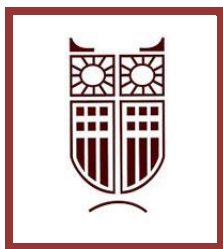

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL
SCIENCES**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

Η κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων στην Ελλάδα της κρίσης.

Μία ποιοτική προσέγγιση.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αντωνία Γεώργα

Τριμελής επιτροπή:

Ιωάννα Τσίγκανου, Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας, Διευθύντρια Ερευνών Εθνικού
Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Επιβλέπουσα)

Αντώνης Μαγγανάς, Ομότιμος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
Λαμπροπούλου Έφη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Αθήνα, 2017

Copyright© Αντωνία Γεώργα, 2017

All rights preserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της Τριμελούς μου Επιτροπής, την Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου κυρία Έφη Λαμπροπούλου για τις πολύτιμες συμβουλές της, τον Ομότιμο Καθηγητή Παντείου Πανεπιστημίου κύριο Αντώνη Μαγγανά, που μου έκανε την τιμή να είναι στην επιτροπή. Ιδιαίτερως θέλω να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής μου εργασίας, Διευθύντρια Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) Δρ. Τσίγκανου Ιωάννα, για την πολύτιμη καθοδήγησή και βοήθειά της.

Καθοριστική, για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, ήταν η συμβολή του Συλλόγου Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος» για τη συγκέντρωση του πληθυσμού της έρευνας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω και όλα τα άτομα, τα οποία δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην παρούσα εργασία και μοιράστηκαν μαζί μου τις εμπειρίες τους.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα άτομα που με βοήθησαν και με στήριξαν, κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υποστήριξή τους και την υπομονή που επέδειξαν κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας. Ιδιαίτερως, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αγαπημένη μου φίλη Αγγελική Πεπόνη για τη στήριξή της, καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, για τη βοήθειά της κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας και για τις πολύτιμες συμβουλές της. Ευχαριστώ, επίσης, τη φίλη μου Χριστίνα Σπηλιωτοπούλου για τις πολύτιμες συμβουλές της και για τη βοήθειά της. Σας ευχαριστώ ολόψυχα, γιατί χωρίς τη βοήθειά σας, δεν θα τα είχα καταφέρει. Ευχαριστώ, επίσης, και τον αγαπημένο μου φίλο Ηλία Καμπακάκη, για την έμπνευση που μου πρόσφερε τις τελευταίες μέρες της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

*Στα πολυαγαπημένα μου ανήψια,
Κωνσταντίνο, Αναστασία, Σταματία.*

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

CEP	Confederation of European Probation
ΔΣ	Διεθνές Σύμφωνο
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΚ	Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες
ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
ΕΛΚΕΠΑ	Ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας
ΕΟΠ	Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας
ΕΟΕΦ	European Offender Employment Forum
ΚΜΚ	Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων
ΚΠΔ	Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΚΕΘΕΑ	Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων
Ν.Π.Ι.Δ.	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΟΚΑΝΑ	Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΑΕΔ	Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠΔ	Προεδρικό Διάταγμα
ΣΑΠΔ	Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΣωφρΚ	Σωφρονιστικός Κώδικας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται η διερεύνηση των προϋποθέσεων της κοινωνικής ένταξης/επανένταξης πρώην κρατουμένων. Στόχος αυτής της μελέτης είναι η προσπάθεια αποκωδικοποίησης των όρων και των μέσων της κοινωνικής ένταξης ή της κοινωνικής περιθωριοποίησης ατόμων, των οποίων η ποινική καταδίκη και ο εγκλεισμός έχουν οδηγήσει σε μια σειρά αποκλεισμών τόσο από την προσωπική, οικογενειακή, όσο και από την επαγγελματική και κοινωνική ζωή. Για την επίτευξη αυτού του βασικού στόχου θα αξιοποιηθούν εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου. Με τη βοήθεια προσωπικών συνεντεύξεων εις βάθος, πρώην κρατουμένων, καθώς και στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης, που υπάρχουν στην Ελλάδα, θα επιδιωχθεί ο εντοπισμός και η ανάλυση των παραγόντων που επιτρέπουν ή αποκλείουν την ομαλή κοινωνική τους ένταξη.

Λέξεις – κλειδιά: κοινωνική επανένταξη, κοινωνικός αποκλεισμός, φυλακή, πρώην κρατούμενοι, φορείς κοινωνικής επανένταξης.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή	9
Α ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	13
1. Κοινωνική επανένταξη.	13
1.1 Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης.....	13
1.2 Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης στον Ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα.	15
1.3 Η κοινωνική επανένταξη ως σκοπός της ποινής.	16
2. Ο θεσμός της φυλακής.	21
2.1 Ιστορική ανασκόπηση.	21
2.2 Ο ρόλος της φυλακής στην κοινωνική επανένταξη.....	24
2.3 Η μετασωφρονιστική μέριμνα εντός της φυλακής.	26
2.4 Η προστασία των δικαιωμάτων του κρατούμενου.	29
3. Προγράμματα κοινωνικής επανένταξης μέσα στη φυλακή.	31
4. Προβλήματα κατά την επανένταξη	35
4.1 Το φαινόμενο του ιδρυματισμού.	36
4.2 Ο κοινωνικός αποκλεισμός.	38
4.3 Η αγορά εργασίας.....	41
4.4 Ο στιγματισμός των κρατουμένων.	44
5. Το νομοθετικό πλαίσιο.	47
5.1 Ο Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων (Ν. 1851/1989).....	47
5.2 Ρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο.....	48
5.3 Η διεθνής συμβολή.....	50
6. Οι εναλλακτικές ποινές.	54
Β ΜΕΡΟΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ	58
Α κεφάλαιο: Το αντικείμενο και η μεθοδολογία της έρευνας	58
1.1 Το ερευνητικό αντικείμενο.....	58
1.2 Στόχοι της έρευνας.	59
1.3 Η μέθοδος της έρευνας.	59
1.4 Ο Πληθυσμός της έρευνας.	62
1.5 Τεχνική συλλογής δεδομένων.	63
1.5.1 Η προσωπική συνέντευξη.....	63
1.5.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων.	65
1.5.3 Οι συναντήσεις με τους ερωτώμενους.	66
1.6 Οι οδηγοί συνέντευξης.	67

1.6.1	Οδηγός συνέντευξης πρώην κρατουμένων.	68
1.6.2	Οδηγός συνέντευξης φορέων κοινωνικής επανένταξης.	70
1.7	Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.	71
1.8	Παρουσίαση των φορέων κοινωνικής επανένταξης.	72
1.8.1	Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ.	72
1.8.2	Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος».	74
1.8.3	Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ).	75
1.8.4	Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ).	77
1.9	Δυσκολίες κατά τη διεξαγωγή της έρευνας.	78
	Β Κεφάλαιο: Τα πορίσματα της έρευνας.	80
1.	Οι φορείς κοινωνικής επανένταξης.	80
1.1	Το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων.	80
1.2	Το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των φορέων κοινωνικής επανένταξης κατά τα στελέχη που εργάζονται σε αυτούς.	82
1.3	Η διαδικασία της προετοιμασίας της κοινωνικής επανένταξης.	85
1.4	Η κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα της κρίσης.	89
1.5	Προβλήματα κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.	91
1.6	Οι προσδοκίες των ερωτώμενων.	94
2.	Οι πρώην κρατούμενοι.	99
2.1	Το προφίλ των ερωτώμενων.	99
2.2	Κοινωνική επανένταξη.	102
2.2.1	Το υποστηρικτικό δίκτυο.	102
2.2.2	Η επαγγελματική επανένταξη.	106
2.3	Η προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης μέσα από τη φυλακή.	109
2.4	Προβλήματα κατά την κοινωνική επανένταξη.	115
2.5	Οι προσδοκίες των πρώην κρατουμένων.	120
	Συμπεράσματα.	124
	Επίλογος.	129
	Βιβλιογραφία.	132
	Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.	132
	Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.	136
	Ηλεκτρονικές πηγές.	137
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.	139
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.	142

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονείται στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, του τμήματος της Κοινωνιολογίας, «Εγκληματολογία». Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι η κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων στην Ελλάδα της κρίσης. Σκοπός της παρούσας μελέτης, είναι η πορεία της επανένταξης αποφυλακισμένων ατόμων προς το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, αναζητώντας τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ομαλή κοινωνικής του επανένταξη.

Το ερευνητικό ερώτημα που διέπει στην παρούσα διπλωματική εργασία είναι, αν μπορούμε να μιλάμε για κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα της κρίσης. Θα διερευνηθούν οι παράγοντες που επιτρέπουν ή αποκλείουν την κοινωνική επανένταξη. Επιπλέον, θα διερευνηθούν τα ζητήματα που δυσχεραίνουν την κοινωνική επανένταξη, μέσα από την εμπειρία πρώην κρατουμένων, καθώς και στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα της κρίσης.

Η παρούσα μελέτη χωρίστηκε σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος πραγματοποιείται μία βιβλιογραφική διερεύνηση, ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, και στο δεύτερο μέρος ακολουθεί μία εμπειρική διερεύνηση. Στο πρώτο κεφάλαιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης, επιχειρείται η προσέγγιση της έννοιας της κοινωνικής επανένταξης. Πραγματοποιείται η μελέτη της έννοιας της κοινωνικής επανένταξης στον Ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα, καθώς και η κοινωνική επανένταξη ως σκοπός, της στερητικής της ελευθερίας ποινής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ο θεσμός της φυλακής. Μέσα από την ιστορική ανασκόπηση, που πραγματοποιείται, αναλύεται η φυλακή ως τόπος τέλεσης της ποινής που επιβάλλεται στο δράστη. Εν συνεχεία, εξετάζεται ο ρόλος που διαδραματίζει η φυλακή στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων. Εξετάζεται η μετασωφρονιστική αρωγή μέσα στα καταστήματα κράτησης. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται και η προστασία των δικαιωμάτων των εγκλείστων.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης, που υπάρχουν μέσα στα καταστήματα κράτησης. Παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο επιτελείται η προετοιμασία των κρατουμένων για την επανένταξή τους στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, μέσω διάφορων προγραμμάτων που έχουν πραγματοποιηθεί.

Στο τέταρτο κεφάλαιο διερευνώνται τα προβλήματα, που ενδέχεται να συναντήσει ένας πρώην κρατούμενος μετά την αποφυλάκισή του, κατά τη διαδικασία της κοινωνικής του επανένταξης. Συγκεκριμένα, εξετάζεται το φαινόμενο του ιδρυματισμού, ο κοινωνικός αποκλεισμός του πληθυσμού των πρώην κρατουμένων, οι δυσκολίες που μπορεί να συναντήσει κατά την επανένταξή του στην αγορά εργασίας, καθώς και ο στιγματιστικός ρόλος της φυλακής.

Στο πέμπτο κεφάλαιο μελετάται η νομολογική τροχοπέδη που διέπει την κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων. Αναλύεται ο Κώδικας Μεταχείρισης των Κρατουμένων (Ν. 1851/1989) και παρουσιάζονται οι ρυθμίσεις που διέπουν το νομοθετικό πλαίσιο σε εθνικό επίπεδο, καθώς και η διεθνής συμβολή για τα ζητήματα της κοινωνικής επανένταξης και της προστασίας των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο της βιβλιογραφικής διερεύνησης εξετάζονται οι εναλλακτικές ποινές. Λόγω του υπερβολικού αριθμού των κρατουμένων και της ακαταλληλότητας της υποδομής να ανταπεξέλθει στις ανάγκες των πολυάριθμων κρατουμένων, της ανικανότητας του προσωπικού της φυλακής να εποπτεύσει το χώρο, του τεράστιου οικονομικού κόστους πραγματοποιούνται προσπάθειες για την αναζήτηση λύσεων, έξω από τα καταστήματα κράτησης (Χαΐδου Α., 2002: 83).

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης αναλύεται η εμπειρική διερεύνηση. Η εμπειρική έρευνα χωρίζεται σε δύο κεφάλαια, στη μεθοδολογία της έρευνας και στα πορίσματά της. Στη μεθοδολογία της έρευνας αναλύεται το ερευνητικό αντικείμενο και ο στόχος της. Αναλύεται η ποιοτική μέθοδος, η οποία αποτέλεσε την μέθοδο της παρούσας έρευνας. Εξετάζεται ο πληθυσμός της έρευνας, η τεχνική συλλογής δεδομένων με βασικό μέσο την προσωπική συνέντευξη σε βάθος, αναλύεται η διαδικασία συλλογής δεδομένων και παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκαν οι συναντήσεις με τα ερευνητικά υποκείμενα των υπό

μελέτη περιπτώσεων. Αναλύονται οι βασικοί οδηγοί συνέντευξης που ακολουθήθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία. Ο πρώτος οδηγός συνέντευξης απευθύνεται σε πρώην κρατούμενους, ενώ ο δεύτερος σε άτομα που στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Εν συνεχεία, πραγματοποιείται η παρουσίαση των σταδίων της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων, καθώς και η παρουσίαση των φορέων κοινωνικής επανένταξης, οι οποίοι αποτέλεσαν δεξαμενή εξαγωγής περιπτώσεων. Τέλος, παρουσιάζονται τα προβλήματα που συνάντησε η ερευνήτρια κατά την ερευνητική διαδικασία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εμπειρικής διερεύνησης παρουσιάζονται τα πορίσματα της παρούσας έρευνας. Στην πρώτη ενότητα, αυτού του κεφαλαίου, αναλύονται οι περιπτώσεις των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, καθώς, και των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Παρουσιάζεται η διαδικασία που ακολουθείται κατά την προετοιμασία των πρώην κρατούμενων προς την κοινωνική και επαγγελματική τους επανένταξη και εξετάζεται η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης κατά την περίοδο της κρίσης. Διερευνώνται τα προβλήματα, που ενδέχεται, να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση των πρώην κρατούμενων και παρουσιάζονται οι προσδοκίες των ερωτώμενων για τον φορέα στον οποίο δραστηριοποιούνται, καθώς και γενικά για την κοινωνική επανένταξη των πρώην εγκλείστων.

Στη δεύτερη ενότητα των πορισμάτων της παρούσας έρευνας παρουσιάζεται η θέση των πρώην κρατούμενων. Αρχικά, παρουσιάζεται το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των πρώην κρατούμενων, που αποτέλεσαν τον πληθυσμό της παρούσας έρευνας. Εξετάζεται η επιτέλεση της κοινωνικής επανένταξης μέσω της ύπαρξης υποστηρικτικού δικτύου των πρώην κρατούμενων και η επαγγελματική τους επανένταξη. Αναλύεται η προετοιμασία της διαδικασίας της κοινωνικής επανένταξης μέσα στα καταστήματα κράτησης και παρουσιάζονται τα προβλήματα, που μπορεί να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση, καθώς και τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι ίδιοι. Τέλος, καταγράφονται οι προσδοκίες των πρώην κρατούμενων και τα σχέδιά τους για το μέλλον.

Κατά την παρουσίαση των υπό μελέτη περιπτώσεων, επιλέχθηκε από την ερευνήτρια, η αποτύπωση του αυτούσιου λόγου των ερωτώμενων, όπως

διατυπώθηκε κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, με σκοπό να κατατεθούν οι απόψεις τους και τα προσωπικά τους βιώματα.

Α ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. Κοινωνική επανένταξη.

1.1 Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης.

Η κοινωνική επανένταξη αφορά την προετοιμασία ενός ατόμου για την είσοδό του πίσω στην κοινωνία από την οποία έχει αποκλειστεί. Η κοινωνική επανένταξη αποσκοπεί στην ανασυγκρότηση του χαρακτήρα, του εγκλείστου, και της προσωπικότητάς του, σηματοδοτεί τη σταθερότητα της αποχής του από την παραβατική πράξη. Αποτελεί ατομικό δικαίωμα του εγκλείστου, το οποίο κατοχυρώνεται με το άρθρο 2 παράγραφος 1 του Συντάγματος, περί σεβασμού και προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Σύμφωνα με το Sage Dictionary, το μοντέλο της επανένταξης (rehabilitation) υποστηρίζει ότι το έγκλημα αποτρέπεται καλύτερα αντιμετωπίζοντας άμεσα τους παράγοντες – οικονομικούς, κοινωνικούς ή προσωπικούς – οι οποίοι φαίνεται να είναι η αιτία της παραβατικής συμπεριφοράς (McLaughlin E., Muncie J., 2001: 242).

Κατά την Σ. Γιοβάνογλου, «η κοινωνική επανένταξη οριοθετείται ως το καθήκον του κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη – εγκληματήσαντα» (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 61).

Επιπλέον, ένας ορισμός για την επανακοινωνικοποίηση προτείνει ότι «εμπεριέχει το σχηματισμό της μετάθεσης των τροφίμων στην ελεύθερη ζωή, συμπεριλαμβανομένου του πώς περνούν την ώρα τους κατά τον εγκλεισμό, τη διαδικασία κατά την οποία απελευθερώνονται και το πώς επιβλέπονται μετά την απελευθέρωσή τους... μπορεί να ειπωθεί ως η προ-κοινωνική ενσωμάτωση των πρώην κρατουμένων στην κοινότητα. Ο όρος «προ-κοινωνική» συστήνει τη συμπεριφορά σε συμφωνία με το νόμο, σε αντίθεση με την αντί-κοινωνική, η οποία μπορεί να περιγραφεί ως «συμπεριφορά σε παράβαση του νόμου» ή απόκλιση (Sung H.-E., Gideon L., 2010: 281-282)

Σκοπό της κοινωνικής επανένταξης αποτελεί ο σεβασμός της αξιοπρέπειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του κρατούμενου. Οποιοσδήποτε παροχές προς αυτόν, κατά την έκτιση της ποινής, όπως είναι η εκπαίδευση ή η κατάρτιση κ.λπ., προϋποθέτουν απαραίτητα τη συναίνεσή του. Επιπλέον, η έννοια της κοινωνικής επανένταξης οριοθετείται ως το καθήκον της πολιτείας να στηρίζει τα αποφυλακιζόμενα άτομα στην προσπάθειά τους για ομαλή επάνοδο στην κοινωνική ζωή, δηλαδή στο οικογενειακό, κοινωνικό και επαγγελματικό τους περιβάλλον (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 17).

Μετά την αποφυλάκιση, ο κρατούμενος, βιώνει αισθήματα αποξένωσης και απομόνωσης. Καθοριστικό ρόλο για την αντιμετώπιση αυτών, καθώς και για την ομαλή επανένταξη στην κοινωνία αποτελεί το υποστηρικτικό δίκτυο του εκάστοτε ατόμου (οικογένεια, φίλοι, κ.λπ.). Γι' αυτό το λόγο, η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να δίνει έμφαση στη διατήρηση των σχέσεων με την κοινωνία και όχι στον αποκλεισμό τους (Δασκαλάκης Η., 1985: 66-67). Σύμφωνα με τον Δασκαλάκη, «όσο περισσότερους δεσμούς διατηρεί ο κατάδικος με την ελεύθερη κοινωνία, όσο περισσότερα είναι τα ενδιαφέροντά του για πρόσωπα και καταστάσεις έξω από το τείχος της φυλακής, τόσο λιγότερο απορροφάται από τη φυλακή, τόσο λιγότερο κοινωνικοποιείται στην υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής, και συνεπώς, τόσο λιγότερο αποκοινωνικοποιείται σε σχέση με την ελεύθερη κοινωνία» (Δασκαλάκης Η., 1985: 66-67).

Το δικαίωμα στην επανένταξη του κρατούμενου είναι ένα δικαίωμα – «ομπρέλα», το οποίο συγκροτείται από όλα τα άλλα προβλεπόμενα, στα σωφρονιστικά κείμενα, δικαιώματα, αλλά και από τους φυσικούς και ηθικούς όρους διαβίωσης στη φυλακή. Παρατηρείται εδώ μία διπλή αντίφαση:

1. «Να ισχυρίζεται κανείς ότι σε μια καταπιεστική, διεφθαρμένη, υπεράνω νόμου φυλακή θα μπορεί ο (κάθε) κρατούμενος να προετοιμάσει την κοινωνική του επάνοδο, αφού σε ένα μη – φυσιολογικό πλαίσιο δεν ανθούν συνολικές, ομαλές συμπεριφορές ή ευοίωνες προοπτικές.

2. Να θεωρούμε τον έγκλειστο ως παρεκκλίνοντα, ο οποίος χρήζει «ευθυγράμμισης» και από την άλλη να του αναγνωρίζουμε δικαιώματα και υπευθυνότητα»¹.

1.2 Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης στον Ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα.

Είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί το πώς εμφανίζεται η επανένταξη των πρώην φυλακισμένων στην ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία. Οι προγενέστεροι Σωφρονιστικοί Κώδικες του 1967 (α.ν. 125/1967 «Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως ποινών και μέτρων ασφάλειας») και του 1989 (Ν. 1851/1989 «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων», έθεταν ως τελικό σκοπό του εγκλεισμού, ο μεν πρώτος την κοινωνική αναπροσαρμογή μέσα από την αγωγή και τη βελτίωσή του (άρθρο 1) και ο δε δεύτερος την αγωγή και την κοινωνική επανένταξη (άρθρο 1). Ο ισχύων (Ν. 2776/1999 «Σωφρονιστικός Κώδικας»), φαίνεται να ακολουθεί μια ουδέτερη στάση απέναντι στην εκτέλεση των στερητικών της ελευθερίας ποινών και μέτρων ασφαλείας².

Ο ισχύων Σωφρονιστικός Κώδικας φαίνεται να αρκείται σε μια τυπική στοχοθεσία αναφορικά με τη νομιμότητα των όρων έκτισης της ποινής και δε θέτει επίμαχους στόχους, όπως η βελτίωση, η κοινωνική αναπροσαρμογή ή η κοινωνική επανένταξη. Περιορίζεται, λοιπόν, στο να εξασφαλίσει ότι οι ποινές και τα μέτρα ασφαλείας κατά της ελευθερίας εκτελούνται με βάση το Σύνταγμα, τις διεθνείς συμβάσεις, τους νόμους και τις κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατά εξουσιοδότησή τους (άρθρο 1, παράγραφος 1). Η ελληνική, όμως, σωφρονιστική νομοθεσία αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο (το 12^ο) με τίτλο «Μετασωφρονιστική μέριμνα», όπου προβλέπεται ότι «η Πολιτεία οφείλει να μεριμνά έγκαιρα για την ομαλή επάνοδο και προσαρμογή του κρατουμένου, που πρόκειται να απολυθεί οριστικά, στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό του περιβάλλον»³.

¹ Πανούσης, Γ., «Η Κοινωνική Επανένταξη ως Αυτοτελές Δικαίωμα των Κρατουμένων», σ. 17. <http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/> 18/06/2017.

² Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σ. 6. <http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf> 18/06/2017.

³ Στο ίδιο.

Επομένως, ενώ η υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνήσει για την κοινωνική προσαρμογή του αποφυλακιζόμενου στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, αποσιωπάται επιμελώς από τις γενικές αρχές του Σωφρονιστικού Κώδικα, εμφανίζεται σε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο. Ουσιαστικά, από τη μία πλευρά παρατηρείται ότι ο στόχος της κοινωνικής επανένταξης αποκόπτεται από το κανονιστικό πλαίσιο και το σκοπό της ποινής, ενώ από την άλλη πλευρά θεσπίζεται ως αυτοτελή υποχρέωση της Πολιτείας⁴.

1.3 Η κοινωνική επανένταξη ως σκοπός της ποινής.

Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο πεδίο του ποινικού δικαίου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η θετικιστική σχολή υποστήριξε πως η ποινή είχε ανθρωπιστικό σκοπό, δηλαδή να βελτιώσει τον εγκληματία και όχι να τον τιμωρήσει. Με άλλα λόγια το δικαϊκό αυτό πρότυπο έχει το σκοπό της αναμόρφωσης και της θεραπείας. Η έννοια της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων συνδέθηκε άρρηκτα με το θεραπευτικό αυτό πρότυπο, ως συνέπεια της αναμόρφωσης, λόγω του εγκλεισμού του δράστη, που καταπάτησε το νομικό πλαίσιο (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 15).

Με την εμφάνιση της «Κλασσικής Σχολής» στον χώρο των ποινικών επιστημών, μετατοπίστηκε το ενδιαφέρον από την εγκληματική πράξη στον εγκληματία. Σύμφωνα με τον Beccaria, στόχος της κλασσικής σχολής ήταν η μεταρρύθμιση του δικαϊκού συστήματος και η προστασία του κατηγορουμένου από τη βία και την αυθαιρεσία της εξουσίας (Φαρσεδάκης Ι., 2005: 82). Σύμφωνα με τις βασικές παραδοχές της κλασσικής σχολής: α) Το έγκλημα θεωρείται απλή παράβαση του ποινικού νόμου, και όχι ως φαινόμενο της ζωής του δράστη και της κοινωνίας στην οποία ζει, β) ο εγκληματίας δεν έγινε αντικείμενο εξέτασης, αναφορικά με τα κίνητρα και τους ποικίλους παράγοντες που τον ώθησαν στο πέρασμα στην πράξη, αλλά θεωρήθηκε ως συνήθης άνθρωπος, γ) η ευθύνη για την εγκληματική προσωπικότητα ήταν ανάλογη προς τη βαρύτητα του εγκλήματος ανεξάρτητα από το

⁴ Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σ. 7.
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>. 18/07/2017.

ποιόν της ψυχικής προσωπικότητας του δράστη, δ) η ποινή έχει στόχο να αποτρέψει το σύνολο της κοινωνίας, με τη διαπαιδαγώγηση που επιβάλλει, αλλά δεν χρησιμοποιείται ως μέσο άμυνας κατά των εγκληματιών (Φαρσεδάκης Ι., 2005: 83).

Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα στο επίκεντρο βρίσκεται το ενδιαφέρον για τον άνθρωπο. Πρόκειται για τις πρώτες ερευνητικές προσπάθειες που συντελούνται για την εξήγηση του εγκλήματος και κατανόησης της φύσης του εγκληματία (Αλεξιάδης Σ., 2011: 22). Η Ιταλική Θετικιστική Σχολή κάνει την εμφάνισή της με εκπροσώπους τον Lombroso, Ferri και Garofalo. Ο Lombroso, επηρεασμένος από τα έργα του Ch. Darwin «Η γένεση των ειδών» και «Η καταγωγή του ανθρώπου», διατύπωσε τη θεωρία της ύπαρξης «εκ γενετής εγκληματία». Το 1876 στο σύγγραμμά του «Ο εγκληματίας άνθρωπος» υποστήριξε ότι οι εγκληματίες είναι άτομα τα οποία δεν ακολούθησαν όλη την εξελικτική διαδικασία και έμειναν σε βιολογικά προγενέστερα στάδια (Ζαραφονίτου Χ., 2004: 68). Για τον Lombroso «ο εγκληματίας είναι ένα αταβιστικό άτομο, το οποίο αναπαράγει στην προσωπικότητά του τα άγρια ένστικτα της πρωτόγονης ανθρωπότητας και των κατώτερων ζώων (Brian I., Βάσιλα Α. (μτφρ.), 2004: 12). Για τον εγκληματία η παράβαση των κανόνων ήταν μοιραία και μπορούσε να εντοπισθεί από τους άλλους, χάρη στα κληρονομικά στίγματα, τα οποία επέφερε (Φαρσεδάκης Ι., 2005: 88). Ο Lombroso παρουσίασε δύο κατηγορίες εγκληματιών, τους περιστασιακούς, οι οποίοι οδηγούνται στο έγκλημα από τις συνθήκες και τους εκ γενετής, οι οποίοι διαπράττουν εγκλήματα λόγω κάποιας γενετικής ανεπάρκειας, η οποία είναι εμφανής στην εξωτερική τους εμφάνιση (Brian I., Βάσιλα Α. (μτφρ.), 2004: 12).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1950-1960, η αναμόρφωση των εγκληματιών αποτελούσε μία πρόκληση (Μηλιώνη Φ.Α., Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2351). Με βάση τη σχολή της νέας κοινωνικής άμυνας, σκοπός της ποινής είναι η επανακοινωνικοποίηση του δράστη, δηλαδή η επανένταξή του στην κοινωνία (Χάιδου Α., 2002: 15). Η ιδέα της βελτίωσης του δράστη είχε συνδεθεί με τους σκοπούς της ποινής, ως αποτέλεσμα της εξιλέωσης και της μετάνοιας που θα επέφερε η επιβολή της ποινής (Δασκαλάκης Η., 1985: 33). Τα καταστήματα κράτησης, λοιπόν, είναι απαραίτητα, καθώς ο εγκλεισμός αποτελεί καθοριστικό εργαλείο για την προσαρμογή του αποφυλακιζόμενου στο κοινωνικό σύνολο. Επομένως, η ποινή έχει σωφρονιστικό και όχι τιμωρητικό χαρακτήρα (Χάιδου Α., 2002: 15). Το ποινικό

δίκαιο γίνεται πιο ισχυρό, καθώς επιτελεί μια διαδικασία, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κοινωνικοποιητική» (Χάιδου Α., 2002: 17).

Η στερητική της ελευθερίας ποινή, αποσκοπεί στο σωφρονισμό και τη βελτίωση του ατόμου, καθώς και στην επανακοινωνικοποίησή του στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Η κοινωνική επανένταξη του αποφυλακιζόμενου μπορεί να εξηγηθεί με τρεις ερμηνείες. Πρώτον, μπορεί να σηματοδοτεί την αναδόμηση της προσωπικότητάς του, δεύτερον μπορεί να σημαίνει την αποτροπή της υποτροπής του, χωρίς κάποια αλλαγή στη δομή της προσωπικότητάς του και στο σύστημα των αξιών και των προτύπων του. Μία τρίτη ερμηνεία είναι η εγκαθίδρυση ενός δικτύου σχέσεων που ενεργούν ως προστατευτικές δομές για την αποτροπή της υποτροπής του (Χάιδου Α., 2002: 27). Η πρώτη ερμηνεία είναι και η πιο σωστή, καθώς ο όρος «επανακοινωνικοποίηση», υποδηλώνει την αναμόρφωση της προσωπικότητας, καθώς σηματοδοτεί την επανάληψη της κοινωνικοποίησης του ατόμου (Δασκαλάκης Η., 1985: 34).

Η κοινωνική επανένταξη αποτελεί τον ειδικοπρόληπτικό σκοπό της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Η ειδική πρόληψη του εγκληματία και η επανακοινωνικοποίησή του συνδέονται με το αναμορφωτικό ιδεώδες. Το αναμορφωτικό ιδεώδες, το οποίο κυριαρχούσε εκείνη την περίοδο, αντιπροσωπεύει την άποψη ότι οι εγκληματίες έχουν τη δυνατότητα να βελτιωθούν με την εφαρμογή των κατάλληλων μέτρων και προς το δικό τους όφελος, αλλά και προς το όφελος της ευρύτερης κοινωνίας (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 252). Μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του «αναμορφωτικού ιδεώδους» αναπτύχθηκε η ιδέα της κοινωνικής επανένταξης πρώην κρατουμένων, ως συνέπεια αυτής της αναμόρφωσης, που θα λάμβανε χώρα κατά τον εγκλεισμό, ως οφειλή της κοινωνίας απέναντι στο δράστη που εξέτισε την ποινή του. Έκτοτε δε, η κοινωνική επανένταξη συνδέθηκε άρρηκτα με αυτό το «θεραπευτικό – αναμορφωτικό μοντέλο» (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 15).

Με την πάροδο των χρόνων εφαρμόστηκαν στις φυλακές πλήθος προγραμμάτων που σκοπό είχαν την επανακοινωνικοποίηση – επανένταξη των κρατουμένων και απέβλεπαν στην αναδόμηση της προσωπικότητάς τους, με νέες επιστημονικές μεθόδους, που τους επιβάλλονταν ανεξάρτητα από τη θέλησή τους (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 15-16). Η βελτίωση ενός εγκληματία δεν αφορά μια απλή θεωρία, αλλά βασίζεται σε ένα πρόγραμμα σκόπιμης δράσης. Για την

κατάρτιση αυτού του προγράμματος πρέπει να διευρυνθούν οι ανθρώπινες γνώσεις σε θέματα που αφορούν τα αίτια των εγκλημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, επιτυγχάνεται ο επιδιωκόμενος σκοπός, δηλαδή η ποινή που επιβάλλεται, να περιορίζει την υποτροπή του εγκληματία (Δασκαλάκης Η., 1973: 180).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το «θεραπευτικό μοντέλο» άρχισε να καταρρέει, παρασύροντας μαζί του το σύνολο των αξιών και των πρακτικών του «αναμορφωτικού ιδεώδους», που συγκροτούσαν το πλαίσιο άσκησης της σωφρονιστικής πολιτικής για περίπου έναν αιώνα (Garland D., 2001: 8). Ο Martinson και οι συνεργάτες του, μετά από μία σειρά ερευνών, επισήμαναν ότι «τίποτα δε λειτουργεί» («nothing works»). Το κίνημα του «τίποτα δε λειτουργεί» κυριάρχησε στο προσκήνιο, κυρίως στις ΗΠΑ, θέτοντας το βασικό ερώτημα ότι, εφόσον η αναμόρφωση των εγκληματιών δεν είναι επιτυχής, πώς μπορεί να καταπολεμηθεί το έγκλημα. Ως απόρροια του κινήματος αυτού ήρθε η αυστηροποίηση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης μέσα από την εφαρμογή των στερητικών της ελευθερίας ποινών, ως μέσο για την πρόληψη του εγκλήματος και τον έλεγχο της εγκληματικότητας. Μετά το 1989 επικρατεί ο σκοπός της δίκαιης ανταμοιβής ή της αποκατάστασης, δηλαδή η βαρύτητα της ποινής είναι ανάλογη με τη σοβαρότητα της πράξης και την ευθύνη του δράστη (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2351-2352).

Η σωφρονιστική πολιτική στο πλαίσιο του συστήματος της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, άρχισε να σβήνει λόγω της επαγγελματικής κρίσης των ειδικών. Αποτέλεσμα ήταν, τη δεκαετία του 1980, να υπάρχει μία λανθασμένη αντίληψη για την θεωρία της επανακοινωνικοποίησης. Παράλληλα, επισημάνθηκαν «η ετερογένεια του πληθυσμού των φυλακών και οι διαφορετικές ανάγκες των κρατουμένων, που αυτή η ετερογένεια συνεπάγεται τις αδυναμίες των προγραμμάτων που εφαρμόστηκαν πάνω σε σημαντικά θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα» (Albrecht H.J., επίμετρο στο Χάιδου Α, 2002: 15).

Τη δεκαετία του 1990, το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας εστιάζεται σε ελπιδοφόρα μηνύματα για τις δυνατότητες κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων, μέσα από παρεμβάσεις εξατομικευμένες στις ιδιαίτερες ανάγκες τους (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 17). Έτσι, η ιστορία της κοινωνικής επανένταξης περνά από τη λογική του «nothing works» στην αισιόδοξη οπτική του

«something works». Πλέον, κάτι φαίνεται να δουλεύει αλλά χρειάζεται προσεκτική αξιολόγηση, ώστε να αποδειχθεί το είδος των προγραμμάτων, τα οποία πρέπει να εφαρμοστούν (Νικολόπουλος Γ., 2005: 113). Κάποια από τα στοιχεία που εγγυώνται την επιτυχία ενός προγράμματος είναι τα ακόλουθα:

α) Η κάλυψη, όσο το δυνατόν, περισσότερων αναγκών των χρηστών, με έμφαση σε εκείνες που η μη ικανοποίησή τους συμβάλλει άμεσα στην εκδήλωση μιας εγκληματογενετικής διαδικασίας.

β) Η κατάλληλη αντιστοίχιση ανάμεσα σε προτεινόμενα προγράμματα, φορείς υλοποίησης και χρήστες.

γ) Η εγγύτητα του τόπου υλοποίησης των προγραμμάτων και του περιβάλλοντος της τωρινής ή μελλοντικής διαβίωσης των χρηστών.

δ) Η οργάνωση του προγράμματος κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η συνέχειά του, με την επαρκή του χρηματοδότηση, την κατάλληλη και συνεχή εκπαίδευση του προσωπικού, το συντονισμό και την αξιολόγησή του.

ε) Η παρακολούθηση του ρυθμού απορρόφησης των καταρτιζομένων σε θέσεις εργασίας (follow – up studies).

στ) Η δημιουργία διαύλων επικοινωνίας ανάμεσα στους διαμορφωτές πολιτικής (policymakers) και τους φορείς υλοποίησης προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης (Νικολόπουλος Γ., 2005: 113-114).

Σήμερα, η έννοια της κοινωνικής επανένταξης είναι, σαφώς, προσανατολισμένη στο σεβασμό της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του κρατουμένου, ενώ όλες οι παροχές κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του προϋποθέτουν απαραίτητα τη συναίνεσή του (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 17). Η έννοια, επομένως, της κοινωνικής επανένταξης του αποφυλακισμένου, συνίσταται στο «καθήκον του Κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη εγκληματήσαντα» (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 244).

2. Ο θεσμός της φυλακής.

2.1 Ιστορική ανασκόπηση.

Η φυλακή ως τόπος εκτέλεσης της ποινής είναι σχετικά πρόσφατος (Δασκαλάκης Η., 1985: 41). Ιστορικά παρατηρείται ότι η φυλακή, ως χώρος τιμωρίας και απόδοσης ποινών προϋπήρχε σε βάθος αιώνων, αν και με διαφορετική μορφή και σημασία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (Foucault Μ., Χατζηδήμου Κ. – Ράλλη Ι. (μτφρ.), 1989: 391-407). Ως χώροι φυλάκισης καταγράφονται διαχρονικά, όχι μόνο οι ειδικά διαμορφωμένοι χώροι, οι οποίοι χτίστηκαν για το σκοπό της φυλάκισης και εντοπίζονται στη νεότερη ιστορία του Δυτικού κόσμου, αλλά επίσης μοναστήρια, κάστρα, δρύινα κιβώτια, υπόγεια και καταπακτές. Όλα αυτά για να εξυπηρετούν την τιμωρία των «κακοποιών» στοιχείων της κοινωνίας (Αλεξιάδης Σ., 2001). Η σύνδεση μεταξύ του συστήματος απονομής ποινών από τη δικαιοσύνη και του θεσμού της φυλακής ως χώρου έκτισης των ποινών, των δικαστηρίων χρονολογείται στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 13-14).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κυριαρχούν στην Ευρώπη οι απόψεις της Θετικιστικής Σχολής της Εγκληματολογίας και της Εκλεκτικής Σχολής του Ποινικού Δικαίου. Προτείνονται τρία είδη μεταχείρισης των εγκληματιών, ανάλογα με το μέγεθος της δυνατότητας για βελτίωσή τους: α) ποινή απλού εκφοβισμού για τον εκ περιστάσεως εγκληματία, β) ποινή βελτιώσεως σε συνδυασμό με μακρόχρονη αγωγή γι' αυτόν που τείνει προς το έγκλημα αλλά είναι βελτιώσιμος, και γ) ποινή εξουδενωτική για τον αβελτίωτο ή κατ' επάγγελμα εγκληματία (Χαΐδου Α., 2002: 34).

Τη δεκαετία του 1930 αρχίζουν έντονες συζητήσεις για τη μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια προτείνει το άνοιγμα των φυλακών στην κοινωνία, την εκπαίδευση, ακόμα και την αυτοδιοίκηση των κρατουμένων. Η πειθαρχία χαλαρώνει, επιτρέπεται η ελεύθερη διάθεση του χρόνου στο προαύλιο, η παρακολούθηση ραδιοφώνου, αρχίζει η προβολή κινηματογραφικών έργων στις φυλακές, περιορίζεται η επιτήρηση των επισκέψεων και ο έλεγχος της αλληλογραφίας, και οι φυλακές διαφοροποιούνται ανάλογα με το έγκλημα που έχουν διαπράξει οι καταδικαζόμενοι. Παρ' όλα αυτά δεν χάνεται ο

χαρακτήρας της φυλακής ως ολοκληρωτικός θεσμός (σκληρή πειθαρχία, αυστηροί κανόνες, αποκοπή από τον έξω κόσμο) (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 236).

Η περίοδος μετά τον ΄Β Παγκόσμιο πόλεμο έχει ως κύρια χαρακτηριστικά την ανθρωπιστικότερη μεταχείριση των κρατουμένων ως προς την προστασία της σωματικής τους υγείας και της αξιοπρέπειάς τους και το «αναμορφωτικό ιδεώδες», όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Εκείνη την περίοδο κάνει την εμφάνισή της η σχολή της Νέας Κοινωνικής Άμυνας. Οι οπαδοί της έχουν ως βασική τους μέριμνα την εγγύηση της ατομικής ελευθερίας και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου (Χαΐδου Α., 2002: 34). Πολλές χώρες αναθεώρησαν τους ποινικούς τους κώδικες και τέθηκαν διεθνή πρότυπα για την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων (Ο' Brien P., 1995: 216). Η αποτυχία της βελτιωτικής μεταχείρισης διέγειρε εκ νέου τις κριτικές για τους σκοπούς και την αποτελεσματικότητα της φυλακής και έτσι συνέβαλε στην εφαρμογή εναλλακτικών ποινών της στερητικής της ελευθερίας (όπως: non custodial punishment, χρηματικά πρόστιμα, αποκατάσταση της βλάβης) (Ο' Brien P., 1995: 238).

Η κυριάρχηση και η κατάρρευση του αναμορφωτικού ιδεώδους ώθησε πολλούς εγκληματολόγους και μελετητές να επανεξετάσουν το σκοπό της στέρησης της ελευθερίας. Σήμερα έχει γίνει σαφές, πλέον, ότι το σωφρονιστικό σύστημα αποτελεί περισσότερο μηχανισμό τιμωρίας και ελέγχου, παρά επανένταξης και βελτίωσης (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 238). Ο Garland ονόμασε τη συνεχή αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού «μαζική φυλάκιση»⁵, μελετώντας το φαινόμενο της συστηματικής φυλάκισης ολόκληρων κοινωνικών ομάδων του πληθυσμού και όχι απλά ξεχωριστών ατόμων (Garland D., 2001: 1).

Η φυλακή μπορεί να παραλληλιστεί με ένα ολοκληρωτικό ίδρυμα, εντός του οποίου χάνεται η αίσθηση του χρόνου και του τόπου. Τα βασικά χαρακτηριστικά του θεωρούνται τα εξής (Goffman E, Κομνηνός Ξ. (μτφρ), 1994):

- Περιορισμένη ελευθερία του ατόμου και επικοινωνία με φίλους ή συγγενείς υπό προϋποθέσεις. Ο κοινοβιακός τρόπος ζωής κυριαρχεί, και περιορίζεται η προσωπική ζωή του φυλακισμένου.

⁵ Βλ. αναλυτικά στο Jewkes Y., Johnston H., «Prison readings – a critical introduction to prisons and imprisonment», Cullompton: Willan Publishing, 2006.

- Λειτουργία υπό καθεστώς ιεραρχίας, όπου το προσωπικό κατέχει ανώτερο – εξουσιαστικό, συνήθως, ρόλο σε σχέση με τους φυλακισμένους.
- Καθώς είναι ένας οργανισμός, οφείλει να έχει σκοπούς και στόχους, δηλαδή να εκπληρώνει τους στόχους της «φυλάκισης».
- Η οργάνωσή του εδράζεται πάνω σε ένα «ορθολογιστικό» πλάνο λειτουργίας, με χρονοδιαγράμματα, για την επιβολή της τάξης, της πειθαρχίας, περιορίζοντας τα περιθώρια προσωπικής πρωτοβουλίας του κρατουμένου.

Αυτή η ισχυρή υποστήριξη στον εγκλεισμό, οι εξίσου έντονες αξιώσεις για αυστηρές αντιδράσεις στο έγκλημα και οι αυξανόμενοι δείκτες εγκληματικότητας, ενισχύουν μέχρι και σήμερα την εκτεταμένη χρήση της ποινής του εγκλεισμού. Επιπλέον, οι σύγχρονες κοινωνίες παράγουν νέες ασταθείς ομάδες, οι οποίες δεν εμπίπτουν στην ακτίνα δράσης των ενδιάμεσων ή εναλλακτικών κυρώσεων. Ανάμεσα σε αυτές τις ομάδες, οι μετανάστες και οι τοξικοεξαρτημένοι, αντιπροσωπεύουν τους σημαντικότερους πληθυσμούς δραστών, που υπόκεινται σε στρατηγικές φυσικού ελέγχου (Albrecht H.J., επίμετρο στο Χάϊδου Α, 2002: 231).

Η φυλακή καταγγέλθηκε ως αποτυχία του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Η κριτική εντοπίζεται στη διαπίστωση ότι η φυλακή δεν αναμορφώνει και δεν μειώνει τα ποσοστά εγκληματικότητας, αλλά αντίθετα κατασκευάζει εγκληματίες με τον περιορισμό και την πλήρη απομόνωση τους από το κοινωνικό περιβάλλον. Οι περισσότεροι κατάδικοι είναι πρώην κρατούμενοι και το στίγμα του εγκλεισμού, τους καθιστά περισσότερο ευάλωτους στην αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Χάϊδου Α., 2002: 48).

2.2 Ο ρόλος της φυλακής στην κοινωνική επανένταξη.

Ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος ολοκληρώνεται με την έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής στο περιβάλλον της φυλακής (Χάιδου Α., 2002: 47), που αφορά μία μορφή έντονης αντίδρασης στο έγκλημα και πρόκειται για τη μεταχείριση του εγκληματία σε κλειστό περιβάλλον (Δασκαλάκης Η. 1985: 40).

Η κοινωνική κατάσταση στην οποία περιέχονται οι παραβάτες μετά την έκτιση της ποινής ή του μέτρου που τους επιβλήθηκε, συνιστά σημαντικό κριτήριο για την αξιολόγηση της ποινικής τους μεταχείρισης και συναρτάται άμεσα με το γενικότερο σχεδιασμό και τους όρους υλοποίησης της αντεγκληματικής πολιτικής (Νικολόπουλος Γ., 2005: 96). Σύμφωνα με τον Δασκαλάκη, στην έννοια «μεταχείριση του εγκληματία» αποδίδουμε ένα ευρύ νοηματικό περιεχόμενο, περιλαμβάνοντας, γενικά, το σύνολο των πρακτικών (ποινικών ή κοινωνικών, σε συνθήκες εγκλεισμού ή στην κοινότητα) που αφορούν στην οργάνωση του τρόπου έκτισης των ποινών, των μέτρων ασφαλείας, καθώς και των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων που επιβάλλονται στους ανηλίκους, ανάλογα με τις εκάστοτε κατευθύνσεις της αντεγκληματικής πολιτικής (Δασκαλάκης Η., 1985: 1-35). Σκοπός της μεταχείρισης του εγκληματία είναι η κοινωνικοποίησή του ή η κοινωνική του προσαρμογή. Εναλλακτικά, χρησιμοποιούνται οι συνώνυμοι όροι: κοινωνική επανένταξη, αναπροσαρμογή, αναμόρφωση, αποκατάσταση και επανακοινωνικοποίηση (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 8).

Η κοινωνική επανένταξη του εγκλείστου, ως σκοπό της στερητικής της ελευθερίας ποινής συνδέθηκε, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, άρρηκτα με το «αναμορφωτικό ιδεώδες». Η επανακοινωνικοποίηση του κρατούμενου ορίστηκε ως η αναδόμηση της προσωπικότητας του κρατούμενου με ένα πρόγραμμα μεταχείρισης που θα στόχευε στην εκρίζωση του συστήματος των αξιών που έχει ήδη αφομοιώσει ο κρατούμενος και στην αντικατάστασή του από το σύστημα αξιών της συμβατικής κοινωνίας (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 17).

Οι σύγχρονες τάσεις στα πλαίσια της σωφρονιστικής, που έχουν υποστηριχθεί, σχετικά με τη λειτουργία του ποινικού συστήματος έχουν δύο βασικές κατευθύνσεις: την τάση για κατάργηση των ποινών κατά της ελευθερίας και την τάση για κατάργηση των φυλακών (Αλεξιάδης Σ., 2001: 44). Το κύριο επιχείρημα που

υποστηρίχθηκε για την κατάργηση της φυλακής είναι ότι η φυλακή δεν αποτρέπει. Η στερητική της ελευθερίας ποινή δεν εκφοβίζει το μελλοντικό δράστη. Επίσης, έχει αποδειχθεί ότι η φυλακή δε σωφρονίζει. Όχι μόνο αποτυγχάνει ως προς το στόχο της επανακοινωνικοποίησης, αλλά επιφέρει και αντίθετα αποτελέσματα. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί τόσο από τον κοινωνικό αποκλεισμό των αποφυλακισμένων, αλλά και από τα υψηλά ποσοστά υποτροπής τους (Χαΐδου Α., 2002: 93). Η φυλακή καταλήγει να υλοποιεί μόνο τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της ποινής και να χρησιμεύει ως τόπος αποκλεισμού και περιθωριοποίησης των κοινωνικά και οικονομικά ανίσχυρων ομάδων, και όχι ως μέσο σωφρονισμού, και πλέον μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι όχι μόνο δεν «επανορθώνει» τους παραβάτες, αλλά και επιφέρει ακριβώς το αντίθετο αποτέλεσμα (Mathiesen T., 1994: 47).

Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού σε σωφρονιστικό κατάστημα κράτησης, ο κατάδικος «ετεροκαθορίζεται» ως προς όλες του τις δραστηριότητες. Ο «ετεροκαθορισμός» αυτός αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της κοινωνικοποίησής του στο κλειστό περιβάλλον και συντελεί στη λεγόμενη «ιδρυματοποίηση». Επειδή η ομαλή επιστροφή στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον είναι αντιστρόφως ανάλογη με την κοινωνικοποίηση στα πλαίσια της φυλακής, όσο πιο μακροχρόνιος είναι ο εγκλεισμός τόσο δυσκολότερη είναι η μετάβαση στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον και αντίστροφα, γίνεται αντιληπτή η δυσκολία στο θέμα της παρέμβασης μετά την απόλυση από το κατάστημα (Χαΐδου Α., 2002: 80).

Σύμφωνα με τον Foucault «πρέπει να απαλλαγούμε από τη ψευδαίσθηση ότι η επιβολή ποινών γίνεται με σκοπό να κατασταλούν τα εγκλήματα. Τα σωφρονιστικά μέτρα δεν παίζουν μόνο τον αρνητικό ρόλο της καταστολής, αλλά επίσης, το θετικό ρόλο της νομιμοποίησης της εξουσίας, η οποία επιβάλλει τους κανόνες... στην καινούργια πραγματικότητα έχει μεγαλύτερη σημασία η αποτελεσματικότητα της ποινής και όχι ο παραδειγματικός χαρακτήρας της. Γι' αυτό ο μηχανισμός που χρησιμοποιείται στηρίζεται λιγότερο στην τιμωρία και περισσότερο στην επιτήρηση» (Foucault M., 1999: 94).

2.3 Η μετασφρονιστική μέριμνα εντός της φυλακής.

Η είσοδος ενός κρατούμενου στη φυλακή, σηματοδοτεί το σημείο εκκίνησης της διαδικασίας σταδιακής απομάθησης ενός τρόπου ζωής και κύκλου δραστηριοτήτων που είχαν πριν μπουν στη φυλακή. Η συνειδητοποίηση αυτής της διαδικασίας γίνεται αντιληπτή με, ψυχολογικά, βίαιο τρόπο. Η υποδοχή των νέο φερμένων από τους παλαιότερους κρατούμενους, η αποστέρηση των υπαρχόντων τους και η πανομοιότυπη ενδυμασία, η συνεχής έκθεσή τους στα βλέμματα άλλων, σηματοδοτούν έναν διαφορετικό τρόπο ζωής, με τους κανόνες του οποίου οφείλουν να εναρμονιστούν (Κουκουτσάκη Α., 2006: 204).

Ο υποπολιτισμός της φυλακής, ο υπερπληθυσμός, τα υψηλά ποσοστά ψυχικής ασθένειας, το υπέρμετρο άγχος, ο φόβος και η ανασφάλεια, ο νεκρός χρόνος, η αποκοπή από το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και ο ιδρυματισμός (Βιδάλη Σ., Ζάγουρας Π., 2008: 22), αποτελούν παράγοντες που συναντώνται στη φυλακή και δρουν καταλυτικά στη ψυχοσύνθεση του κρατούμενου, ο οποίος βιώνοντάς τους αλλοτριώνεται σαν προσωπικότητα. Ειδικότερα, η στέρηση της ελευθερίας απειλεί με κατάρρευση ολόκληρο το δίκτυο των κοινωνικών του σχέσεων. Ο έγκλειστος αδυνατεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των κοινωνικών ρόλων του πατέρα, του συζύγου κλπ. Σε αυτό συντείνει και η προσωρινή στέρηση των νομικών του δικαιωμάτων, περιορίζοντας τις δυνατότητες του κρατούμενου να ανταποκριθεί σε στοιχειώδεις υποχρεώσεις του (Αλοσκόφης Ο., 2010: 113).

Μετά την απόλυσή του από το κατάστημα κράτησης, ο έγκλειστος, έρχεται αντιμέτωπος με διάφορα προβλήματα κοινωνικής φύσεως (στιγματισμός), ψυχολογικής (ιδρυματισμός) και οικονομικής (αποχή από την αγορά εργασίας), καθώς καλείται να επανενταχθεί στην κοινωνία. Σ' αυτό το σημείο γίνεται λόγος για τη μετασφρονιστική αρωγή, η οποία αποσκοπεί στην υλική και ηθική βοήθεια του πρώην κρατούμενου, για μία χρονική περίοδο, μετά την έξοδό του από τη φυλακή. Η συμβολή της είναι καθοριστική για την πορεία και το μέλλον του αποφυλακιζόμενου (Χαΐδου Α., 2013: 109). Για αυτό το λόγο η προετοιμασία για την κοινωνική επανένταξη του πρώην κρατούμενου ξεκινά από το στάδιο του εγκλεισμού (Χαΐδου Α., 2002: 54).

Απαραίτητο στοιχείο για την κοινωνική επανένταξη του εγκλείστου είναι η επικοινωνία του με άτομα από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον (Χάιδου Α., 2002: 54). Για την αποφυγή των μειονεκτημάτων που δημιουργούνται από τις στερητικές της ελευθερίας ποινές, οι έγκλειστοι έχουν ορισμένα δικαιώματα που τους επιτρέπουν να κρατήσουν επαφή με το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Τέτοιες μορφές επικοινωνίας είναι οι επισκέψεις, η ανταλλαγή επιστολών, η τηλεφωνική επικοινωνία και οι άδειες (Αλεξιάδης Σ., 1997: 247).

Οι επισκέψεις αποσκοπούν στη διατήρηση των επαφών του κρατούμενου με το οικογενειακό του περιβάλλον, γεγονός που επιτυγχάνεται με την επίσκεψη των συγγενών στη φυλακή. Επιπλέον, στοχεύουν στη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων με τρίτα πρόσωπα εκτός του καταστήματος κράτησης. Για να δοθεί το δικαίωμα της επίσκεψης⁶, θα πρέπει ο διευθυντής κάθε καταστήματος να θεωρεί ότι η επίσκεψή τους θα έχει θετική επίδραση. Τον ίδιο σκοπό επιτελούν η τηλεφωνική επικοινωνία και η ανταλλαγή επιστολών⁷ (Αλεξιάδης Σ., 1997: 248).

Μέσα από τη χορήγηση των αδειών⁸ δίνεται η δυνατότητα στους έγκλειστους να μην μεταβούν απότομα από το κατάστημα κράτησης στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Ειδικότερα, τους δίνεται η δυνατότητα να κρατήσουν επαφή με τους συγγενείς τους, να τακτοποιήσουν, τυχόν, εκκρεμότητες και νομικά ζητήματα, κ.λπ. Επίσης, αμβλύνονται οι δυσχέρειες για όσους θα είναι έγκλειστοι για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι άδειες συμβάλουν θετικά στην ομαλή επανακοινωνικοποίηση του κρατούμενου (Χάιδου Α., 2002: 55-56).

Η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων επιτελείται και μέσω της εργασίας και της αγωγής. Αναφορικά με την εργασία, ο κρατούμενος έχει την ευκαιρία να ειδικευτεί σε κάποιο επάγγελμα, ώστε με αυτόν τον τρόπο να αποκτήσει τα εφόδια εκείνα που θα τον βοηθήσουν να βιοποριστεί μετά την αποφυλάκισή του, αλλά, επιπλέον, αποφεύγει την πνευματική αποτελμάτωση, η οποία θα τον οδηγούσε

⁶ Βλ. αναλυτικά στο Αλοσκόφης Ο., «Το Αλφαβητάρι του κρατούμενου: δικαιώματα και υποχρεώσεις», Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, 2016, σσ. 25-26.

⁷ Βλ. αναλυτικά στο Αλοσκόφης Ο., «Το Αλφαβητάρι του κρατούμενου: δικαιώματα και υποχρεώσεις», Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, 2016, σ. 11.

⁸ Βλ. αναλυτικά στο Αλοσκόφης Ο., «Το Αλφαβητάρι του κρατούμενου: δικαιώματα και υποχρεώσεις», Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής, 2016, σ. 10.

σε αργία και αδράνεια. Βέβαια ο τρόπος οργάνωσης της εργασίας πρέπει να αποβλέπει στην παραγωγική εργασία και όχι στην χειροτεχνική, όπως πολύ συχνά γίνεται στην πράξη. Η εργασία εφόσον αποτελεί μέσο κοινωνικής προσαρμογής, έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα, εκτός αν κάποιος κρατούμενος δεν μπορεί να εργαστεί λόγω εξαιρετικών περιπτώσεων, όπως είναι η υγεία του (Δασκαλάκης Η., 1985: 71-72).

Με την αγωγή των κρατουμένων επιχειρείται η γραμματική τους μόρφωση, η επαγγελματική τους κατάρτιση και η ηθική τους διαπαιδαγώγηση. Η αγωγή έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα. Ο κρατούμενος, συνήθως, το εκλαμβάνει ως κάτι καταναγκαστικό, ενώ η αγωγή για να ασκήσει βελτιωτική επίδραση προϋποθέτει αποδοχή από τον διδασκόμενο (έγκλειστος) και σχέση εμπιστοσύνης με το διδάσκοντα (Δασκαλάκης Η., 1985: 75-76). Επίσης, στα πλαίσια της αρχής της ανθρωπιστικής διαβίωσης των εγκλειστών δίνεται βάση και στη ψυχαγωγία τους. Σε κάθε κατάσταση κράτησης προβλέπεται, χώρος για βιβλιοθήκη, ύπαρξη αίθουσας εκδηλώσεων, κ.λπ (Δασκαλάκης Η., 1985: 70).

Καθοριστικό ρόλο για την ομαλή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, διαδραματίζουν οι κοινωνικοί λειτουργοί. Οι κοινωνικοί λειτουργοί που εργάζονται σε καταστήματα κράτησης καλούνται να προπαρασκευάσουν ευνοϊκούς όρους οικογενειακού, φιλικού και επαγγελματικού περιβάλλοντος, καθώς και να παρέχουν στους αποφυλακισθέντες βοήθεια για ανεύρεση εργασίας ή στέγασης. Επίσης, συντελούν και για την ηθική και κοινωνική αποκατάσταση του πρώην εγκλείστου. Βέβαια, ο λιγιστός αριθμός των κοινωνικών λειτουργών στα καταστήματα κράτησης και το γεγονός ότι αποτελούν κομμάτι της εσωτερικής υπηρεσίας των καταστημάτων κράτησης δυσχεραίνει σε σημαντικό βαθμό την προσφορά τους στο μετασφρονιστικό τομέα, ο οποίος προϋποθέτει να δρουν εκτός του καταστήματος. Άρα, η προσφορά των κοινωνικών λειτουργών είναι περιορισμένη λόγω του λιγιστού αριθμού τους, αλλά και για νομικούς λόγους (Αλεξιάδης Σ., 1983: 75-76).

2.4 Η προστασία των δικαιωμάτων του κρατούμενου.

Κύριο μέλημα της αντεγκληματικής πολιτικής είναι η επιλογή και η διαμόρφωση ενός κατάλληλου σωφρονιστικού συστήματος, το οποίο θα καθορίζει τις μεθόδους έκτισης των επιμέρους ποινών, κι αν αυτές είναι στερητικές της ελευθερίας, την οργάνωση των κατάλληλων καταστημάτων κράτησης και τη στελέχωσή τους με το ικανότερο προσωπικό (Αλεξιάδης Σ., 2011: 335). Δημιουργούνται όμως προβλήματα ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων. Τα προβλήματα ξεκινούν από το στάδιο της ανάκρισης των κατηγορουμένων. Πολλές φορές οι δραστηριότητες της αστυνομίας έχουν αρνητικές συνέπειες (Φαρσεδάκης Ι., 1984: 75). Η προστασία του ατόμου επιδιώκεται, είτε πρόκειται για κατηγορούμενο, είτε για άτομο που ήδη καταδικάσθηκε. Σκοπός του ποινικού δικονομικού δικαίου είναι να καθορίσει τα όρια για την προστασία του κατηγορουμένου που πρέπει να διέπονται από την αρχή της νομιμότητας (Αλεξιάδης, Σ., 2006: 403).

Η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών προβλέπεται από τη νομοθετική πρόβλεψη της αξιόποινης πράξης, προδιαγράφει τη δικαστική κατάγνωση της ποινής και προσδιορίζει τη νόμιμη έκτισή της. Το περιεχόμενο της έννοιας της αρχής της νομιμότητας παρουσιάζεται στο άρθρο 2 παρ. 1 ΣωφρΚ όπου ονομάζεται «νομιμότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων» και προβλέπει ότι «κατά τη μεταχείριση των κρατουμένων διασφαλίζεται ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ενισχύεται ο αυτοσεβασμός και η συναίσθηση της κοινωνικής τους ευθύνης» (Γαλανού Μ., 2011: 9). Η αρχή της νομιμότητας εμφανίζεται σε πολλά εθνικά κείμενα αλλά και σε διεθνή, όπου εμφανίζεται με την έμμεση μορφή της απαγόρευσης να υιοθετούν από το κράτος αυστηρότερους ποινικούς νόμους με αναδρομική ισχύ (Delmas – Marty Μ., 2005: 47-48).

Σημαντική απόφαση για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, υπήρξε το άρθρο 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του ανθρώπου στο οποίο «Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθεί εις βασάνους, ούτε εις ποινάς μεταχειρίσιν απανθρώπους, ούτε εξευτελιστικής» (Μαγγανάς Α., Καρατζά Λ., 2002: 50). Για την απαγόρευση των βασανιστηρίων σημαντικά ήταν τα κηρύγματα των Beccaria, Montesquieu και Rousseau (Αλεξιάδης, Σ., 2006: 56). Το 1975 η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ χαρακτήρισε τα βασανιστήρια ως «εγκλήματα κατά της αξιοπρέπειας» (Αλεξιάδης, Σ., 2006: 440).

Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου είναι εξίσου σημαντική με το δικαίωμα στη ζωή. «Όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες, προέρχονται από τη συμφωνία προς αυτά αξιοπρέπεια του ανθρώπου». Ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι πολύ πέρα από τα διεθνή κείμενα, επίσης, είναι υπόθεση των γονέων, των διδασκάλων, των πολιτικών, των θρησκευτικών, κ.λπ. (Ρούκουνας Ε., 1995: 24-25). Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια καταγράφηκε στο Δέκατο Τρίτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που υπογράφηκε στις 3/5/2002 και αφορά την κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιστάσεις (Γαλανού Μ., 2011: 252).

Σήμερα η κυριότερη ποινή στην οποία καταφεύγει ο νομοθέτης είναι η ποινή κατά της ελευθερίας. Σκοπός της ποινής είναι ο σωφρονισμός του εγκληματία και η κοινωνική του επανένταξη. Η στερητική της ελευθερίας ποινή, όμως, έχει δύο συνέπειες: α) απομονώνει κοινωνικά τον κρατούμενο και β) του αποστερεί το δικαίωμα της ελεύθερης διάθεσης του εαυτού του (Αλεξιάδης Σ., 2001: 263). Η στερητική της ελευθερίας ποινή προσβάλλει ουσιαστικά και πάντοτε σωρεία ανθρωπίνων δικαιωμάτων του καταδικασθέντος αλλά και της οικογένειάς του (Τσήτουρα Α., 1997: 89). Επίσης, με την ποινή περιορίζεται η προσωπική ελευθερία. Κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας έχει δύο όψεις, απαγορεύει την αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση και παρέχει εγγυήσεις υπέρ των προσώπων που νόμιμα στερούνται την ελευθερία τους (Ρούκουνας Ε., 1995: 147).

Κάποιοι από τους περιορισμούς που υφίστανται τα δικαιώματα του ανθρώπου ανήκουν στην περιοχή των επιτρεπτών περιορισμών των δικαιωμάτων, ως κριτήριο της αρχής της αναλογικότητας. Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, προηγείται ο έλεγχος της συνάφειας μέσω σκοπού ή αλλιώς της καταλληλότητας ή προσφορότητας των μέσων για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Δηλαδή, αν ο νομοθέτης επιβλέπει έναν περιορισμό συγκεκριμένου δικαιώματος για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό, αυτή η ρύθμιση είναι αντισυνταγματική. Η αρχή της αναλογικότητας αποτελεί μια ήπια μορφή ελέγχου αφού η επιβολή τέτοιων άσχετων και ακατάλληλων περιορισμών ισοδυναμεί σχεδόν με παραλογισμό εκ μέρους του νομοθέτη (Χρυσόγονος Κ., 2006: 90).

3. Προγράμματα κοινωνικής επανένταξης μέσα στη φυλακή.

Τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης διακρίνονται σε προγράμματα εντός των φυλακών και προγράμματα εκτός φυλακής. Αυτά τα προγράμματα αποτελούν σημαντικό όρο για την ομαλή προσαρμογή των αποφυλακισμένων στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Για αυτό το λόγο, τα προγράμματα αυτά βασίζονται στη δημιουργία ενός εξειδικευμένου σχεδίου επανένταξης, το οποίο είναι ατομικό, αλλά και προσαρμοσμένο στις ανάγκες του κάθε κρατούμενου έτσι ώστε να συμβάλλει, όσο το δυνατόν περισσότερο, στην ομαλή κοινωνική του επανένταξη. Μάλιστα, ο Σωφρονιστικός Κώδικας, στο άρθρο 11, προβλέπει την εξειδικευμένη μεταχείριση των εγκλείστων προβλέποντας ότι, «οι κρατούμενοι διακρίνονται σε κατηγορίες με σκοπό την εξειδίκευση της μεταχείρισής τους κατά τις ανάγκες που επιβάλλει η πραγματική και νομική τους κατάσταση» (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2359-2360).

Σύμφωνα με τον Νικολόπουλο (Νικολόπουλος Γ., 2005: 106), κάθε πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης, αναπτύσσεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αλληλοδράσεων και θεσμικών καταναγκασμών που επιβάλλει το ποινικό σύστημα. Το ζητούμενο από την ανάπτυξη των εν λόγω προγραμμάτων είναι η αναζήτηση μιας πρόσφορης σύνδεσης ανάμεσα στο μικροκοινωνικό επίπεδο της εφαρμογής τους (φυλακή ή κοινότητα) και τις γενικές κοινωνικές συντεταγμένες, που καθορίζει η συγκυρία εφαρμογής τους. Έτσι, διαμορφώνονται οι συνθήκες για την οργάνωση και διεξαγωγή κάθε προγράμματος, που προδικάζουν και τις πιθανότητες επιτυχίας του.

Οι παράγοντες, οι οποίοι επηρεάζουν την τελική διαμόρφωση ενός προγράμματος κοινωνικής επανένταξης, θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν, ανάλογα με την προέλευσή τους, σε εσωτερικούς και εξωτερικούς (Νικολόπουλος Γ., 2005: 106-108):

α) Στους εσωτερικούς παράγοντες περιλαμβάνονται οι βασικές επιλογές για το σχεδιασμό και τους στόχους κάθε προγράμματος, όπως για παράδειγμα, το περιβάλλον διεξαγωγής του, ο πληθυσμός – στόχος, το αντικείμενο της κατάρτισης, η οργάνωση του προγράμματος και, κυρίως, η βασική του στόχευση, δηλαδή να προέχει ο πρωσοποκεντρικός ή ο εργασιοκεντρικός του χαρακτήρας, ή αν επιχειρείται

σύνθεση και των δύο. Η σημασία αυτής της τελευταίας επιλογής, συνιστά ένα βασικό κριτήριο για την οργάνωση και την αξιολόγηση των προγραμμάτων, κατά πόσο, δηλαδή, προσανατολίζονται στη μονοδιάστατη αντίληψη ότι η εργασιακή δραστηριοποίηση των κρατουμένων και η μετέπειτα ανεύρεση μιας θέσης εργασίας, αρκούν για την κοινωνική τους επανένταξη ή ενδιαφέρονται εξίσου για την προσωπική τους ανάπτυξη. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, κάθε επιμέρους στάδιο της διαδικασίας επαγγελματικής κατάρτισης αποτιμάται, επίσης, και από την άποψη της ενίσχυσης της αυτοπεποίθησης και της θετικής εικόνας του εαυτού για κάθε αποδέκτη των υπηρεσιών του προγράμματος. Σημαντικό ζήτημα σ' αυτό το επίπεδο αποτελεί ο τρόπος διαχείρισης του ποινικού στίγματος. Το στίγμα αποτελεί ένα νέο στοιχείο της κοινωνικής ταυτότητας των πρώην εγκλείστων, το οποίο παρεμβάλλεται στις σχέσεις με το άμεσο και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Κατά το στάδιο της κοινωνικής επανένταξης υπάρχει ο κίνδυνος, το στοιχείο αυτό, να μετατραπεί σε κυρίαρχο στοιχείο της ταυτότητάς τους (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 21-22).

β) Η ομάδα των «εξωτερικών» παραγόντων αφορά στους «αντικειμενικούς περιορισμούς», οι οποίοι προέρχονται από το περιβάλλον εκπόνησης και εφαρμογής ενός προγράμματος και επηρεάζουν την επίτευξη των στόχων του. Σ' αυτή την κατηγορία θα μπορούσαμε να περιλάβουμε παράγοντες όπως, τη γενικότερη κοινωνικοπολιτική συγκυρία, τη ροή χρηματοδότησης του προγράμματος, την ύπαρξη συστήματος «θετικών διακρίσεων» για πρώην παραβάτες, την πρόβλεψη παροχής υποστηρικτικών υπηρεσιών κατά τη διαδικασία ένταξης των χρηστών στην αγορά εργασίας, κ.λπ (Νικολόπουλος Γ., 2005: 108).

Αναφορικά με το σχεδιασμό των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, είναι απαραίτητο να λαμβάνεται υπόψη (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2358-2359):

- Η κοινότητα και οι ιδιαιτερότητές της στην οποία πρόκειται να πραγματοποιηθούν.
- Η ομάδα στην οποία στοχεύουν (γυναίκες, ανήλικοι, ψυχικά ασθενείς κ.λπ.).
- Η συνέργεια και η συμπληρωματικότητα δομών, υπηρεσιών.
- Η συνεργασία με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης.

- Η επικοινωνία με το κοινό και τα ΜΜΕ.

Μετά το σχεδιασμό, ακολουθεί η ανάπτυξη του προγράμματος που αποτελεί την κυριότερη φάση αυτού, η οποία περιλαμβάνει την υλοποίηση του προγράμματος, τη συνεργασία των φορέων και τέλος, η αξιολόγησή του και η δημοσιότητά του (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2359).

Η δομή και το περιεχόμενο των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες του κρατούμενου και να στοχεύουν στην κινητοποίησή του. Για παράδειγμα, το πρόγραμμα «ZUBILIS», το οποίο πραγματοποιείται στην Γερμανία, εμπεριέχει την κατάρτιση των κρατουμένων και την τοποθέτησή τους σε θέσεις εργασίας, μετά την αποφυλάκισή τους. Άλλα προγράμματα παρέχουν μία πλήρη κάλυψη αναγκών, που θα προκύψουν κατά την αποφυλάκισή τους. Ένα τέτοιο πρόγραμμα, με τίτλο «Εγγύηση Επανένταξης», υλοποιείται στην Νορβηγία (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2361-2362).

Στην Ελλάδα, η Επάνοδος, το κέντρο επανένταξης των αποφυλακιζόμενων, οργανώνει προγράμματα μέσα στα καταστήματα κράτησης, προκειμένου να ετοιμάσει τους κρατούμενους για την ομαλή τους επανένταξη στην ελεύθερη κοινωνία⁹. Το πρόγραμμα «Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες για τη διασύνδεση των αποφυλακιζόμενων με την κοινωνία», υλοποιείται σε πειραματικό στάδιο σε δέκα καταστήματα κράτησης. Με αυτό το πρόγραμμα, οι έγκλειστοι, που εκτίουν το τελευταίο τμήμα της ποινής τους, μπορούν να πληροφορηθούν για τις δυνατότητες που έχουν μετά την αποφυλάκισή τους αναφορικά με τη στέγαση, τη σίτιση, την απασχόληση, την υγεία, την πρόνοια, την εκπαίδευση, κ.λπ. Όλα αυτά μέσω μιας ηλεκτρονικής πλατφόρμας, όπου οι πληροφορίες ανανεώνονται σχεδόν καθημερινά (Μηλιώνη Φ.Α., στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2361-2362).

Τα τελευταία χρόνια το Υπουργείο Δικαιοσύνης και ο Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), με την ενθάρρυνση και την οικονομική συμβολή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας οργανώνουν εκπαιδευτικά προγράμματα κατάρτισης για τους κρατουμένους φυλακών, με στόχο να τους βοηθήσουν στην επαγγελματική τους αποκατάσταση. Αυτά τα προγράμματα είναι τα

⁹ Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ, Κέντρο Επανένταξης Αποφυλακιζόμενων,
<http://epanodos.org.gr/el/web/guest/epanodos-n.p.i.d>, 07/2017.

εξής (Κατσούλης Η., (επιμ). Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 373-376).

α) Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα ταχύρρυθμης επαγγελματικής κατάρτισης, με εννεάμηνη εκπαίδευση και επιδότηση των εκπαιδευομένων, στη φυλακή Τίρυνθας, για 25 κρατούμενους που θα πάρουν πτυχίο ειδικότητας μηχανοτεχνίτη αυτοκινήτων. Αναμένεται επαναλειτουργία του προγράμματος αυτού και στο Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων Κασσαβέτειας.

β) Ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας (ΕΛΚΕΠΑ) σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Λειτουργεί, ήδη σε εξέλιξη, ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης κρατουμένων στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, με 5 αντικείμενα εκπαίδευσης: 1) χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών, 2) ηλεκτρονική τυπογραφία, 3) ηλεκτρολογία αυτοκινήτων, 4) σχέδιο computer, 5) ηλεκτρονικά ραδιοφώνου, τηλεόρασης.

γ) Υπουργείο Δικαιοσύνης. Ξεκινά ένα πρόγραμμα για επαγγελματική κατάρτιση 30 κρατουμένων στην τυπογραφία και βιβλιοδεσία. Η εκπαίδευση θα γίνεται στο τμήμα Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών των ΤΕΙ Αθηνών.

δ) Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία με τη Λαϊκή Επιμόρφωση. Αναπτύσσονται μικρά και ευέλικτα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης σε διαφορετικά αντικείμενα κατά φυλακή, όπως αγγειοπλαστική, αργυροχοΐα, ψεύτικα κοσμήματα, για γυναίκες και ανήλικες κρατούμενες, αλλά και αναλφαβητισμού, κεραμικής, ξυλογλυπτικής και καλαθοπλεκτικής.

ε) Σε συνεργασία με τον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (ΕΟΠ). Στη μοναδική Γυναικεία Φυλακή Κορυδαλλού λειτουργεί τμήμα εκπαίδευσης και παραγωγικής διαδικασίας, για 20-25 κρατούμενες, στην κατασκευή χειροποίητων χαλιών, έναντι αμοιβής.

στ) Από ιδιωτικό φορέα (Θεσσαλικό Κέντρο Ερευνών). Έχει αρχίσει να λειτουργεί στη Δικαστική Φυλακή Λάρισας πρόγραμμα εκπαίδευσης κρατουμένων στις υδραυλικές και ηλεκτρολογικές εργασίες. Πέρα από τις εκπαιδευτικές και παραγωγικές εργασίες, κυρίως στις Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας, Αγιάς (Κρήτης), Κασσάνδρας (Χαλκιδικής) και Κασσαβέτειας (Βόλου). Γενικά αγροτικές και

κτηνοτροφικές εργασίες, αρτοποιεία, στρωματοποιεία κ.λπ. υπάρχουν στις φυλακές Κέρκυρας, Πάτρας και Κορυδαλλού (αρτοποιεία), Χαλκίδας (στρωματοποιείο).

Τα προγράμματα αυτά θα είχαν τη δυνατότητα να απορροφήσουν πολλούς έγκλειστους, αν υπήρχε καλύτερη ενημέρωση γι' αυτά, κτιριακή υποδομή για στέγαση εργαστηρίων και χώρων εκπαίδευσης, περισσότερο προσωπικό και κυρίως καλύτερη οργάνωση (Κατσούλης Η., (επιμ). Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 375).

Όπως αναφέρει ο Νικολόπουλος¹⁰, «στην Ελλάδα απέχουμε ακόμη πολύ από την επιθυμητή πραγματικότητα. Εντούτοις, η προοπτική της επανένταξης αποτελεί τη μοναδική αξιοποιήσιμη θέση που απομένει μετά τις αρνήσεις που εκδηλώνονται από τη διαλεκτική του εγκλήματος και της ποινής. Αν αυτή η προοπτική δε συνυπολογιστεί σοβαρά κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής, τότε θα παραμείνει κενό το διάστημα, ανάμεσα στη φυλακή και την κοινωνία, οπότε θα έχουμε να αντιμετωπίσουμε – αναπόφευκτα, πλέον – τις καινούργιες «αρνήσεις» του αποκλεισμού και της καταστολής...».

4. Προβλήματα κατά την επανένταξη.

Το κράτος δεν είναι σε θέση να βοηθήσει στην επανένταξη πρώην κρατουμένων. Αυτό συμβαίνει, λόγω της λανθασμένης προσέγγισης, από μέρους της κρατικής μέριμνας, καθώς η έννοια της επανένταξης και το πώς θα οριστεί σημασιολογικά και πρακτικά, θα πρέπει να θέτονται με βάση την εξυπηρέτηση του δράστη και όχι εγκλήματος (Bean P., 1976: 16). Το άτομο, ενώ βρίσκεται έγκλειστο στο σωφρονιστικό κατάστημα, είναι επιτακτική ανάγκη να δέχεται επιδράσεις από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, για την ομαλή επανένταξή του. Όμως, από τη στιγμή που το άτομο αποκτά την ελευθερία του, ο κρατικός μηχανισμός τίθεται σε καταστολή και φαίνεται να μην φέρει καμία ευθύνη για το άτομο, που ιδρυματοποίησε, περιθωριοποίησε, στιγματίσε και στην πράξη δεν το αναμόρφωσε.

¹⁰ Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σ. 10.
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>. 18/08/2017.

4.1 Το φαινόμενο του ιδρυματισμού.

Με την είσοδο του εγκλείστου σε κάποιο κατάστημα κράτησης, σηματοδοτείται και η έναρξη ενός νέου τρόπου ζωής και ενός νέου κύκλου καθημερινών δραστηριοτήτων. Ο νεοεισερχόμενος σε ένα ίδρυμα φέρει μία δική του κουλτούρα, η οποία προέρχεται από έναν, προς εκείνον, οικείο περιβάλλον. Με την είσοδό του στη φυλακή, καλείται να παραγκωνίσει αυτή την κουλτούρα και να υιοθετήσει μία καινούργια. Η αποδοχή της κουλτούρας της φυλακής, δηλαδή του κώδικα αξιών της υποπολιτισμικής ομάδας των κρατουμένων, καθώς και η ενσωμάτωση σε αυτήν έχει χαρακτηριστεί ως «ιδρυματοποίηση» (prisonization) (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 245).

Αρχικά, πλήττεται η σωματική υγεία του ατόμου. Η έλλειψη κίνησης, έκθεσης στον ήλιο και στο φρέσκο αέρα, η μη ικανοποιητική διατροφή και οι γενικότερες συνθήκες διαβίωσης, όπως ακατάλληλα κελιά, ελλιπής ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, βλάπτουν τη φυσική κατάσταση του εγκλείστου και σε μερικές περιπτώσεις οδηγούν, ακόμα, και στον θάνατο. Η προσβολή της σωματικής υγείας έχει αντίκτυπο και στη ψυχική. Η απομόνωση, η ανασφάλεια και ο φόβος που βιώνει στα πλαίσια της φυλακής και ο περιορισμός ή η πλήρης άρση των δικαιωμάτων, των οποίων η άσκηση ήταν αυτονόητη πριν τον εγκλεισμό, αποτελούν το καθοριστικό πλήγμα για τον κρατούμενο. Όχι σπάνια, παρατηρούνται στους εγκλείστους συναισθήματα πλήξης, απελπισίας, απάθειας, απογοήτευσης και αυτοκαταστροφικές τάσεις (Χάιδου Α., 2002: 52).

Στη διαδικασία αυτής της «αποκοινωνικοποίησης» του εγκλείστου, συμβάλλουν έμμεσα και οι χαλαροί δεσμοί και οι αραιές επαφές του κρατουμένου με πρόσωπα του συγγενικού και φιλικού του περιβάλλοντος. Εάν, ο δεσμός είναι αρκετά ισχυρός, η «φυλακοποίηση» επέρχεται πιο δύσκολα (Χάιδου Α., 2002: 52). Η διαδικασία της «φυλακοποίησης», η οποία έχει αναλογίες με τη διαδικασία της «κοινωνικοποίησης» σε μια υποπολιτισμική σφαίρα, διακρίνεται στα εξής στάδια: α) αποξένωση, δηλαδή αποκοπή από το, έως τον εγκλεισμό, οικείο περιβάλλον και τα πρόσωπα αναφοράς, που συνθέτουν το πλαίσιο κοινωνικών δεσμών και σχέσεων για τον κρατούμενο, β) αποδόμηση της προσωπικότητας, που επέρχεται με την αποδιάρθρωση της σημασίας και της αξίας που έχουν για το άτομο οι, έως τότε, γνωστοί κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, γ) επαναδόμηση μιας νέας προσωπικότητας, που προκύπτει από τον επαναπροσδιορισμό και την αποδοχή από το

άτομο νέων κανόνων και όρων συμπεριφοράς, με βάση τις συνθήκες και το καθεστώς εγκλεισμού αλλά και τους σωφρονιστικούς στόχους (Αλεξιάδης Σ., 1997: 288).

Οι εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες κράτησης, η άστοχη ή απρεπής συμπεριφορά από μέρους των σωφρονιστικών υπαλλήλων, ο εξευτελισμός, οι απομονώσεις που δεν εξυπηρετούν ουσιαστικά παρά μόνο στο σκοπό της εξουδετέρωσης, η άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας χωρίς έλεγχο, οι απαράδεχτες σωματικές έρευνες, ο υπερπληθυσμός των φυλακών, είναι στοιχεία που συνθέτουν το πορτραίτο της φυλακής που συνθλίβει το άτομο, και όπου η δημιουργία σκέψεων για αυτοκτονία, αποτελεί ίσως τη μόνη διέξοδο που διαθέτει ο φυλακισμένος (Μαγγανάς Α., 2004: 368).

Σε κάθε έγκλειστο δρα αρνητικά και το πειθαρχικό καθεστώς της φυλακής. Εκτός των στερήσεων, απαγορεύσεων και περιορισμών, οι κρατούμενοι υπόκεινται σε ένα απαράδεκτο καθεστώς χειραγώγησης (Χαΐδου Α., 2002: 52). Ο κρατούμενος χάνει την αυτονομία του και γίνεται αντικείμενο μεταχείρισης από ένα σύνολο κανόνων και διαταγών, το οποίο έχει σχεδιαστεί για να ελέγχει την συμπεριφορά του μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια (Sykes G., 2006: 168).

Ο εγκλεισμός ενός ατόμου στη φυλακή, για την έκτιση μιας ποινής στερητικής της ελευθερίας, έχει ως συνέπεια τη σταδιακή αποξένωσή του από το κοινωνικό περιβάλλον και την προσαρμογή του στο περιβάλλον του καταστήματος. Ο βαθμός κοινωνικοποίησής του στη ζωή της φυλακής εξαρτάται από το χρονικό διάστημα του εγκλεισμού του. Όσο περισσότερο μένει σε αυτήν και αυξάνει ο ιδρυματισμός του, τόσο απομακρύνεται από το κοινωνικό περιβάλλον. Είναι συνηθισμένο το φαινόμενο, κατάδικοι σε μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές να ιδρυματοποιούνται τόσο πολύ στο περιβάλλον της φυλακής, ώστε, όταν έρθει η ώρα της απόλυσής τους από το κατάστημα κράτησης να μη θέλουν να φύγουν, διότι το θεωρούν πλέον σπίτι τους (Χαΐδου Α., 2002: 53).

Η ετοιμότητα και η ικανότητα ένταξης του ατόμου στο σύστημα της φυλακής, η σχεδόν τυφλή αποδοχή των δογμάτων και των ηθών των κρατουμένων, η τυχαία τοποθέτηση με άτομα ανάλογης κατεύθυνσης και η διάθεση για συμμετοχή σε παράνομες δραστηριότητες, παίζουν καθοριστικό ρόλο στον ιδρυματισμό του εγκλείστου (Αρχιμανδρίτου Μ., 2000: 102). Όλοι αυτοί οι παράγοντες βρίσκονται σε συνάρτηση με την ηλικία του, το είδος του εγκλήματος που έχει διαπράξει, την

εθνικότητα, τη φυλή και τις συνθήκες διαβίωσης στην ευρύτερη περιοχή (Αρχιμανδρίτου Μ., 2000: 101).

Αντίθετα, η ισχυρή προσωπικότητα του εγκλείστου στην οποία οφείλονται οι θετικές και κοινωνικές σχέσεις πριν από την εγκληματική περίοδο, η συνεχιζόμενη επαφή με άτομα εκτός των τειχών της φυλακής, η άρνηση ή η αδυναμία ένταξής του στην ομάδα της φυλακής, με παράλληλη, όμως, ισορροπία συμβίωσης στις σχέσεις του με τους άλλους, η άρνηση της τυφλής αποδοχής δογμάτων και κωδικών της υποπολιτισμικής ομάδας των κρατουμένων, η τυχαία τοποθέτηση με ένα συγκρατούμενο, ο οποίος δεν έχει ηγετικά χαρακτηριστικά και δεν είναι πλήρως ενταγμένος στην κουλτούρα της φυλακής, η θέλησή του για εργασία και δημιουργική απασχόληση και η άρνηση για μη φυσιολογική συμπεριφορά και συμμετοχή σε τυχερά παιχνίδια αποτελούν εκείνους τους παράγοντες, που εμποδίζουν τη διαδικασία της «ιδρυματοποίησης» μέσα στη φυλακή (Χάιδου Α., 2002: 51).

Τα δυσάρεστα αποτελέσματα ενός μακροχρόνιου εγκλεισμού, περιορίζονται, ως ένα βαθμό, όταν δίνεται η δυνατότητα στον εγκλειστο να βγει για ορισμένο χρονικό διάστημα από το κατάστημα κράτησης. Η έξοδός του από το σωφρονιστικό κατάστημα, επιβάλλεται για τη μη αποκοπή από το συγγενικό περιβάλλον, την τακτοποίηση εκκρεμοτήτων και νομικών ζητημάτων, την επαφή με μελλοντικούς χώρους εργασιακής απασχόλησης και, κυρίως, για τη δυνατότητα να «αυτοκαθορίζεται» και όχι να «ετεροκαθορίζεται» ως προς τις δραστηριότητές του (Χάιδου Α., 2002: 55).

4.2 Ο κοινωνικός αποκλεισμός.

Ως «κοινωνικό αποκλεισμό» εννοούμε την περιθωριοποίηση ατόμων ή ομάδων, τη στέρηση δικαιωμάτων, ευκαιριών και δυνατοτήτων για ουσιαστική και ισότιμη συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Ο τρόπος επίλυσης των προβλημάτων επαγγελματικής ένταξης και αποκατάστασης στις σύγχρονες κοινωνίες, στηρίζεται στην αρχή της παροχής ίσων ευκαιριών και δικαιωμάτων, και στην προσπάθεια συνειδητοποίησης ότι, όλα τα μέλη μιας κοινωνίας πρέπει να απολαμβάνουν ισότιμα τα αγαθά της και παράλληλα να συμμετέχουν και να συμβάλλουν στην παραγωγή

τους. Όταν κάποιες ομάδες αποκλείονται, για οποιοδήποτε λόγο, από αυτή τη διαδικασία χαρακτηρίζονται «κοινωνικά αποκλεισμένες» (Πανούσης Γ., 2003: 1311).

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» έρχεται να αντικαταστήσει την έννοια της υπο- τάξης (underclass). Η έννοια της υπο- τάξης αναφέρεται σε αγροτικά και μεσαία –αστικά στρώματα, τα οποία χαρακτηρίζονται από έντονη φτώχεια και δε διαθέτουν τα αναγκαία εφόδια που θα τους εντάξουν στη σύγχρονη κοινωνία (Murray Ch., 2003: 141). Ο Jock Young χρησιμοποιώντας τον όρο της «σχετικής αποστέρησης» («relative deprivation») (Lea & Young, 2003: 142-150), αναφέρεται στο αίσθημα που επικρατεί όταν οι πολίτες αντιλαμβάνονται ότι έχουν αδικηθεί έναντι άλλων, που φέρουν τα ίδια χαρακτηριστικά με εκείνους και ότι δεν αναγνωρίζονται, όπως θα έπρεπε. Οι ομάδες ξεκινούν να απαιτούν καλύτερη ποιότητα ζωής, η αποστέρησή τους αυξάνεται και εφόσον το πρόβλημα δεν επιλύεται τότε εμφανίζεται το έγκλημα. Σύμφωνα με τον Young, η σχετική αποστέρηση κάποιων αποκλεισμένων ομάδων οδηγεί στο έγκλημα (Young J., 1999: 52-55).

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» καλύπτει φαινόμενα με ποικίλες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις, τα οποία βοηθούν στην ενσωμάτωση ενός ατόμου στην κοινωνία (Bradley, 2001: 275-276). Πέρα από τις πολιτισμικά θεμελιωμένες προκαταλήψεις, που οδηγούν σε καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στις σύγχρονες κοινωνίες, φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού παρατηρούνται σε εποχές οικονομικής κρίσης, όταν ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού, που καμία πολιτισμική ή άλλη ιδιαιτερότητα δεν τις χαρακτηρίζει αποκλείονται από τον εθνικό τρόπο ζωής και σταδιακά περιθωριοποιούνται, διότι, είτε αποβάλλονται από την αγορά εργασίας, είτε αδυνατούν να επανενταχθούν σε αυτή (Κατσούλης Η., (επιμ). Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 28).

Τα κοινωνικά προβλήματα, τα οποία γεννούν τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι η ανεργία, και κυρίως η ανεργία μακράς διάρκειας, η μετανάστευση, η παλιννόστηση, ο αναλφαριθμητισμός, η σχολική αποτυχία, τα γηρατειά, η μονογονεϊκή οικογένεια, η πολιτισμική ή θρησκευτική ιδιαιτερότητα, η απομόνωση ορεινών πληθυσμών, η υποβαθμισμένη γειτονιά της πόλης, η ανισότητα των φύλων, η κοινωνική παραβατικότητα, οι θρησκευτικές μειονότητες, η σωματική ή διανοητική δυσμορφία (Πετράκη Γ., 1998: 19).

Σύμφωνα με την Τσίγκανου, στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, διαδράσεων και μηχανισμών που συνθέτουν τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός», η έννοια της φτώχειας, εμφανίζεται διευρυμένη συμπεριλαμβάνοντας γενικευμένη κοινωνική αποστέρηση. Το κοινωνικό μειονέκτημα των φτωχών του σύγχρονου κόσμου εκλαμβάνεται σαν αποτέλεσμα μιας αυξανόμενης νέας κοινωνικής υποκατηγορίας, που μαστίζεται από την ανεργία ή την παρατεταμένη, ιδιαίτερα, αδυναμία πρόσβασης στην αγορά εργασίας (Τσίγκανου Ι., 1998: 391).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός των πρώην εγκλείστων οφείλεται στην έλλειψη ευκαιριών σε εκπαιδευτικό, επαγγελματικό, οικογενειακό, οικονομικό κ.λπ. επίπεδο. Τα άτομα, τα οποία παρέκκλιναν από τις αναμενόμενες αποδεχτές συμπεριφορές, οι οποίες ισχύουν σε μία κοινωνία δεν έχουν τις παραπάνω ευκαιρίες. Σ' αυτό οφείλεται και η στιγματιστική λειτουργία της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι καινούργιοι μηχανισμοί διαχείρισης των «απειλών» και των «κινδύνων», που αντιπροσωπεύουν οι κοινωνικά αποκλεισμένοι δε θεμελιώνονται πάνω στην κλασσική αντίληψη για την «εγκληματική πράξη». Αντίθετα, εμπεδώνουν την ιδεολογική συσχέτιση παραβατικότητας και καταστάσεων κοινωνικού αποκλεισμού, νομιμοποιώντας έτσι τους προληπτικούς ελέγχους των δυνάμει «επικίνδυνων» πληθυσμών. Δηλαδή, ο εγκληματίας είναι ένας κοινωνικά αποκλεισμένος, αλλά και αυτοί που θέλουμε να αποκλείσουμε καθίστανται αντικείμενα ποινικών ελέγχων (Νικολόπουλος Γ., επιμ. Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπαρλή Δ., Τσίγκανου Ι., Φρονίμου Ε., 2000: 530).

Σε σχέση με τον ποινικό πληθυσμό των φυλακών, είναι γεγονός ότι τόσο σε εσωτερικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο τα τελευταία χρόνια συνεχώς διογκώνεται το ποσοστό εκείνων που εκτίουν μακροχρόνιες ποινές, που στη συνέχεια μεταφράζεται σε μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων, των οποίων η σχέση με την παραγωγική διαδικασία και την αγορά εργασίας διακόπτεται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τα υψηλά ποσοστά υποτροπής αποδεικνύουν ότι σημαντικό τμήμα του ποινικού πληθυσμού, είτε μπαينوβγαίνει στην αγορά εργασίας, δηλαδή ανήκει στην κοινωνική κατηγορία των κοινωνικών μελών που διατηρούν μια ασταθή και διακοπτόμενη σχέση με την αγορά εργασίας, είτε είναι αποκλεισμένοι παντελώς από αυτήν. Γενεσιουργό αιτία του κοινωνικού αποκλεισμού, πιθανό να μην αποτελεί η ανυπαρξία καλλιέργειας κατάλληλου εργασιακού ήθους, αλλά το ίδιο το γεγονός του εγκλεισμού και οι συνέπειές του, όπως η απομάκρυνση από την αγορά εργασίας, ο

παρεπόμενος στιγματισμός, η προκατάληψη των εργοδοτών, η συμπεριφορά του κράτους, η έλλειψη τεκμηρίων ανταγωνιστικότητας, κ.α (Τσίγκανου Ι., 2002: 36-37).

Ο θεσμός της φυλακής, παράγει και αναπαράγει το παθογενές περιθώριο απ' όπου προέρχονται οι παραβατικοί και οι εγκληματίες. Εφόσον, κατασκευαστεί το στερεότυπο του εγκληματία, τα περιθώρια να κινηθούν και να δράσουν νόμιμα αυτά τα πρόσωπα, που έχουν χαρακτηριστεί εκ των προτέρων ως «εγκληματικά» στοιχεία είναι τόσο περιορισμένα, που δεν τους μένει τίποτε άλλο από το να ακολουθήσουν το δρόμο, που τους υποδεικνύεται και να εξελιχθούν σε εγκληματίες. Έτσι, λοιπόν, οι ομάδες αυτές απωθούνται στο περιθώριο, αφ' ενός λόγω των αλληλεπιδράσεων που λαμβάνουν χώρα μεταξύ φορέων κοινωνικού ελέγχου, περιβάλλοντος και ατόμου που κατασκευάζουν το έγκλημα, και αφ' ετέρου επειδή ο παραβάτης εσωτερικεύει το χαρακτηρισμό (στιγματισμό) και οργανώνει τον τρόπο ζωής του εκεί που τον έχουν τοποθετήσει, δηλαδή στο περιθώριο (Αλεξίου Θ., 1999: 205-209).

Το βασικό θέμα που προκύπτει μετά την αποφυλάκιση είναι το ζήτημα της επιβίωσης. Η πλειονότητα των πρώην εγκλείστων πλήττεται διπλά σε αυτόν τον τομέα. Αν υποθέσουμε ότι, κατά τη διαδικασία επιλογής στα πλαίσια απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, οι άνεργοι είναι περισσότερο ευάλωτοι στο στίγμα και ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας αυξάνει τις πιθανότητες κατάληξής τους στη φυλακή, υφίστανται για δεύτερη φορά τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση μετά την έξοδό τους από αυτήν. Αλλά και εκείνοι, οι οποίοι απασχολούνταν εργασιακά πριν από τον εγκλεισμό τους, η απομάκρυνσή τους για αρκετό χρονικό διάστημα από την αγορά εργασίας, σε συνδυασμό με τις αλλαγές που συντελούνται σε κοινωνικό και εργασιακό επίπεδο και το προχωρημένο στάδιο της ηλικίας τους, τους φέρνει αντιμέτωπους με μια προδιαγεγραμμένη ανεργία (Χαΐδου Α., 2002: 81).

4.3 Η αγορά εργασίας.

Η ανεργία είναι ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που εμφανίζει η αγορά εργασίας (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 16). Η σχέση ανεργίας και εγκληματικότητας είναι κρίσιμη στην περίπτωση των πρώην εγκλείστων. Οι πρώην κρατούμενοι έχουν να αντιμετωπίσουν τη δυσκολία να βρουν δουλειά, καθώς και την αρνητική ή

επιφυλακτική στάση των εργοδοτών απέναντί τους. Όπως είναι αναμενόμενο, μέσα στην απελπισία τους, επιλέγουν να εγκαταλείψουν αυτή την προσπάθεια και οδηγούνται στην υποτροπή, επιστρέφουν δηλαδή, στις παράνομες δραστηριότητες. Λόγω της μεγάλης ανεργία και των περιορισμένων ευκαιριών απασχόλησης στην επίσημη αγορά εργασίας, πολλά άτομα αναγκάζονται να αναλάβουν δουλειές προσωρινής ή μερικής απασχόλησης, που δεν απαιτούν ειδικευση, χωρίς καμία κοινωνική ασφάλιση και με χαμηλές αμοιβές (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 17-18).

Οι πρώην κρατούμενοι καλούνται να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας, με δυσμενείς και άνισους όρους, και έχουν να αντιμετωπίσουν μία σειρά από προβλήματα, όπως η έλλειψη ειδικευσης και εργασιακής εμπειρίας, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η έλλειψη εμπιστοσύνης από τη μεριά των εργοδοτών. Η υπάρχουσα νομοθεσία περί ποινικού μητρώου, δημιουργεί ένα ακόμα σοβαρό εμπόδιο, διότι ορίζει την έλλειψη εμπλοκής στο ποινικό σύστημα ως απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσληψη στο δημόσιο ή τη χορήγηση άδειας ορισμένων επαγγελματιών. Επίσης, εκτός από τους περιορισμούς που θέτει η νομοθεσία περί ποινικού μητρώου, οι κοινωνικές προκαταλήψεις οδηγούν σε απροθυμία των εργοδοτών να προσλάβουν στη δουλειά τους πρώην κρατούμενους (Θανοπούλου Μ., Φρονίμου Ε., Τσιλιμιγκάκη Β., 1997: 62-63).

Η διαδικασία της επαγγελματικής επανένταξης είναι πολύπλοκη, γεγονός που επηρεάζεται και από τα προηγούμενα στάδια της σχέσης, που οι σημερινοί αποφυλακισμένοι είχαν αναπτύξει με την αγορά εργασίας πριν τη φυλάκισή τους, δηλαδή, από τη στιγμή της πρώτης εισόδου σ' αυτή μέχρι την αποχώρηση από αυτήν, λόγω της φυλάκισης. Σε κάθε περίπτωση, η επαγγελματική ένταξη ή επανένταξη των αποφυλακισμένων και των ανηλίκων παραβατών παρουσιάζει δυσχέρειες που απορρέουν από την κατάσταση που επικρατεί στην αγορά εργασίας, την έλλειψη μετασφρονιστικής αρωγής, τον εγκλεισμό και τον κοινωνικό στιγματισμό (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 15-16).

Σύμφωνα με τον Νικολόπουλο (Νικολόπουλος Γ., 2005: 96-97), «η ανεργία συνιστά σημαντικό συντελεστή στην ανάπτυξη της διαδικασίας εγκληματογένεσης και, συνεπώς, η καταπολέμησή της μπορεί να οδηγήσει στη μείωση των τιμών εγκληματικότητας. Πρόκειται για μια αντίληψη, που ανατρέπει

στην καθιέρωση της φυλάκισης ως κυρίαρχου τρόπου έκτισης των ποινών στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες προσομοίωσης του ποινικού εγκλεισμού με τον κόσμο της εργασίας. Σ' αυτήν την προοπτική, το ζήτημα της επαγγελματικής αποκατάστασης των πρώην καταδίκων συνδέθηκε με την προσπάθεια εμπέδωσης ενός εργασιακού ήθους στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, που αποτελούν, άλλωστε, τη συντριπτική πλειονότητα της πελατείας του ΣΑΠΔ. Παράλληλα, η διάδοση της ιδεολογίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου πρόσφερε διεθνή νομική θεμελίωση στη σχετική προβληματική, θεωρώντας ότι ο εγκλεισμός δεν πρέπει να αναστέλλει την άσκηση του δικαιώματος κάθε πολίτη στην εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση, στην εργασία και, γενικότερα, στην προσωπική του ανάπτυξη».

Πολύ σημαντικός είναι ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική και εξελικτική πορεία των πρώην εγκλείστων. Έρευνες έχουν καταδείξει ότι η ισχυρή υποστήριξη από την οικογένεια είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες μιας επιτυχημένης επανένταξης μαζί με την εξεύρεση μιας σταθερής εργασίας (Μαγγανάς Α., Λάζος Γ., Σβουρδάκου Δ., 2008: 153). Οι έρευνες δείχνουν ότι μια σταθερή εργασία αποτελεί έναν από τους πλέον σημαντικούς παράγοντες πρόληψης της υποτροπής. Κατά κανόνα η εργασία που προσφέρεται στους κρατούμενους πρέπει να περιλαμβάνει κάποια επαγγελματική κατάρτιση, ώστε να αυξηθούν οι πιθανότητες να βρει κάποια δουλειά μετά την αποφυλάκιση. Η εργασία του εγκλείστου δεν πρέπει να γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης και το κίνητρο του κέρδους να μην υπερκεράσει το στόχο να αυξήσει την ικανότητα του κρατουμένου να κερδίζει χρήματα μετά την αποφυλάκιση. Η αρχή της «κανονικότητας» της ζωής στη φυλακή πρέπει να κατευθύνει τις συνθήκες εργασίας, με κανονικές ώρες εργασίας, φροντίδες για την υγιεινή και την ασφάλεια, κατάλληλες αμοιβές και αποδοχή των εγκλείστων στο εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, που θα αποτελούν συστατικά των εργασιακών συνθηκών, όπου αυτό είναι δυνατό (Μαγγανάς Α., Λάζος Γ., Σβουρδάκου Δ., 2008: 146-147).

4.4 Ο στιγματισμός των κρατουμένων.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, είναι ότι αποδίδει στο ίδιο το άτομο μια ενδεχομένη αποτυχία και τον αποκλείει από το περιβάλλον της. Το έγκλημα από μόνο του είναι ένας αποκλεισμός, όπως επίσης, και οι προσπάθειες να ελεγχθεί μέσω φυλάκισης και στιγματισμού. Σύμφωνα με τον Δασκαλάκη (Δασκαλάκης Η., 1985: 146), «στιγματισμός είναι η διαδικασία εγκαθίδρυσης αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας. Με την επιβολή του στίγματος του εγκληματία σε κάποιον, αυτός, εκπίπτει όλων των κοινωνικών ρόλων που του αναγνωρίζονταν μέχρι τότε, και αποκτά ένα και μοναδικό, τον ρόλο του εγκληματία».

Στη διαδικασία και στους λόγους στιγματισμού, συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων, όσο και στην επίδραση του στιγματισμού, συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων, επικεντρώνεται το ενδιαφέρον της «Θεωρία της ετικέτας» (Labeling approach). Η θεωρία αυτή προσεγγίζει το έγκλημα, ως ορισμό συμπεριφοράς και τον εγκληματία ως εκείνον που ετικετάρεται ως τέτοιος (Ζαραφονίτου Χ., 2004: 151). Πρόκειται για τη διάκριση του Lemert, μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς παρέκκλιση. Η πρωτογενής παρέκκλιση καθορίζει μία μορφή παράβασης των κανόνων, ενώ, η δευτερογενής παρέκκλιση συνίσταται σε μία μορφή εμπλοκής του ατόμου σε νέες παραβάσεις, εξαιτίας των στιγματιστικών συνεπειών, που προκύπτουν από την κοινωνική αντίδραση στην πρώτη παρέκκλιση (Φαρσεδάκης Ι., 2005: 53).

Η διαδοχή της αλληλεπίδρασης που οδηγεί στην δευτερογενή παρέκκλιση κατά τον Lemert είναι η εξής: 1) πρωταρχική παρέκκλιση, 2) κοινωνικές κυρώσεις, 3) περαιτέρω πρωταρχική παρέκκλιση, 4) ισχυρότερες κοινωνικές κυρώσεις και απόρριψη, 5) περαιτέρω παρέκκλιση, με εχθρότητα που εστιάζει σε εκείνους που επιβάλλουν τις κυρώσεις, 6) η κρίση πλησιάζει το σημείο ανεκτικότητας, εκφραζόμενη με επίσημες ενέργειες της κοινότητας στιγματισμού του παρεκκλίνοντος, 7) ενδυνάμωση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ως αντίδραση στο στιγματισμό και τις κυρώσεις, 8) τελική αποδοχή της παρεκκλίνουσας κοινωνικής θέσης και προσπάθειες για προσαρμογή στη βάση σχετικού ρόλου (Becker Howard S., μτφρ. Κουτζόγλου Α., Μπουρλιάσκος Β., 2000: 22-23).

Η αντίδραση των άλλων επιδρά στην προσωπική αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του. Αποδεχόμενος, κανείς, την αξιολόγηση των άλλων και θεωρώντας

τον εαυτό του ως εγκληματία, περιθωριακό κ.λπ., στρέφεται σε κοινωνικές ομάδες που έχουν χαρακτηριστεί, όπως και ο ίδιος. Η ένταξη σε τέτοιες ομάδες συνεπάγεται την «αυτοεκπλήρωση της προφητείας» (self – fulfilling prophecy) με τη συνέχιση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, και τη διαιώνιση του φαύλου κύκλου στιγματισμού και εκτροπής (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 115-116).

Η «Θεωρία της ετικέτας», είναι η ερμηνεία της αποκλίνουσας και εγκληματικής συμπεριφοράς από την οπτική της θεωρίας της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης (Symbolic Interactionism). «Η θεωρία της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης τονίζει ότι, σε κάθε κοινωνική ομάδα υπάρχει ένα κοινά επιδοκιμαζόμενο σύνολο συμβόλων και συμβολικών αξιολογήσεων. Τα σύμβολα παρέχουν ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο τα μέλη ερμηνεύουν πράξεις και κατασκευάζουν νοήματα. Η κοινωνική ειρήνη είναι αποτέλεσμα επικοινωνίας των ατόμων, μέσω κοινά αναγνωρισμένων συμβόλων και συγκεκριμένων αλληλεπιδράσεων σε διάφορες καταστάσεις. Τα άτομα ερμηνεύουν, χαρακτηρίζουν και αντιδρούν στις πράξεις των άλλων από το νόημα που αποδίδουν σ' αυτές και όχι από τις πράξεις καθ' εαυτές. Το άτομο δρα με βάση τη δική του ερμηνεία της πραγματικότητας, σύμφωνα με το νόημα που έχουν οι διάφορες καταστάσεις γι' αυτό. Το άτομο μαθαίνει το νόημα μιας κατάστασης σύμφωνα με τις θετικές ή αρνητικές αντιδράσεις των άλλων. Τέλος, αξιολογεί και ερμηνεύει τη συμπεριφορά του σύμφωνα με τα σύμβολα και το νόημα που έχει μάθει από τους άλλους» (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 111).

Ο χαρακτηρισμός ενός ανθρώπου ως «εγκληματία» έχει ως συνέπεια τη δημιουργία του στερεοτύπου¹¹ του εγκληματία. Στον εγκληματία αποδίδονται αρνητικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Το στερεότυπο δεν προκαλεί μόνο την εχθρότητα, έναντι του εγκληματία για το έγκλημα το οποίο έκανε, οδηγεί και στην αναδρομική ανατροπή ολόκληρης της κοινωνικής του ταυτότητας και στην ολική αναθεώρησή του. Με την επιβολή του στίγματος όλο το παρελθόν ανατρέπεται και το άτομο προβάλλεται προς τα έξω με τα χαρακτηριστικά του στερεοτύπου του εγκληματία, τα οποία προκαλούν φόβο και αποστροφή (Δασκαλάκης Η., 1985: 148-149).

¹¹ Στερεότυπο είναι μία ποιοτική κρίση για κάποιο πρόσωπο, αντικείμενο ή έννοια, η οποία δημιουργείται έξω από την προσωπική εμπειρία του υποκειμένου. Βλ. Δασκαλάκης Η., 1985, σ. 148.

Όποιος διαπράττει εγκληματική πράξη δεν αποδέχεται αυτόματα, ούτε τον χαρακτηρισμό, ούτε και τον ρόλο του εγκληματία. Το περιβάλλον του και οι υπηρεσίες κοινωνικού ελέγχου γίνονται όμως περισσότερο «ευαίσθητες», περισσότερο παρατηρητικές και λιγότερο ελαστικές απέναντι σε κάποιον που έχει κάποτε συλληφθεί, καταδικασθεί, φυλακισθεί κ.λπ. Το άτομο αντιδρώντας στην «επίβλεψη» και στο στιγματισμό, είναι πολύ πιθανόν να διαπράξει και άλλες παράνομες πράξεις, να συλληφθεί και να καταδικασθεί. Με τη δεύτερη εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς και την επακόλουθη κοινωνική αντίδραση, αρχίζει να αποδέχεται το στίγμα ως στοιχείο της ταυτότητάς του, οργανώνοντας τον τρόπο της ζωής του γύρω από τη συγκεκριμένη θέση που τον τοποθετούν (Λαμπροπούλου Ε., 1994: 117-118).

Μετά την αποφυλάκισή τους, οι πρώην έγκλειστοι, έχουν να αντιμετωπίσουν μία σειρά προβλημάτων και ανησυχούν για την κοινωνική τους επανένταξη, θεωρώντας το κοινωνικό στίγμα την πλέον σημαντική πηγή δυσκολιών γι' αυτούς και την ανεργία έναν από τους λόγους υποτροπής (Θανοπούλου Μ., Φρονίμου Ε., Τσιλιμιγκάκη Β., 1997: 63-64). Οι συνέπειες του στιγματισμού είναι ιδιαίτερα δυσάρεστες για το άτομο και μπορούν να διαρκέσουν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ή και για πάντα. Το αίσθημα του κρατούμενου ότι, βγαίνοντας από τη φυλακή «πλήρωσε» για το «χρέος» του στην κοινωνία αποτελεί, στην πράξη, μια ψευδαίσθηση: το στίγμα θα τον ακολουθήσει όχι μόνο όταν θα ψάξει να βρει μια δουλειά αλλά και στο επίπεδο των προσωπικών και κοινωνικών του σχέσεων (Μαγγανάς Α., Λάζος Γ., 2008: 142). Η απώλεια του αυτοσεβασμού του, κατά τη διάρκεια της φυλάκισης, μπορεί να εξελιχθεί στη σοβαρότερη συνέπεια της καταδίκης, επειδή το κατασταλτικό σύστημα της φυλακής καταστρέφει την αυτοεικόνα τους, απομακρύνοντας τους όλο και περισσότερο από τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 4).

5. Το νομοθετικό πλαίσιο.

5.1 Ο Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων (Ν. 1851/1989)

Ο Σωφρονιστικός Κώδικας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αναφέρεται στην κοινωνική επανένταξη. Εκτενέστερα το κυριότερο νομοθέτημα που αναφέρεται στην κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων, είναι ο «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων και άλλες διατάξεις» (Ν. 1851/1989). Συγκεκριμένα, στο άρθρο 1 αναφέρονται τα εξής:

1. «Η εκτέλεση των ποινών, αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και στην κοινωνική τους επανένταξη.
2. Η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει να τείνει στην επίτευξη του παραπάνω σκοπού».

Παρατηρείται ότι, η εκτέλεση των ποινών αποσκοπεί στην αγωγή των εγκλείστων και στην κοινωνική τους επανένταξη. Στην παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου, παρεμβάλλεται ο όρος «μεταχείριση», χωρίς να εξειδικεύεται το περιεχόμενο του όρου. Μόνο στο άρθρο 2 του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων γίνεται λόγος για τα όρια, μέσα στα οποία επιτρέπεται να πραγματοποιείται η μεταχείριση αυτή (Δημόπουλος Χ., 2009: 301).

Όσον αφορά, τον όρο «μεταχείριση», στην εγκληματολογία ο όρος «μεταχείριση του εγκληματία» συναντάται και με πολύ στενότερο εννοιολογικό περιεχόμενο και σημαίνει τους τρόπους και τα μέσα δράσης πάνω στον εγκληματία και γενικότερα στον τρόπο ζωής του, ώστε να επιτευχθεί η βελτίωσή του και η κοινωνική του αποκατάσταση (Δασκαλάκης Η., 1985: 1).

Αναφορικά με τον όρο «κοινωνική επανένταξη», ως σωφρονιστικός σκοπός χρησιμοποιείται προκειμένου να αντικαταστήσει τον όρο «κοινωνική προσαρμογή», του προϊσχύοντος νόμου (άρθρο 1, ΑΝ. 125/67) και απαντάται σε πολλές διατάξεις του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων:

- Στο άρθρο 58, παράγραφος 2, σύμφωνα με το οποίο, σκοπός των Κέντρων Ημιελεύθερης Διαβίωσης Καταδίκων (Κ.Η.Δ.Κ.) είναι η σταδιακή ένταξη των καταδίκων σε καθεστώς πλήρους ελευθερίας.

- Στο άρθρο 61, παράγραφος 6, κατά το οποίο, το δικαστήριο μπορεί να μετατρέψει τη φυλάκιση μέχρι 18 μηνών σε χρηματική, αν κρίνει ότι το μέτρο αυτό συντείνει στην κοινωνική ένταξη του εγκλείστου.

- Στο άρθρο 64, παράγραφος 1, κατά το οποίο, η εργασία αποσκοπεί στη διατήρηση ή επαύξηση των ικανοτήτων των εγκλείστων για την κοινωνική επανένταξη.

- Στο άρθρο 65, παράγραφος 2, σύμφωνα με το οποίο, στα καταστήματα κράτησης, οργανώνονται κλάδοι εργασίας, οι οποίοι πρέπει να είναι ανάλογοι με εκείνους που ισχύουν έξω από το κατάστημα, ώστε να προετοιμάζουν τους κρατούμενους για τις συνθήκες της ελεύθερης εργασίας.

Ο Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων καθιερώνει το «σκοπό της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων, για να προετοιμάσει την, όσο το δυνατόν, ομαλότερη επανένταξή τους στην κοινωνία. Ο σκοπός της κοινωνικής επανένταξης συνιστά, ουσιαστικά, μια διαδικασία επανακοινωνικοποίησης του κρατουμένου, η οποία συνίσταται στην επικοινωνία του με τον έξω κόσμο, στη σταδιακή ένταξή του σε καθεστώς ελευθερίας και στην εκμάθηση των συνθηκών της ελεύθερης εργασίας» (Δημόπουλος Χ., 2009: 322).

5.2 Ρυθμίσεις σε εθνικό επίπεδο.

Για την επανακοινωνικοποίηση των πρώην εγκλείστων υπάρχουν θεσμοί που εξυπηρετούν αυτό το σκοπό. Παράλληλα, αυτοί οι θεσμοί δυσκολεύουν την ίδια την επανένταξη στην κοινωνία, όπως είναι το ποινικό μητρώο, η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, η αποκατάσταση, η δοκιμασία της απόλυσης υπό όρους και η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος.

Αναφορικά με το ποινικό μητρώο (άρθρα 573-580 ΚΠΔ), το οποίο λειτουργεί ως «ετικέτα» για το στιγματισμό των πρώην κρατουμένων, δημιουργεί προβλήματα στην επαγγελματική επανένταξη αυτών. Στα άρθρα 59-65 Ποινικού Κώδικα ορίζεται η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων των κρατουμένων. Αφορά στις μεγαλύτερες ποινές εγκλεισμού και προσβάλλει την υπόληψη και την

προσωπική ελευθερία του καταδικασθέντος (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 124-125), σε αντίθεση με τις βασικές ποινές. Η αποκατάσταση, αφορά την ανάκτηση των χαμένων πολιτικών δικαιωμάτων. Πρόκειται για μία χρονοβόρα διαδικασία κατά την οποία, ο κρατούμενος, πρέπει να διακρίνεται για τον έντιμο βίο του. Παρόλα αυτά δεν είναι σίγουρο ότι θα αποκατασταθεί, ως προς τα πολιτικά του δικαιώματα.

Στο άρθρο 67 Ποινικού Κώδικα, αναφέρεται η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος που ακολουθεί τον κρατούμενο, η οποία δημιουργεί ένα εξίσου σοβαρό πρόβλημα στην επανένταξη. Στο άρθρο 73 (παράγραφοι 1, 2 και 3), ορίζεται η απαγόρευση διαμονής, καθώς και η υποχρέωση του εγκλείστου να γνωστοποιήσει τον τόπο διαμονής του. Αναφορικά με την απόλυση υπό όρους, υπάρχουν κάποιοι προβληματισμοί, οι οποίοι σχετίζονται με την επανεντακτική της λειτουργία, καθώς ενδέχεται να προκύψουν περαιτέρω υποχρεώσεις στα άτομα που την εισπράττουν (άρθρο 106, παράγραφος 2 Ποινικού Κώδικα) (Γιοβάνογλου Σ., 2006: 192-194). Ισχύουν δύο συστήματα απόλυσης υπό όρους στις περισσότερες νομοθεσίες. Το πρώτο μοντέλο λαμβάνει υπόψη του τη συμπεριφορά του εγκλείστου στη φυλακή. Η εφαρμογή του μέτρου δεν εξαρτάται από την πιθανότητας διάπραξης νέων εγκλημάτων στο μέλλον. Το δεύτερο μοντέλο, το οποίο ισχύει στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, θεσμοθετεί την απόλυση μετά την παρέλευση ενός κατωτάτου ορίου έκτισης της ποινής, υπό την προϋπόθεση της μελλοντικής διαγωγής του εγκλείστου (Χάιδου Α., 2002: 71-72).

Η απόλυση υπό όρους, αφ' ενός προσφέρει μια λύση για την αποσυμφόρηση των φυλακών, αφ' ετέρου προσφέρει στον κρατούμενο τη δυνατότητα χρονικής μείωσης των δεινών της φυλακής. Δεν παύει όμως να αποτελεί ένα μέσο χειραγώγησης και μεταχείρισης σε ελεύθερο, και κατά ένα μέρος έμμεσα και σε κλειστό περιβάλλον. Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, το άτομο ελέγχεται αν συμπεριφέρεται άψογα για να κερδίσει την εύνοια εκείνων, που θα αποφασίσουν για τη χορήγηση της απόλυσης, αλλά και μετά την έξοδό του από τη φυλακή θα πρέπει να τηρεί ορισμένους όρους, που του επιβάλλονται και να καταβάλλει προσπάθειες για την αποφυγή μιας υποτροπής (Χάιδου Α., 2002: 72). Εάν κατά τη διάρκεια του χρόνου δοκιμασίας, ο κρατούμενος, επιδείξει κακή διαγωγή ή δε συμμορφωθεί προς τους όρους που του επιβλήθηκαν, η απόλυση ανακαλείται από το δικαστικό συμβούλιο και ο κρατούμενος επιστρέφει στη φυλακή, για να εκτίσει το υπόλοιπο της ποινής του, χωρίς να υπολογίζεται ο χρόνος που μεσολάβησε από την απόλυσή του

μέχρι τη νέα σύλληψη (Δασκαλάκης Η., 1985: 92). Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο έγκλειστος μετά την αποφυλάκισή του επιτείνονται, αν συνυπολογιστεί η απουσία στήριξης και μέριμνας από φορείς στα πλαίσια της μετασφρονιστικής αρωγής (Χαΐδου Α., 2002: 72).

Παρατηρείται μέσα από το νομικό πλαίσιο της χώρας ότι, υπάρχουν αρκετές δυσκολίες ως προς την επανένταξη πρώην φυλακισμένων στην κοινωνία. Οι θεσμοί αυτοί προκαλούν επιπλέον προβλήματα στην επαγγελματική επανένταξη, καθώς και στην γενικότερη διαβίωση μέσα στην κοινωνία, των αποφυλακισμένων. Επομένως, δεν είναι σε θέση να επανεντάξουν τον πρώην έγκλειστο. Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι το κράτος υπολειτουργεί, εφόσον δεν υπάρχουν υποδομές με αποτέλεσμα, οι πρώην κρατούμενοι, να οδηγούνται σε βέβαιη υποτροπή.

5.3 Η διεθνής συμβολή.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, που ιδρύθηκε στις 5 Μαΐου του 1949 και εδρεύει στο Στρασβούργο, αφορά μία διεθνής διακυβερνητική οργάνωση, που συνενώνει πλέον 47 κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, οι οποίες αποσκοπούν στην ενίσχυση της ενότητας της Ευρώπης. Αποτελεί τον παλαιότερο ευρωπαϊκό πολιτικό θεσμό και αποσκοπεί σε μία στενή, δυνατή ευρωπαϊκή ενότητα, στο να υπερασπιστεί τις αρχές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Επιπλέον, επιδιώκει να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και να προωθήσει τις ανθρώπινες αξίες και να αναπτύξει τα κοινά χαρακτηριστικά όλων των λαών της Ευρώπης (Φαρσεδάκης Ι., 1993: 91-92).

Στα πλαίσια της μεταχείρισης των κρατουμένων, το Συμβούλιο της Ευρώπης μέσα από έρευνες και μελέτες, έλαβε την υπ' αριθμόν 1 Απόφαση του 1965, αναφορικά με τη μεταχείριση σε ελεύθερο περιβάλλον (απόλυση υπό όρους και άλλα μέτρα που είναι υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών). Επίσης, δύο ακόμα Αποφάσεις, η υπ' αριθμόν 1 του 1970 και η υπ' αριθμόν 10 του 1976, ασχολούνται με τα υποκατάστατα μέτρα της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Συγκεκριμένα, η πρώτη σχετίζεται με την πρακτική οργάνωση των μέτρων ελέγχου, υποστήριξης και μετασφρονιστικής μέριμνας των κρατουμένων ή των απολυόμενων

με όρους, και η δεύτερη με ορισμένα ποινικά υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών, όπως είναι η αναβολή έκδοσης της απόφασης, η κοινωνικής εργασίας, η αποζημίωση του θύματος κ.α. Μία ακόμα Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, που είναι σχετική, η υπ' αριθμόν 16 του 1982 και αφορά ζητήματα σωφρονιστικής άδειας (Φαρσεδάκης Ι., 1993: 128-129).

Από το 1983 η Επιτροπή Υπουργών, είχε αναγνωρίσει τη σημαντική συμβολή της συμμετοχής των πολιτών στην αντεγκληματική πολιτική με τη Σύσταση Νο R (83) 7, με τίτλο «Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική». Η Σύσταση αυτή συνιστά, ειδικότερα, την ενθάρρυνση της συμμετοχής των πολιτών να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη μεταχείριση των εγκληματιών σε καθεστώς ελευθερίας μέσα από τη δημιουργία κατάλληλων δομών, όπως συμβούλια κοινωνικής επανένταξης προς τους εγκληματίες υπό επιτήρηση και σε απόλυση υπό όρους, με διάθεση κεφαλαίων στο πλαίσιο αυτών των δομών προς χρήση των εθελοντών, τη συνεργασία με τους φορείς, που ασχολούνται με την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων, κ.λπ. (Μηλιώνη Φ.Α., Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2355-2356). Ένα χρόνο αργότερα η υπ' αριθμόν 10 του 1984 Απόφαση, η οποία αφορά το ποινικό μητρώο και την αποκατάσταση των καταδίκων, με απώτερο σκοπό τη διευκόλυνση της κοινωνικής τους επανένταξης (Φαρσεδάκης Ι., 1993: 128).

Η Σύσταση R (87) 3 της Επιτροπής των Υπουργών των Κρατών – Μελών, σχετικά με τους ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες, ωθεί το σωφρονιστικό σύστημα να υιοθετήσει μια πολιτική και μια πρακτική, που να θεμελιώνονται στις σύγχρονες αρχές του σκοπού της επανένταξης. Η Σύσταση αυτή ορίζει ρητά ως σκοπούς της μεταχείρισης, την προστασία της αξιοπρέπειας, την ανάπτυξη αίσθησης υπευθυνότητας και την ανάληψη αρμοδιοτήτων, που θα βοηθήσουν τους πρώην κρατούμενους να επανενταχθούν στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον¹². Η Σύσταση R (96) 8, με τίτλο «Αντεγκληματική πολιτική στην Ευρώπη σε μια εποχή αλλαγής», αναγνωρίζοντας τη συμβολή της κοινωνίας, προβλέπει ότι κάθε κράτος – μέλος θα πρέπει να εφαρμόζει μία συνεπή και ορθολογική αντεγκληματική πολιτική, αναφορικά με την πρόληψη του εγκλήματος, που να

¹² Πανούσης, Γ., «Η Κοινωνική Επένταξη ως Αυτοτελές Δικαίωμα των Κρατουμένων», σ. 6.
<http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/%CE%97-%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%95%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%9E%CE%97-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%A9%CE%9D-%CE%93-%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%97%CE%A3.pdf/946ed2cc-3449-4925-8c4f-9d3d754396ee>. 08/2017.

εσωκλείει μεταξύ άλλων και την κοινωνική επανένταξη των απολυόμενων από τα καταστήματα κράτησης (Μηλιώνη Φ.Α., Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), 2016: 2355).

Μεταξύ των διεθνών συμβάσεων, στις οποίες αναφέρεται το άρθρο 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα του 1999, συμπεριλαμβάνεται και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.), το οποίο κυρώθηκε από το Ν. 2462/1997. Το Διεθνές Σύμφωνο προβλέπει ότι, ο ουσιαστικός σκοπός της μεταχείρισης των κρατουμένων είναι η «βελτίωση» («reformation») και η «κοινωνικής τους επανένταξη» («social rehabilitation»). Παρατηρείται ότι, απ' τη μία ο στόχος της ομαλής επανόδου αποκόπτεται από το κανονιστικό πλαίσιο και τη στοχοθεσία της ποινής, ενώ, απ' την άλλη θεσπίζεται ως αυτοτελής υποχρέωση της Πολιτείας¹³.

Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες του 2006 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προβλέπουν στο άρθρο 33.3 ότι, «Όλοι οι κρατούμενοι πρέπει να επωφελούνται από τις ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν για να υποστηρίξουν την επάνοδό τους στην ελεύθερη κοινωνία μετά την απόλυσή». Σε εθνικό επίπεδο, η ίδια υποχρέωση τεκμαίρεται με βάση τις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος, σχετικά με το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2, παράγραφος 2), της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5, παράγραφος 1), της προστασίας του δικαιώματος στην εργασία χωρίς διακρίσεις (άρθρο 22), καθώς και από τη γενική ρήτρα για την κατοχύρωση του κοινωνικού κράτους και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ως ατόμου και μέλους του κοινωνικού συνόλου (άρθρο 25)¹⁴.

Σε μια προσπάθεια να υλοποιηθούν οι επιταγές των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, ώστε να περιοριστεί ο κοινωνικός αποκλεισμός των κρατουμένων, επιβάλλεται (Κατσούλης Η., (επιμ.) Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 402-403):

¹³ Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σσ. 6-7.
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>. 08/2017.

¹⁴ Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σ. 9.
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>. 08/2017.

- «Η οργάνωση ευκαιριών εκπαίδευσης και απασχόλησης (σχολείο – κατάρτιση, εργασία, ελεύθερος χρόνος).
- Η οργάνωση των διάφορων δομών (τεχνικών, συμπαράστασης κ.λπ.) μέσα στα καταστήματα και έξω από αυτά.
- Η διεύρυνση των πρωτοβουλιών πνευματικής καλλιέργειας των κρατουμένων με άμεση προτεραιότητα στους νεαρούς κρατουμένους.
- Η ευαισθητοποίηση του κόσμου της εργασίας (εργοδότες, συνδικάτα, βιοτέχνες κ.λπ.) στην αντίληψη ότι η εργασία συνδέεται στενά με την προετοιμασία των κρατουμένων για την ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία.
- Η καλύτερη ρύθμιση των θεσπιζόμενων εναλλακτικών λύσεων στην εκτέλεση των ποινών, ο πολλαπλασιασμός τους και η συχνότερη προσφυγή σ' αυτές με στόχο να εγκαταλειφθεί κάθε σχήμα που θα είχε κατασταλτικό χαρακτήρα.
- Ευρύτερη αποποινικοποίηση και συχνότερη προσφυγή σε σχήματα κατά παρέκκλιση διαδικασίας (diversion)».

Αξίζει να αναφερθεί ότι, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, υπάρχουν οργανισμοί, με τους οποίους συνεργάζεται και η Επάνοδος, όπου δραστηριοποιούνται στον τομέα της μετασφρονιστικής μέριμνας, όπως το European Offender Employment Forum (EOEF) και η Confederation of European Probation (CEP)¹⁵. Πιο αναλυτικά, το EOEF, ανεξάρτητη μη κερδοσκοπική οργάνωση, προωθεί τα στοιχεία των διαφόρων φορέων παροχής απασχόλησης σε όλη την Ευρώπη, παρέχει συμβουλευτική στήριξη στους πρώην εγκλείστους για ζητήματα που αφορούν την αγορά εργασίας¹⁶. Η CEP αποσκοπεί στην εφαρμογή των εναλλακτικών των στερητικών της ελευθερίας ποινών, όπως την αναστολή υπό όρους, την κοινωφελή εργασία, τη διαμεσολάβηση και τη συνεργασία των χωρών της Ευρώπης για το σχεδιασμό ενός κοινού άξονα¹⁷.

¹⁵ Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ., Κέντρο Επανένταξης Αποφυλακισμένων, <http://epanodos.org.gr/epanodos-n.p.i.d>, 7/2017.

¹⁶ European Offender Employment Forum, Welcome to EOEF, <http://www.eoef.net/>, 07/2017.

¹⁷ Confederation of European Probation, Organization, <http://cep-probation.organization/>, 07/2017.

6. Οι εναλλακτικές ποινές.

Ο υπερβολικός αριθμός των εγκλείστων σημαίνει ακαταλληλότητα της υποδομής να ανταπεξέλθει στις ανάγκες των πολυάριθμων κρατουμένων, ανικανότητα του προσωπικού της φυλακής να εποπτεύσει το χώρο, τεράστιο οικονομικό κόστος και προσπάθειες για αναζήτηση λύσεων εποπτείας, ενδεχομένως, και εκτός των τειχών της φυλακής (Χαΐδου Α., 2002: 83). Στις σωφρονιστικές νομοθεσίες των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μαζί με τις παραδοσιακές εναλλακτικές λύσεις, όπως είναι η αναστολή, η δοκιμασία, η υπό όρους απόλυση κ.λπ., προβλέπονται και οι σύγχρονες, δηλαδή (Κατσούλης Η., (επιμ.) Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 399-402):

1. Το πρόστιμο, σαν υποκατάστατο της φυλακής. Πρόκειται για την όλο και ευρύτερη επιβολή χρηματικής ποινής ή τη μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική. Το μέτρο αυτό χρησιμοποιείται σε όλα τα κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα όμως στην Γαλλία, στη Γερμανία και στη Δανία, καθώς και στην Αγγλία και την Ολλανδία.

2. Οι ημέρες – πρόστιμο, που είναι υποκατάστατο υπέρ των οικονομικά ασθενέστερων. Το μέτρο αυτό συνίσταται στον προσδιορισμό από το δικαστήριο ενός ποσού ανάλογου με το μισθό ή τα εισοδήματα του καταδικασμένου και τα βάρη που αυτός φέρει, το οποίο θα παρακρατείται επί τόσες μέρες, όσος είναι ο αριθμός των ημερών του προστίμου, προσδιορισμένου σύμφωνα με τα νόμιμα κριτήρια προσδιορισμού της ποινής. Το μέτρο αυτό προβλέπεται από τη νομοθεσία της Γερμανίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Δανίας και της Πορτογαλίας.

3. Οι άδειες εξόδου από το κατάστημα κράτησης. Οι άδειες εξόδου διακρίνονται ως εξής: α) οι άδειες εξόδου από το κατάστημα που χορηγούνται συστηματικά (τακτικές), υπό ορισμένες προϋποθέσεις, και οι οποίες έχουν ορισμένη χρονική διάρκεια κάθε φορά και δεν μπορούν να υπερβούν ένα ανώτατο ετήσιο όριο ημερών. Προβλέπονται από τη νομοθεσία όλων των κρατών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με διαφοροποιήσεις, ως προς τις προϋποθέσεις χορήγησης, την εκάστοτε διάρκειά του και το ετήσιο όριο ημερών.

β) Οι άδειες εξόδου από το κατάστημα που δίνονται για λόγους εξαιρετικούς (έκτακτες), όπως γάμος, κηδεία, γενέθλια (συνήθως υπό την προϋπόθεση

προηγούμενης έκτισης ενός μέρους της ποινής) κ.λπ. Και αυτές προβλέπονται από τις νομοθεσίες όλων των κρατών – μελών. Στην Ιταλία, μάλιστα, χορηγούνται και σαν ανταμοιβή, ενώ στη Γαλλία, ισχύει η καινοτομία ότι το δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών, μπορεί για σοβαρούς λόγους υγείας, οικογενειακούς, επαγγελματικούς ή κοινωνικούς να διατάζει και την προσωρινή παύση της έκτισης της ποινής ή την κατάτμηση της ποινής.

γ) Οι άδειες που χορηγούνται υπό προϋποθέσεις, για να συνεχίσει τις σπουδές του ο κρατούμενος ή για να εργαστεί σε δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς εκτός του καταστήματος. Κατά τη διάρκεια αυτών, ο κρατούμενος κατοικεί μέσα στο κατάστημα. Οι άδειες αυτές χορηγούνται ευρύτατα στη Δανία. Στην Ελλάδα προβλέπονται, υπό προϋποθέσεις, μόνο εκπαιδευτικές άδειες.

Ο θεσμός των αδειών εξόδου, ενεργοποιεί τον κρατούμενο και τον προτρέπει να αναλάβει την ευθύνη απέναντι στον εαυτό του, την οικογένειά του και το κοινωνικό σύνολο, και του επιτρέπει τη διατήρηση μιας φυσιολογικής συναισθηματικής και σεξουαλικής ζωής, ενώ, ταυτόχρονα, τον κρατά σε επαφή με τις ευρύτερες κοινωνικο – οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του. Αυτός ο θεσμός είναι ένας επιτυχημένος θεσμός και στοχεύει προς τη σωστή κατεύθυνση, προς μια κοινωνία ανοιχτή στην ένταξη του κρατουμένου σε αυτήν και όχι προς μια κοινωνία αποκλεισμού (Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., 2008: 42-43).

4. Η τμηματική έκτιση της ποινής, κατά τις ημέρες του τέλους της εβδομάδας, δηλαδή από Παρασκευή βράδυ μέχρι Δευτέρα πρωί, ενώ τις υπόλοιπες μέρες ο κρατούμενος εξακολουθεί να ζει μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον. Και η ρύθμιση αυτή υπόκειται σε προϋποθέσεις που διαφέρουν από νομοθεσία σε νομοθεσία, επιτρέπει δε, τη συνέχιση των σπουδών ή της εργασίας του κρατουμένου και δεν επιφέρει ρήξη με την οικογένειά του, τον κοινωνικό του περίγυρο και την εργασία του. Προβλέπεται σε όλα τα κράτη – μέλη. Στην Ελλάδα, στην τμηματική έκτιση, προστίθενται και οι ημέρες αργιών (Κατσούλης Η., (επιμ.) Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Α., Φρονίμου Ε., 2005: 401).

5. Κατ' οίκον περιορισμός. Ένα άλλο εναλλακτικό μέτρο, που προτάθηκε είτε ως εναλλακτικό του εγκλεισμού, είτε ως εναλλακτικό της προσωρινής κράτησης μέχρι τη δίκη σε ένα κλειστό ίδρυμα, είναι η κατ' οίκον κράτηση ή περιορισμός

(Home confinement / detention). Σύμφωνα με το «home confinement», το άτομο μένει στο σπίτι του, μόνο συγκεκριμένες ώρες και κυρίως τη νύχτα. Η δεύτερη αυστηρότερη μορφή κατ' οίκον επιτήρησης (home detention), επιτρέπει την έξοδο από το σπίτι μόνο για μερικές ώρες. Υπάρχει, τέλος, και ο απόλυτος εγκλεισμός (home incarceration), όπου μόνο κατ' εξαίρεση εγκαταλείπεται το σπίτι (Χαΐδου Α., 2002: 88).

6. Ηλεκτρονική επιτήρηση. Η ηλεκτρονική επιτήρηση εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο ποινικών κυρώσεων, αποτελεί και αυτή μια μορφή κοινωνικού ελέγχου και δε διαφέρει από το είδος του ελέγχου που ασκείται μέσω της κλασικής στερητικής της ελευθερίας ποινής. Αποτελεί, απλώς, μια πλέον σύγχρονη παρέμβαση στον περιορισμό των ελευθεριών του ατόμου, προσαρμοσμένη στα τεχνολογικά επιτεύγματα της εποχής. Έμμεσα, ενδυναμώνει την κυριαρχία του ποινικού δικαίου και τη λειτουργία της ποινής, διότι, αποτελεί απλώς μια ειδική μορφή στέρησης της ελευθερίας του ατόμου. Με την ηλεκτρονική επιτήρηση παραμένουν κυρίαρχοι οι κλασικοί στόχοι του εγκλεισμού, που είναι η θεραπεία και η διαχείριση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο διαρκής έλεγχος του ατόμου παραμένει, ο μηχανισμός επιβολής διαφέρει (Χαΐδου Α., 2002: 88-89).

7. Η ημιελεύθερη διαβίωση. Αρχικά, προβλεπόταν μόνο για τις μακροχρόνιες ποινές και στη συνέχεια, επεκτάθηκε και στις βραχύχρονες. Η άδεια για ημιελεύθερη διαβίωση παρέχεται υπό προϋποθέσεις και συνίσταται στη διαβίωση του κρατούμενου μέσα στο κατάστημα, υπό καθεστώς περιορισμένης και ελεγχόμενης ελευθερίας και στην καθημερινή έξοδό του από το κατάστημα, συνήθως, για να εργαστεί ή να σπουδάσει (Κατσούλης Η., (επιμ.) Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., 2005: 401). «Ο θεσμός της ημιελευθερίας εξυπηρετεί δύο σκοπούς. Από την μία μεριά, χρησιμεύει σαν μεταβατικό στάδιο μεταξύ απόλυτης στέρησης και πλήρους απόλαυσης της ελευθερίας γι' αυτούς που καταδικάζονται σε μακροχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές. Από την άλλη μεριά, χρησιμεύει σαν μέτρο μεταχείρισης για δράστες εγκλημάτων μικρής βαρύτητας, καταδικασμένους σε βραχυχρόνιες ποινές φυλάκισης, οι οποίοι όμως κρίνονται άξιοι μιας τιμωρητικής αντίδρασης που να προχωρεί πέρα από την απλή απαγγελία της ποινής με αναστολή εκτέλεσής της, απλή ή υπό το καθεστώς της «Probation». Η ημιελευθερία, σ' αυτήν την περίπτωση, εξασφαλίζει αυτήν την εντονότερη τιμωρητική αντίδραση, από συνθήκες όμως που δεν διαταράσσουν

θεμελιώδεις όρους ζωής του ατόμου, όπως είναι η επαγγελματική σταδιοδρομία, οι σπουδές ή η υγεία (Δασκαλάκης Η., 1985: 102).

8. Η εργασία για κοινωνοφελείς σκοπούς (ή σε κοινωνοφελείς φορείς). Η κοινωνοφελής εργασία, η οποία έχει καθιερωθεί διεθνώς ως εναλλακτικός τρόπος κύρωσης, κυρίως για δράστες εγκλημάτων μικρής βαρύτητας, στοχεύει στην εξάλειψη των μειονεκτημάτων που επισύρει ο εγκλεισμός σε κατάσταση κράτησης. Συνίσταται στη συγκεκριμένη εκούσια, δωρεάν παροχή εργασίας, εκ μέρους του καταδίκου, υπέρ του κοινωνικού συνόλου μέχρι να συμπληρωθεί συγκεκριμένος αριθμός ωρών. Η κοινωνοφελής εργασία έχει καθιερωθεί στις ευρωπαϊκές νομοθεσίες, είτε ως αυτοτελής κύρωση, είτε ως ποινή εκ μετατροπής άλλης ποινής, είτε ως τρόπος έκτισης μιας ποινής κατά της ελευθερίας (Χάιδου Α., 2002: 90).

9. Η μη έκτιση της ποινής. Προβλέπεται από ορισμένα μόνο κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για βραχύχρονες ποινές φυλάκισης συγκεκριμένου χρόνου (π.χ. κάτω από 4 μήνες). Ισχύει στο Βέλγιο, στη Γαλλία και στην Ισπανία, όπου ρυθμίζεται κατά τρόπο ανάλογο με αυτόν της αναστολής (Κατσούλης Η., (επιμ.) Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Α., Φρονίμου Ε., 2005: 401).

Β ΜΕΡΟΣ: ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ.

Α κεφάλαιο: Το αντικείμενο και η μεθοδολογία της έρευνας

1.1 Το ερευνητικό αντικείμενο.

Το ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας μελέτης, είναι η εξέταση των προϋποθέσεων της κοινωνικής ένταξης ή επανένταξης πρώην κρατουμένων. Η εξέταση των προϋποθέσεων, αυτών, διενεργήθηκε μέσω της διερεύνησης των κοινωνικών χαρακτηριστικών δέκα (10) πρώην κρατουμένων, του βιογραφικού τους σχετικά με την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν πριν από τον εγκλεισμό, την επαγγελματική τους επανένταξη, την εκπαιδευτική κατάρτιση μέσα στα καταστήματα κράτησης αλλά και μετά τη φυλάκιση, την ύπαρξη υποστηρικτικού δικτύου μετά την αποφυλάκιση τους, την ύπαρξη προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, τόσο μέσα, όσο και έξω από τα καταστήματα κράτησης, τις δυσκολίες και τα εμπόδια τα οποία αντιμετωπίζει το άτομο, το οποίο βρίσκεται στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης, εν μέσω κρίσης, και, τέλος, τις εμπειρίες τους μετά την αποφυλάκιση, καθώς και τις προσδοκίες που έχουν για το μέλλον.

Επιπλέον, για την εξέταση των προϋποθέσεων της κοινωνικής επανένταξης πρώην κρατουμένων, ερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης της χώρας. Συγκεκριμένα, για την μελέτη του αντικειμένου της παρούσας έρευνας ερωτήθηκαν άτομα, τα οποία στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, σχετικά με ζητήματα που αφορούν το προφίλ και τα χαρακτηριστικά του φορέα, το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων, τις δραστηριότητες του φορέα κοινωνικής επανένταξης, τις στάσεις και τις αντιλήψεις που φέρουν αυτά τα άτομα σχετικά με την κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα της κρίσης, τις προσδοκίες τους, και τέλος, θα παρουσιαστούν παραδείγματα από την, έως τώρα, εμπειρία τους στους φορείς κοινωνικής επανένταξης.

1.2 Στόχοι της έρευνας.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι, μέσα από τη μελέτη δέκα (10) περιπτώσεων πρώην εγκλείστων και έξι (6) ατόμων, τα οποία εργάζονται ή δραστηριοποιούνται σε φορείς κοινωνικής επανένταξης, να αποκωδικοποιήσει τους όρους και τα μέσα της κοινωνικής ένταξης ή της κοινωνικής περιθωριοποίησης ατόμων, των οποίων η ποινική καταδίκη και ο εγκλεισμός έχουν οδηγήσει σε μία σειρά αποκλεισμών.

Για την επίτευξη του βασικού, αυτού, στόχου αξιοποιήθηκαν εργαλεία της ποιοτικής μεθόδου, τα οποία θα αναλύσουμε παρακάτω. Με τη βοήθεια προσωπικών συνεντεύξεων εις βάθος, επιδιώχθηκε ο εντοπισμός και η ανάλυση των παραγόντων που επιτρέπουν ή αποκλείουν την ομαλή κοινωνική τους ένταξη. Επίσης, εξετάστηκαν τα ζητήματα εκείνα, που δυσχεραίνουν ή διευκολύνουν την επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική επανένταξη. Εξετάστηκαν οι παράγοντες, με τους οποίους συναρτάται η κοινωνική επανένταξη, η οποία αποτελεί τον κεντρικό άξονα της παρούσας μελέτης και εντοπίστηκαν ενδεχόμενα προβλήματα που δημιουργούνται κατά την αποφυλάκιση. Τέλος, καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια ώστε να απαντηθεί το βασικό ερώτημα αυτού του πονήματος : «Μπορούμε να μιλάμε για κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα της κρίσης».

1.3 Η μέθοδος της έρευνας.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την εξέταση και ανάλυση των παραπάνω ζητημάτων είναι η ποιοτική μέθοδος. Επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος, διότι εφαρμόζεται σε ερευνητικά εγχειρήματα και προσεγγίσεις, που έχουν ως βασικό στόχο τη διερεύνηση των νοημάτων και των αναπαραστάσεων που αποδίδουν τα υποκείμενα σε κοινωνικά φαινόμενα και διαδικασίες. Επιπλέον, έχουν στόχο την αποκάλυψη σχέσεων ή συσχετίσεων ανάμεσα σε κοινωνικά υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες, την περιγραφή, ανάλυση και κατανόηση κοινωνικών διαδικασιών, τη διατύπωση ή αναδιατύπωση υποθέσεων και θεωρητικών θέσεων για το κοινωνικό γίνεσθαι και τη διακρίβωση κοινωνικών σχέσεων, θέσεων και ρόλων. Η ποιοτική έρευνα στοχεύει στην περιγραφή, ανάλυση ερμηνεία και κατανόηση

κοινωνικών φαινομένων, καταστάσεων και χαρακτηριστικών κοινωνικών ομάδων απαντώντας, κυρίως, στα ερωτήματα «πώς» και «γιατί» (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 21).

Η ποιοτική έρευνα θεμελιώνεται σε μια φιλοσοφική θέση, η οποία είναι σε γενικές γραμμές «ερμηνευτική», με την έννοια ότι την απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται, γίνεται κατανοητός, βιώνεται και παράγεται ο κοινωνικός κόσμος. Επιπλέον, βασίζεται σε μεθόδους παραγωγής δεδομένων, οι οποίες είναι ελαστικές και ευαίσθητες, απέναντι στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παράγονται αυτά τα δεδομένα. Βασίζεται σε μεθόδους ανάλυσης και επεξηγηματικής δόμησης, οι οποίες προϋποθέτουν την κατανόηση της πολυπλοκότητας, της λεπτομέρειας και του πλαισίου. Η ποιοτική έρευνα αποσκοπεί στην παραγωγή σφαιρικής αντίληψης επί τη βάσει πλούσιων και λεπτομερειών στοιχείων, όπως αυτά εμφανίζονται στο φυσικό κοινωνικό τους πλαίσιο (Mason J., Κυριαζή Ν., 2011: 18-19).

Στο πλαίσιο της ποιοτικής έρευνας, πραγματοποιείται διερεύνηση που χαρακτηρίζεται από λεπτομέρεια και βάθος και διερεύνηση της εμπειρίας των κοινωνικών υποκειμένων. Ο ερευνητής «βλέπει» και κατανοεί τον κόσμο μέσα από τα μάτια και την αντίληψη των κοινωνικών υποκειμένων. Η ποιοτική έρευνα, είναι δυνατόν να οδηγήσει στη διερεύνηση φαινομένων, διαδικασιών και συμπεριφορών που δεν είχαν προβλεφθεί από πριν. Μέσα από την έρευνα γίνεται μια προσπάθεια για την αποφυγή, *a priori*, κρίσεων (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 23).

Στις ποιοτικές έρευνες δεν χρησιμοποιούνται μετρήσεις και στατιστικές αναλύσεις. Οι ερευνητές εκθέτουν τις παρατηρήσεις τους μέσω λεκτικών αναπαραστάσεων. Οι υποκειμενικές αντιλήψεις, τα συναισθήματα και οι ερμηνείες τόσο των ερευνητών όσο και των ερευνώμενων φαινομένων ή προσώπων θεωρούνται αποδεκτά στην ποιοτική έρευνα. Επιπλέον, όσοι συλλέγουν ποιοτικά δεδομένα δεν έχουν, συνήθως, ως αφετηρία μία θεωρία, αλλά με ικανοποίηση βυθίζονται στα κοινωνικά φαινόμενα ή στην πολιτισμική ενότητα που μελετούν. Με τις ποιοτικές έρευνες είναι συνυφασμένες και οι έρευνες, που δεν παρενοχλούν τα διερευνώμενα υποκείμενα και συνεπώς, η συμπεριφορά των υποκειμένων δεν επηρεάζεται από την ερευνητική διαδικασία (Σπινέλλη Κ.Δ., 2005: 108-109).

Η ποιοτική προσέγγιση προσπαθεί να κατανοήσει και να εξαγάγει νοήματα μέσα από την οπτική αντίληψη των συμμετεχόντων. Χαρακτηρίζεται από

την αναζήτηση του νοήματος και της κατανόησης, έχοντας τον ερευνητή ως το πρωταρχικό εργαλείο της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, όπου μέσα από μία επαγωγική διερευνητική στρατηγική λαμβάνεται ένα πλούσιο περιγραφικό τελικό προϊόν¹⁸.

Ορισμένα κεντρικά χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας είναι τα ακόλουθα (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 24-28):

- Η αμεσότητα και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή. Ο ερευνητής εμπλέκεται ενεργά στην κοινωνική ζωή των υποκειμένων με τα οποία έρχεται σε επαφή. Τα άτομα και οι ομάδες που συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία δεν γίνονται αντιληπτά ως «αντικείμενα» από τα οποία «αντλούμε» χρήσιμες πληροφορίες, αλλά ως ερευνητικοί συνεργάτες με τους οποίους δημιουργούμε επαρκή ερευνητικά και κοινωνικο – πολιτισμικά πλαίσια επικοινωνίας και παραγωγής νοημάτων και αναπαραστάσεων.
- Το βάθος. Βάθος σημαίνει έμφαση στη λεπτομέρεια, ολιστική οπτική και πολυδιάστατη προσέγγιση. Η ποιοτική κοινωνική έρευνα, σε βάθος, στοχεύει κυρίως στη διερεύνηση των μηχανισμών και των διαδικασιών παραγωγής συγκεκριμένων νοηματικών και κοινωνικο – πολιτισμικών πλαισίων κοινωνικής δράσης. Έτσι, η ποιοτική κοινωνική έρευνα διερευνά σε βάθος συγκεκριμένες περιπτώσεις (cases) περιγράφοντας, κατανοώντας και αναλύοντας τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες νοηματοδότησης της κοινωνικής δράσης, αποφεύγοντας την απομόνωση ορισμένων μόνο παραγόντων, οι οποίοι υποτίθεται ότι εξηγούν την πραγματικότητα.
- Η έμφαση στις διαδικασίες, στη βιωμένη εμπειρία, στα νοήματα και στις αναπαραστάσεις. Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας δίνουν έμφαση στις μη μετρήσιμες διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας υποθέτοντας ότι ο κοινωνικός κόσμος δεν αποτελείται από μια σειρά αντικειμενικών εξωτερικών κοινωνικών γεγονότων, τα οποία είναι δυνατόν να προσδιοριστούν και να εξηγηθούν μέσα από την ανακάλυψη σταθερών κανονικοτήτων, αλλά από ένα πυκνό και πολλαπλό πλέγμα νοηματικών και ερμηνευτικών οριζόντων, το οποίο θα πρέπει να κατανοηθεί από τα μέσα.

¹⁸ Merriam S. B., «Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis», San Francisco: Jossey – Bass, 2002, σ. 6
http://media.wiley.com/product_data/excerpt/56/07879589/0787958956.pdf

Εν κατακλείδι, στην παρούσα μελέτη, η ποιοτική μέθοδος επιλέχθηκε διότι, επικεντρώνεται στις σχέσεις των ανθρώπων, στους μηχανισμούς μέσω των οποίων προσδιορίζονται και στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται. Η ποιοτική μέθοδος επιτρέπει τη λεπτομερειακή, εις βάθος, περιγραφή περιπτώσεων και στοχεύει στην περιγραφή, ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων. Επίσης, αποτελεί την ενδεδειγμένη μεθοδολογία για να απαντηθούν τα ερωτήματα που σχετίζονται με το «πώς» και το «γιατί». Τέλος, προσπαθεί να κατανοήσει και να εξαγάγει νοήματα, μέσα από την οπτική αντίληψη των συμμετεχόντων.

1.4 Ο Πληθυσμός της έρευνας.

Ο πληθυσμός της έρευνας ορίστηκε ως εξής: μελετήθηκαν δέκα (10) περιπτώσεις πρώην κρατουμένων τυχαίας επιλογής. Πιο αναλυτικά, μελετήθηκαν οι περιπτώσεις επτά (7) ανδρών πρώην εγκλείστων και τριών (3) γυναικών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, πραγματοποιήθηκε τυχαία επιλογή περιπτώσεων. Η αρχική σκέψη ήταν ότι θα επιλέγεται κάθε άτομο, το οποίο έχει περάσει από τη διαδικασία της αποφυλάκισης και βρίσκεται στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.

Παρόλα αυτά ορίστηκαν κάποιες προϋποθέσεις επιλογής περιπτώσεων, οι οποίες τηρήθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία. Από τις υπό μελέτη περιπτώσεις απορρίφθηκαν οι ανήλικοι, διότι αφορούν μία μερίδα πληθυσμού, η οποία δεν έχει προλάβει να ενταχθεί στην κοινωνία, οπότε δύσκολα μπορούμε να αναφερθούμε στην κοινωνική τους επανένταξη. Επίσης, ορίστηκε ο πληθυσμός της έρευνας να αποτελείται από Έλληνες, για λόγους κατανόησης της διαδικασίας της έρευνας και επικοινωνίας. Η ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα κυμάνθηκε από 30 έως 65 ετών. Τέλος, βασική προϋπόθεση συμμετοχής στην παρούσα έρευνα ήταν να έχει πραγματοποιηθεί η αποφυλάκιση τουλάχιστον έξι (6) μήνες πριν από τη συμμετοχή στην έρευνα, ώστε τα υποκείμενα της έρευνας να βρίσκονται κατά τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης και όχι κατά τη διαδικασία της αποφυλάκισης.

Επιπροσθέτως, τον πληθυσμό της έρευνας αποτέλεσαν και έξι (6) άτομα, τα οποία στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Αρχικά, είχε οριστεί πως

θα εξεταστούν δέκα (10) περιπτώσεις ατόμων, διαφορετικής ειδικότητας και θέσης στους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Η επιλογή των ερωτώμενων από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, αποδείχθηκε πιο δύσκολη από τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων των πρώην κρατουμένων, διότι υπήρχε δυσκολία πρόσβασης στους φορείς κοινωνικής επανένταξης και η ερευνήτρια αντιμετώπισε πρόβλημα με την άδεια της έρευνας στο πλαίσιο των φορέων, λόγω του περιορισμένου χρονικού διαστήματος παράδοσης της διπλωματικής εργασίας. Η αρχική επιλογή των περιπτώσεων μειώθηκε σε έξι (6) άτομα διαφορετικών ειδικοτήτων και θέσεων μέσα στον φορέα στον οποίο δραστηριοποιούνται. Ο πληθυσμός των φορέων κοινωνικής επανένταξης αποτελείτο από τρεις (3) γυναίκες και τρεις (3) άνδρες. Τέλος, βασική προϋπόθεση επιλογής των ερωτώμενων ήταν να έχουν συμπληρώσει, στον φορέα κοινωνικής επανένταξης, τουλάχιστον 3 έτη υπηρεσίας.

Δεξαμενή περιπτώσεων αποτέλεσαν οι φορείς κοινωνικής επανένταξης που υπάρχουν στην Ελλάδα (Επάνοδος, ΚΕΘΕΑ, Ονήσιμος, ΟΚΑΝΑ). Αρχικά, είχε οριστεί ότι οι συνεντεύξεις θα ολοκληρωθούν με τη συμμετοχή όλων των φορέων στην ερευνητική διαδικασία. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε θα αναλυθεί παρακάτω. Τέλος, δεξαμενή εξαγωγής περιπτώσεων των πρώην κρατουμένων αποτέλεσε ο Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος».

1.5 Τεχνική συλλογής δεδομένων.

1.5.1 Η προσωπική συνέντευξη.

Ως τεχνική συλλογής δεδομένων αξιοποιήθηκε η προσωπική συνέντευξη και συγκεκριμένα η ημιδομημένη συνέντευξη (semi – structured interview), μέσω δύο οδηγών συνέντευξης, όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Επιλέχθηκε η τεχνική της συνέντευξης, διότι η συνέντευξη λαμβάνεται με ατομική, πρόσωπο – με – πρόσωπο επικοινωνία, μεταξύ του ερευνητή και του παρέχοντος τη συνέντευξη (Σπινέλλη Κ.Δ., 2005: 126). Η ημιδομημένη συνέντευξη δίνει στον ερωτώμενο την αίσθηση της «συζήτησης με κάποιο σκοπό» (Mason J., Κυριαζή Ν., 2011: 84).

Η ημιδομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων, αλλά παρουσιάζει πολύ περισσότερη ευελιξία ως προς τη σειρά των ερωτήσεων, ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο και ως προς την προσθαφαίρεση ερωτήσεων και θεμάτων για συζήτηση (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 112). Η διενέργεια συνεντεύξεων είναι η πιο δημοφιλής μέθοδος παραγωγής τεκμηρίων για την ποιοτική έρευνα και βασίζεται στην υποβολή ανοικτών ερωτήσεων στους ανθρώπους και στην καταγραφή των απαντήσεών τους. Επιστημολογικά, η συνέντευξη, είναι η κατάλληλη μέθοδος όταν θεωρούμε ότι η πρόσληψη και η ερμηνεία της πραγματικότητας από το δράστη είναι αποφασιστικής σημασίας για την ανάδυση των φαινομένων. Επιπλέον, η συνέντευξη είναι κατάλληλη για την κατανόηση των φαινομένων σε βάθος (Κάλλας Γ., 2015: 215-215).

Στην ποιοτική έρευνα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, χρησιμοποιείται συνήθως η μη-κατευθυνόμενη συνέντευξη, η συνέντευξη βάθους κατά την οποία ο ερευνώμενος έχει την ευκαιρία να εκθέσει τις απόψεις του, και συχνά οι πληροφορίες εξάγονται μέσα από κοινότοπες συνομιλίες. Οι δομημένες, βάσει ενός αυστηρού σχεδίου, συνεντεύξεις αποφεύγονται για τους ίδιους λόγους που αποφεύγονται και τα ερωτηματολόγια σε μια έρευνα αυτού του είδους. Δεν ενδείκνυνται, γιατί δεν είναι εύκολο να εκμαιεύσει κάποιος ειλικρινείς και εκ βαθέων απαντήσεις με άμεσες ερωτήσεις. Συνήθως, επιθυμούμε να μάθουμε συγκεκριμένα στοιχεία και η συνέντευξη παίρνει τη μορφή μιας κατευθυνόμενης συζήτησης που οδηγεί στην ανάδυση και έκθεση ενός ειδικού στοιχείου, με το οποίο ο ερωτώμενος έχει άμεση εμπειρία (Λυδάκη Α., 2012: 257).

Συνοψίζοντας, οι βασικοί λόγοι επιλογής της συνέντευξης ως μέσο συλλογής δεδομένων είναι οι εξής (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 113):

- Επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες σε βάθος, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη διερεύνηση πολύπλοκων κοινωνικών διαδικασιών, συμπεριφορών, στάσεων, αξιών και αντιλήψεων.
- Προϋποθέτει την αμεσότητα της σχέσης μεταξύ του ερευνητή και του ερωτώμενου και μπορεί να οδηγήσει στη διερεύνηση θεμάτων που δεν είχαν προκαθοριστεί από πριν, μεταβάλλοντας ή τροποποιώντας πολλές φορές ακόμα και το ίδιο το αρχικό ερευνητικό πλαίσιο.

- Η συνέντευξη επιτρέπει στον ερευνητή να κατανοήσει κοινωνικές συμπεριφορές, στάσεις και αντιλήψεις των ερωτώμενων, δηλαδή να δει τον κοινωνικό κόσμο και τα κοινωνικά φαινόμενα, μέσα από τις εμπειρίες και τα «μάτια» των κοινωνικών υποκειμένων.

1.5.2 Διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δεξαμενή εξαγωγής περιπτώσεων αποτέλεσαν οι φορείς κοινωνικής επανένταξης, που υπάρχουν στην Ελλάδα. Ο αρχικός στόχος ήταν να ληφθούν τα υποκείμενα της έρευνας από όλους τους φορείς. Για την επίτευξη του στόχου αυτού συντάχθηκε ένα κείμενο, το οποίο περιείχε τις βασικές πληροφορίες της ερευνήτριας, καθώς και μία αναλυτική παρουσίαση του αντικειμένου και του βασικού στόχου της έρευνας. Το κείμενο αυτό στάλθηκε ηλεκτρονικά σε όλους τους φορείς, στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e mail) του εκάστοτε φορέα το οποίο υπήρχε στην ιστοσελίδα των φορέων.

Παρήλθε ένα διάστημα δεκαπέντε (15) ημερών, κατά το οποίο δε λήφθηκε καμία απάντηση. Ακολούθησε επίσκεψη σε κάποιους από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Λόγω της θερινής περιόδου, έλειπε βασικό προσωπικό το οποίο θα αποτελούσε τον πληθυσμό της έρευνας. Κάποιοι φορείς θα πραγματοποιούσαν διακοπή μέχρι τις αρχές Σεπτέμβρη. Οριστήκαν κάποιες συναντήσεις μέσα στην καλοκαιρινή περίοδο. Συγκεκριμένα κανονίστηκαν τέσσερις (4) συνεντεύξεις πρώην κρατουμένων, οι οποίες εξήχθησαν από το κοινωνικό περιβάλλον της ερευνήτριας. Οι τέσσερις (4), αυτές, συνεντεύξεις ακυρώθηκαν εκ μέρους των, προς συνέντευξη, κοινωνικών υποκειμένων.

Λόγω της δυσκολίας εξεύρεσης των υποκειμένων, αποφασίστηκε από την ερευνήτρια να ληφθούν οι περιπτώσεις των πρώην κρατουμένων από έναν φορέα κοινωνικής επανένταξης. Επιλέχθηκε ο Σύλλογος Συμπαράστασας κρατουμένων «Ονήσιμος», λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που επέδειξε για την παρούσα έρευνα και της μεγάλης προθυμίας στη διενέργεια των συνεντεύξεων. Στην πρώτη συνάντηση με το προσωπικό του «Ονήσιμου» παρουσιάστηκε το αντικείμενο και οι

στόχοι της έρευνας. Υπήρξε άμεση ανταπόκριση από την υπεύθυνη στον τομέα των πρώην κρατουμένων.

Αναφορικά με το προσωπικό των φορέων κοινωνικής επανένταξης, υπήρξε δυσκολία στην ανταπόκριση τους. Επιλέχθηκαν συγκεκριμένα άτομα τα οποία αποτέλεσαν τα υποκείμενα της έρευνας. Ο συγκεκριμένος πληθυσμός εξήχθη από τους φορείς Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ., Σύλλογος Συμπαραστάσεως «Ονήσιμος» και ΟΚΑΝΑ. Πραγματοποιήθηκε ενημέρωση μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τους σκοπούς της έρευνας και υπήρξε άμεση ανταπόκριση από δύο (2) άτομα, τα οποία συμφώνησαν στη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Από αυτά το ένα (1) υποκείμενο παρέπεμψε την ερευνήτρια σε συνάδελφό του, ο οποίος δέχθηκε να συμμετάσχει στην έρευνα. Ο υπόλοιπος πληθυσμός (3 άτομα), συγκεντρώθηκε έπειτα από τη συνάντηση με τα ως άνω υποκείμενα και υπήρξε άμεση ανταπόκριση. Τέλος, υπήρξαν και δύο αρνητικές απαντήσεις, ως προς τη συμμετοχή στην έρευνα.

1.5.3 Οι συναντήσεις με τους ερωτώμενους.

Το χρονικό διάστημα, κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η αναζήτηση του ερευνητικού υλικού, ήταν από τις 15 Ιουνίου μέχρι τις 8 Αυγούστου του 2017. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 4 Σεπτεμβρίου, όπου ορίστηκε η πρώτη συνάντηση έως 14 Σεπτεμβρίου, όπου λήφθηκε η τελευταία συνέντευξη.

Οι συνεντεύξεις των πρώην κρατούμενων διενεργήθηκαν στο γραφείο της ψυχολόγου του Συλλόγου Συμπαραστάσεως «Ονήσιμου». Σε μία πρώτη συνάντηση με την ερευνήτρια είχαν παρουσιαστεί οι στόχοι της παρούσας έρευνας και είχε συμφωνηθεί να παρουσιάζει η ίδια τους στόχους της έρευνας στους ερωτώμενους. Τα υποκείμενα της έρευνας αποτέλεσαν τα άτομα, τα οποία επισκέφθηκαν τον φορέα τις ημέρες τις οποίες ήταν παρούσα η ερευνήτρια. Κατά την επίσκεψη των υποκειμένων, η ψυχολόγος του «Ονήσιμου», παρουσίαζε την ερευνήτρια στους ερωτώμενους. Παρουσίαζε τους στόχους της έρευνας, τόνιζε ότι η συμμετοχή τους στην έρευνα είναι πολύ χρήσιμη και ότι η συμβολή τους κρίνεται αναγκαία για την επιτυχή ολοκλήρωση μιας διπλωματικής εργασίας για το

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογία» του τμήματος Κοινωνιολογίας, Παντείου Πανεπιστημίου και επεσήμανε ότι η έρευνα ήταν ανώνυμη. Επιπλέον, δινόταν σε κάθε ερωτώμενο ένα πρωτόκολλο εχεμύθειας, το οποίο καθιστούσε σαφές ότι η έρευνα ήταν ανώνυμη. Η ανταπόκριση που υπήρξε ήταν μεγάλη, καθώς όλα τα υποκείμενα δέχθηκαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις της ερευνήτριας. Η διάρκεια των συνεντεύξεων των πρώην κρατουμένων κυμάνθηκε από 15 έως 40 λεπτά. Για την ομαλή και αξιόπιστη διεξαγωγή της έρευνας, πραγματοποιήθηκε μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων μέσω ηλεκτρονικής συσκευής, κατόπιν συνεννόησης με τους ερωτώμενους. Ταυτόχρονα, υπήρξε άμεση καταγραφή γενικών συμπερασμάτων από κάθε συνέντευξη.

Όσον αφορά τις συναντήσεις με τα άτομα που στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, πραγματοποιήθηκαν στο οικείο περιβάλλον του εκάστοτε ερωτώμενου. Μια συνέντευξη πραγματοποιήθηκε ηλεκτρονικά, λόγω απουσίας του υποκειμένου της έρευνας. Η προθυμία των ερωτώμενων ήταν μεγάλη. Τα υποκείμενα της έρευνας ενημερώθηκαν για το σκοπό της, ηλεκτρονικά, και μέσω τηλεφώνου ορίστηκαν οι συναντήσεις. Η διάρκεια των συνεντεύξεων, των ατόμων που στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, κυμάνθηκε από 27 έως 40 λεπτά. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, διευκρινίστηκαν η διατήρηση της ανωνυμίας και η ανάγκη για μαγνητοφώνηση της συνέντευξης, λόγω του ελεύθερου χαρακτήρα των απαντήσεών τους. Κατόπιν συγκατάθεσης των ερωτώμενων, στους παραπάνω όρους, ακολούθησε η διαδικασία της συνέντευξης.

1.6 Οι οδηγοί συνέντευξης.

Για την ομαλή διεξαγωγή των συνεντεύξεων, κατασκευάστηκαν δύο οδηγοί συνέντευξης¹⁹. Οι οδηγοί συνέντευξης αφορούσαν δύο διαφορετικά ερευνητικά αντικείμενα. Ο πρώτος οδηγός συνέντευξης αφορούσε τους πρώην κρατούμενους, ενώ, ο δεύτερος αφορούσε άτομα τα οποία δραστηριοποιούνται ή εργάζονται στους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Τα θέματα προς διερεύνηση πάνω στα οποία βασίστηκαν τα ερωτήματα των συνεντεύξεων, προέκυψαν από τη βιβλιογραφική

¹⁹ Με τη βοήθεια της Κας Τσίγκανου και της Κας Λαμπροπούλου

επισκόπηση, η οποία πραγματοποιήθηκε κατά το σχεδιασμό της έρευνας. Σκοπός της συνέντευξης ήταν να διερευνηθεί το φαινόμενο της κοινωνικής επανένταξης, λαμβάνοντας υπόψη την οπτική των ερωτώμενων, καθώς και να καταγραφεί η βιωματική εμπειρία απόψεων και αντιλήψεων. Οι ερωτήσεις που πλαισίωναν τις συνεντεύξεις είχαν τη μορφή ανοιχτών και κλειστών ερωτήσεων.

1.6.1 Οδηγός συνέντευξης πρώην κρατουμένων.

Ο οδηγός συνέντευξης των πρώην εγκλείστων, κατηγοριοποιήθηκε σε πέντε (5) θεματικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα αφορούσε το προφίλ των ερωτώμενων. Οι ερωτήσεις τέθηκαν με τη μορφή κλειστών ερωτήσεων και αφορούσαν το φύλο του ερωτώμενου, την ηλικία του, την οικογενειακή του κατάσταση και το μορφωτικό του επίπεδο. Οι ερωτήσεις αυτές δημιουργήθηκαν, ώστε να υπάρξει ανάλογη εξοικείωση, τόσο από την πλευρά του ερευνητή, όσο και από τον ερωτώμενο.

Στη δεύτερη ενότητα ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρουσιάσουν ένα σύντομο βιογραφικό τους. Αυτό το βιογραφικό τους αφορούσε κάποια γενικά στοιχεία για την προσωπικότητά τους, καθώς και πράγματα τα οποία έκαναν πριν από τη φυλάκισή τους, όπως η εργασία τους πριν από αυτή. Ιδιαίτερης σημασίας για την κατασκευή του προφίλ του υποκειμένου, αποτέλεσαν τα θέματα σχετικά με το αδίκημα, για το οποίο έχουν καταδικαστεί, η ποινή που τους επεβλήθη, το χρονικό διάστημα, το οποίο πέρασαν στη φυλακή, το κατάστημα κράτησης στο οποίο βρίσκονταν, και τέλος, ρωτήθηκε το είδος του αδικήματος. Στην τελευταία αυτή ερώτηση, παρουσιάστηκαν δύο (2) περιπτώσεις, όπου τα υποκείμενα επιθύμησαν να μην απαντήσουν.

Η τρίτη ενότητα είχε ως θεματική την κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων. Σ' αυτήν την ενότητα μελετήθηκαν ζητήματα, όπως ο τρόπος διαμονής τους μετά την αποφυλάκιση, καθώς και η εργασία τους ή οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας. Δόθηκε έμφαση στην ύπαρξη υποστηρικτικού δικτύου, δηλαδή, στις σχέσεις των ερωτώμενων με την οικογένειά τους ή με άτομα από το κοινωνικό τους περιβάλλον κατά τη διαδικασία της αποφυλάκισης. Σ' αυτήν την ενότητα μελετήθηκαν ζητήματα, όπως στέγαση, σίτιση, υποστηρικτικό δίκτυο, εκπαιδευτική

κατάρτιση μέσα στη φυλακή ή μετά από αυτή. Επίσης, ερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούσαν την ύπαρξη προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, μέσα στη φυλακή και πραγματοποιήθηκε μία σχετική αξιολόγηση από τους πρώην έγκλειστους, για αυτά.

Στην τέταρτη ενότητα διερευνήθηκαν οι δυσκολίες και τα εμπόδια, τα οποία ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση. Μελετήθηκε ο παράγοντας της οικονομικής κρίσης σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να παρουσιάσουν κάποια από τα προβλήματα, τα οποία μπορεί να αντιμετωπίσει κάποιος, ο οποίος ψάχνει να βρει εργασία ή βρίσκεται στη διαδικασία της αποφυλάκισης. Οι ερωτήσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν ώστε να εξεταστεί, εάν η παραμονή σε κάποιο κατάστημα κράτησης αποτελεί καταλυτικό παράγοντα στη δυσκολία εύρεσης εργασίας. Τέλος, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρουσιάσουν τα προβλήματα και τις δυσκολίες, που εκείνοι αντιμετώπισαν κατά τη διαδικασία της αποφυλάκισης, ή συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.

Η πέμπτη, και τελευταία, ενότητα αφορούσε τις εμπειρίες των ερωτώμενων, από τους οποίους ζητήθηκε να παρουσιάσουν τις ενέργειες τους, μετά την παραμονή τους στα καταστήματα κράτησης. Επιπλέον, διερευνήθηκαν οι παράγοντες, οι οποίοι βοήθησαν ή εμπόδισαν την κοινωνική τους επανένταξη. Τέλος, ζητήθηκε από τους πρώην κρατούμενους να μοιραστούν με την ερευνήτρια τα σχέδια και τις προσωπικές τους προσδοκίες, που έχουν για το μέλλον.

Κατά τη διενέργεια των συνεντεύξεων τηρήθηκε η σειρά των ερωτήσεων, η οποία είχε οριστεί εξ αρχής στον οδηγό συνέντευξης. Κάποιες ερωτήσεις, αποφασίστηκε από την ερευνήτρια, να αφαιρεθούν κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, διότι είχαν απαντηθεί από προηγούμενες ερωτήσεις. Τρεις (3) εκ των δέκα (10) περιπτώσεων, ζήτησαν επεξήγηση του όρου «κοινωνική επανένταξη», επειδή δεν τον γνώριζαν.

1.6.2 Οδηγός συνέντευξης φορέων κοινωνικής επανένταξης.

Για την ομαλή εξαγωγή των αποτελεσμάτων, ο οδηγός συνέντευξης των ατόμων που στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης χωρίστηκε σε πέντε (5) ενότητες. Σε μία πρώτη ενότητα, ορίστηκε το προφίλ και τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε φορέα. Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρουσιάσουν, συνοπτικά, το αντικείμενο του φορέα στον οποίο δραστηριοποιούνται και ρωτήθηκε η αποκλειστικότητα του φορέα σχετικά με ζητήματα κοινωνικής επανένταξης.

Η δεύτερη ενότητα αφορούσε το προφίλ και τα χαρακτηριστικά του ερωτώμενου. Δεν παρουσιάστηκε κανένα προσωπικό χαρακτηριστικό των ερωτώμενων. Σημειώθηκε το φύλο του υποκειμένου και θέματα σχετικά με τον φορέα. Συγκεκριμένα, δόθηκε βαρύτητα στη θέση, που κατέχει ο ερωτώμενος στον φορέα, στην ειδικότητά του, καθώς και στα χρόνια υπηρεσίας στο φορέα.

Η τρίτη ενότητα αντιπροσώπευε τη δραστηριότητα του φορέα κοινωνικής επανένταξης. Στην ενότητα αυτή διερευνήθηκαν ζητήματα σχετικά με τη βοήθεια που παρέχεται στους αποφυλακισθέντες. Οι ερωτώμενοι ρωτήθηκαν για τα προγράμματα κοινωνική επανένταξης και για τις προϋποθέσεις τις οποίες πρέπει να πληροί ένα άτομο ώστε να συμμετάσχει σε κάποιο από αυτά τα προγράμματα. Τέλος, ζητήθηκε από τα υποκείμενα να σχολιάσουν το έργο του φορέα κοινωνικής επανένταξης στον οποίο εργάζονται.

Στην τέταρτη ενότητα μελετήθηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις του εκάστοτε ερωτώμενου. Συγκεκριμένα, ζητήθηκε η άποψή τους σχετικά με την κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα, κατά πόσο επιτελείται και αν έχει επηρεαστεί από την κρίση. Επίσης, παρουσίασαν τα προβλήματα, τα οποία ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση και εξέφρασαν τις προσωπικές τους προσδοκίες, αναφορικά με τον φορέα κοινωνικής επανένταξης, στον οποίο εργάζονται.

Στην τελευταία ενότητα ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να παρουσιάσουν κάποιο περιστατικό από την προσωπική τους εμπειρία. Σκοπός αυτής της ενότητας ήταν να αναδειχθεί η επιτυχία των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης, τα οποία λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα.

1.7 Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.

Με την ολοκλήρωση των συνεντεύξεων, ακολουθήθηκε η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, όπως προέκυψε από αυτές. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε απομαγνητοφώνηση των δεκαέξι (16) συνεντεύξεων και έγινε η αρίθμηση τους. Εν συνεχεία, έγινε καταγραφή της συμπεριφοράς και της λεκτικής αντίδρασης, η οποία είχε πραγματοποιηθεί κατά τη διενέργεια των συνεντεύξεων.

Το ποιοτικό υλικό, το οποίο συγκεντρώθηκε, κατηγοριοποιήθηκε σε νέες θεματικές, οι οποίες προέκυψαν από την ανάλυση. Τα πορίσματα της έρευνας χωρίστηκαν σε δύο κεφάλαια, όπως θα δούμε παρακάτω. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα πορίσματα της έρευνας στα άτομα, τα οποία στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης (Επάνοδος, «Ονήσιμος», ΟΚΑΝΑ). Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα πορίσματα της έρευνας των αποφυλακιζόμενων.

Στα πορίσματα της έρευνας πραγματοποιήθηκε ανάλυση εις βάθος. Στις ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης η προσοχή δεν επικεντρώνεται απλώς στην περιγραφή του μηνύματος καθ' εαυτό, αλλά και στις προθέσεις του ομιλητή. Γι' αυτό είναι λιγότερο σχηματοποιημένες οι κατηγορίες και πιο σύνθετα τα θέματα που αναδύονται (Λυδάκη Α., 2012: 270).

Η ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων, είναι μία δραστηριότητα που περιλαμβάνει όλες τις διαδικασίες νοηματοδότησης, κατηγοριοποίησης και θεωρητικοποίησης του ποιοτικού υλικού, με στόχο την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα, τον έλεγχο των, τυχόν, ερευνητικών υποθέσεων ή την ερμηνεία και κατανόηση φαινομένων, διαδικασιών και δράσεων (Ιωσηφίδης Θ., 2008: 171-172). Στην ανάλυση δεν πρέπει να παραλείπεται η μελέτη των σημειώσεων, οι οποίες αφορούν συναισθηματικές εκδηλώσεις των συμμετεχόντων (μικρά επιφωνήματα, κινήσεις, μορφασμούς κ.λπ.), σιωπές τον τόνο της φωνής τους, την ένταση, την επιμονή στην άποψή τους ή τη διαφοροποίηση της, κατά τη διάρκεια της συνάντησης κ.λπ. Ο ερευνητής μπορεί να φτάσει στην αλήθεια που δεν εκφράζεται με λέξεις, μελετώντας τα στοιχεία του (Λυδάκη Α., 2012: 271). Όλα τα παραπάνω ακολουθήθηκαν στην παρούσα έρευνα.

1.8 Παρουσίαση των φορέων κοινωνικής επανένταξης.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, οι περιπτώσεις της παρούσας έρευνας εξήχθησαν από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Στα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιαστεί ο εκάστοτε φορέας σχετικά με το έργο του.

1.8.1 Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ²⁰.

Η Επάνοδος είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που εποπτεύεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Αποτελεί τον πρώτο και μοναδικό επίσημο φορέα μετασφρονιστικής μέριμνας, που δημιουργήθηκε στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την ιδρυτική (Π.Δ. 300/2003) σκοπός της είναι «η επαγγελματική συμπαράσταση και η προετοιμασία και προώθησή της εν γένει κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και αποφυλακιζόμενων». Έχει ως κύριο έργο την ομαλή κοινωνική ενσωμάτωση των απολυόμενων, με ειδικότερο σκοπό την επαγγελματική τους κατάρτιση και προώθηση τους στην αγορά εργασίας, τη συμβουλευτική και ψυχολογική τους υποστήριξη, καθώς και τη δημιουργία και την ανάπτυξη δομών προστασίας για την επανένταξή τους (Χάιδου Α., 2013: 110).

Η Επάνοδος είναι διαρθρωμένη σε πέντε τομείς. Ειδικότερα, αποτελείται από:

α) Τον οικονομικό – διοικητικό τομέα, στον οποίο γίνεται η διεκπεραίωση όλων των διοικητικών, λογιστικών εργασιών της Επάνοδου. Επίσης, στο πλαίσιο αυτού του τομέα οργάνωσης γίνεται η εποπτεία της λειτουργίας των πληροφοριακών συστημάτων και επικοινωνιών.

β) Τον τομέα προγραμμάτων και κατάρτισης, στον οποίο γίνεται η εκπόνηση, η προώθηση, ο συντονισμός, η εκτέλεση, η παρακολούθηση και η αξιολόγηση προγραμμάτων που αφορούν την εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση, την

²⁰ <http://epanodos.org.gr/el/web/guest/epanodos-n.p.i.d>

προώθηση στην απασχόληση, τη δια βίου μάθηση και την εν γένει κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, αποφυλακιζόμενων και ανήλικων παραβατών.

γ) Τον τομέα ανάπτυξης, έρευνας και αξιολόγησης, ο οποίος ασχολείται κυρίως με την εκ νέου αξιολόγηση των υλοποιηθέντων προγραμμάτων, την εκπόνηση επαναληπτικών ερευνών, το σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων, την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου, την ενθάρρυνση ιδιωτικών φορέων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, αλλά και εθελοντικών οργανώσεων που έχουν ανάλογο χαρακτήρα και δραστηριοποιούνται στον χώρο της μετασφρονιστικής μέριμνας. Επίσης, συνεργάζεται με τις Επιτροπές Κοινωνικής Υποστήριξης, τις Εταιρείες Προστασίας Αποφυλακιζόμενων και κάθε φορέα μετασφρονιστικής μέριμνας.

δ) Τον τομέα συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, στον οποίο πραγματοποιείται η υποδοχή και παρέχεται ενημέρωση για τις δράσεις του φορέα σε κάθε ενδιαφερόμενο. Επίσης, στον εν λόγω τομέα υλοποιείται η οργάνωση, η εκτέλεση και η παρακολούθηση των προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής στήριξης, νομικής, συμβουλευτικής απασχόλησης και επιχειρηματικότητας.

ε) Τον τομέα εθελοντισμού στον οποίο πραγματοποιείται η επιλογή και η εκπαίδευση των εθελοντών του φορέα σε θεωρητικό, βιωματικό και πρακτικό επίπεδο, και εν συνεχεία η συμμετοχή τους στις διάφορες δράσεις και παρέμβασης της Επανάδο.

Η Επάνοδος συνεργάζεται με τις κοινωνικές υπηρεσίες των καταστημάτων κράτησης και προσφέρει στους κρατούμενους συμβουλευτικές υπηρεσίες, ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν νομικά ζητήματα και νομικές εκκρεμότητες, και παράλληλα παρέχει στήριξη και κοινωνική αρωγή σε εκείνους και στις οικογένειές τους. Επιπλέον, εξασφαλίζει προσωρινή φιλοξενία και σίτιση στους πρώην κρατούμενους, καλύπτει τις άμεσες ανάγκες τους και τους συμπαραστέκεται στην επίλυση κάποιων ειδικότερων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Ενισχύει τις δράσεις ιδιωτικών φορέων και εθελοντικών οργανώσεων που αποβλέπουν στην αντιμετώπιση του στιγματισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού των πρώην εγκληματιών. Υποβάλλει, κάθε χρόνο, προτάσεις στον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναφορικά με τη λήψη θεσμικών μέτρων και την ανάληψη πρωτοβουλιών στον τομέα της μετασφρονιστικής μέριμνας.

Η Επάνοδος ενημερώνει τους κρατούμενους και αποφυλακιζόμενους για τα δικαιώματά τους στην εργασία, για επιδόματα και οικονομικά βοηθήματα, που δικαιούνται, για τυχόν τρέχοντα επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης και απόκτησης εργασιακής εμπειρίας και για την υπάρχουσα προσφορά και ζήτησης εργασίας, σε συνεργασία πάντα με τον ΟΑΕΔ καθώς και άλλους αρμόδιους φορείς. Ενημερώνει και ευαισθητοποιεί εργοδότες και επιχειρήσεις και ενθαρρύνει την πρόσληψη των πρώην εγκλείστων. Υποστηρίζει τη δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων από τους ίδιους τους αποφυλακιζόμενους. Ήδη έχει επιτευχθεί και ιδρύθηκε η Κοινωνική Συνεταιριστική Επιχείρηση (ΚΟΙΝ.Σ.ΕΠ.) «Νέοι Ορίζοντες», ένας αστικός συνεταιρισμός με κοινωνικό σκοπό.

Η Κοιν.Σ.Επ. «Νέοι Ορίζοντες» είναι μια επιχείρηση που δραστηριοποιείται στον τομέα παροχής υπηρεσιών καθαριότητας σε κτιριακές εγκαταστάσεις, καθώς, και στον τομέα δημιουργίας και συντήρησης κήπων και εξωτερικών περιβαλλοντικών χώρων. Η ιδέα γεννήθηκε λόγω της έντονης κοινωνικο – οικονομικής κρίσης και του μεγάλου ποσοστού της ανεργίας που μαστιίζει την χώρα μας. Αφετηρία όλων αυτών των προσπαθειών είναι η στήριξη ατόμων που προέρχονται, κυρίως από ευάλωτες κοινωνικά ομάδες. Στόχος, λοιπόν της Κοιν.Σ.Επ. είναι να παράσχει υπηρεσίες υψηλής ποιότητας με Ασφάλεια και Σεβασμό στο περιβάλλον. Να αποτελέσει την αφετηρία ένταξης στην αγορά εργασίας και για άλλα μέλη της αυτής ευπαθούς ομάδας. Βασική προσδοκία, με όραμα τους «Νέους Ορίζοντες», είναι η δημιουργία σχέσεων αλληλεγγύης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης.

1.8.2 Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος»²¹.

Ο Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ο Ονήσιμος»²² ιδρύθηκε το 1982 με αριθμό Απόφασης 269/1982 του Πρωτοδικείου Αθηνών. Ο «Ονήσιμος» είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου²³. Πρόκειται για ένα Κοινωνικό Φορέα εγγεγραμμένο

²¹ <http://www.onisimos.gr/>

²² Ο Ονήσιμος είναι ο Προστάτης Άγιος των Φυλακισμένων, ενώ η λέξη «ονήσιμος» σημαίνει «ωφέλιμος» και προέρχεται από το ρήμα «ονίνημι» που σημαίνει «ωφελώ».

²³ ΦΕΚ 883/τ.Β/4-12-1989.

στο Εθνικό Μητρώο Φορέων Ιδιωτικού Τομέα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που παρέχει υπηρεσίες Κοινωνικής Φροντίδας και είναι τακτικό μέλος στην Ομοσπονδία Εθελοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων Ελλάδος.

Σκοπός του «Ονήσιμου» είναι να βοηθήσει υλικά και ηθικά τους άπορους φυλακισμένους, αποφυλακισμένους και τις οικογένειές τους. Είναι Σωματείο Αναγνωρισμένο ως Ειδικώς Φιλανθρωπικό. Φροντίζει για την κάλυψη των αναγκών των κρατουμένων, των οικογενειών τους αλλά και των αποφυλακισμένων, με οικονομικά βοηθήματα και είδη πρώτης ανάγκης (τρόφιμα, ιματισμό, υποδήματα, επίπλα, πληρωμή ενοικίων, διαφόρων λογαριασμών, κ.α.).

Ο Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος» παρέχει φιλοξενία για μικρό χρονικό διάστημα μετά την αποφυλάκιση σε ξενοδοχείο στην Αθήνα, όσων ατόμων αντιμετωπίζουν προβλήματα σχετικά με τη στέγαση. Σε συνεργασία με κοινωνικούς λειτουργούς φροντίζει για την αποφυλάκιση ατόμων με αυστηρά κριτήρια (άποροι, όχι υπότροποι, οικογενειάρχες, άριστη διαγωγή κατά την περίοδο κράτησης). Επιπλέον, καθημερινά, κλινική ψυχολόγος αναλαμβάνει την υποστήριξη αποφυλακισμένων και των οικογενειών των κρατουμένων. Παράλληλα, παρέχεται δωρεάν νομική κάλυψη σε άπορους φυλακισμένους και καταβολή των δικαστικών τους εξόδων. Τέλος, ο Σύλλογος ενισχύει οικονομικά το φιλόπρωχο Ταμείο των Κοινωνικών Υπηρεσιών και Καταστημάτων Κράτησης, ώστε να βοηθούνται οι άποροι κρατούμενοι. Με ενέργειες του Συλλόγου έχουν ιδρυθεί βιβλιοθήκες, οι οποίες συνεχώς εμπλουτίζονται σε όλα σχεδόν τα Καταστήματα Κράτησης της χώρας.

1.8.3 Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ)²⁴.

Ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) ιδρύθηκε με το Νόμο 2161/1993 και είναι αυτοδιοικούμενο Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Ο ΟΚΑΝΑ, από την ίδρυσή του έως τον Μάρτιο του 2013, προσπάθησε να ανταποκριθεί στο διττό του ρόλο, ως

²⁴ <http://www.okana.gr/2012-01-12-13-11-25/ti-einai-o-okana>

εθνικού συντονιστικού φορέα και ως φορέα ανάπτυξης υπηρεσιών και προγραμμάτων πρόληψης, θεραπείας και επανένταξης. Τον Μάρτιο του 2013 με τον Νόμο 4139/2013 «περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες διατάξεις», οι σκοποί του Οργανισμού άλλαξαν (άρθρο 53), λόγω της θεσμοθέτησης του Εθνικού Συντονιστή (άρθρο 49). Σύμφωνα με τον νέο Νόμο, οι σκοποί του OKANA είναι:

α) Η συμβολή στο σχεδιασμό, στην προώθηση, στην εφαρμογή εθνικής πολιτικής και προγραμμάτων σχετικά με την πρόληψη της χρήσης και διάδοσης των ναρκωτικών και τη θεραπεία, την επαγγελματική κατάρτιση και κοινωνική επανένταξη των εξαρτημένων από φαρμακευτικές ουσίες ατόμων.

β) Η συμβολή στη μελέτη σε εθνικό επίπεδο του όλου προβλήματος των ναρκωτικών για τον εντοπισμό των συγκεκριμένων αιτιών που οδηγούν τα άτομα και ιδίως τους νέους, στη λήψη ναρκωτικών, καθώς επίσης και η συνεργασία με το Εθνικό Κέντρο Πληροφόρησης – Τράπεζας Πληροφοριών ως προς την εκάστοτε κατάσταση και έκταση του προβλήματος των ναρκωτικών στη χώρα.

γ) Η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, κατά τρόπο ενιαίο και επιστημονικά υπεύθυνο, για τις συνέπειες από τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, καθώς και η ενθάρρυνση, ο συντονισμός και η εποπτεία κάθε ιδιωτικής πρωτοβουλίας που έχει σκοπό τη συμμετοχή στην αντιμετώπιση του προβλήματος.

δ) Η πρόταση και προώθηση αναγκαίων νομοθετικών, κοινωνικών και άλλων μέτρων για την πρόληψη και καταστολή του προβλήματος των ναρκωτικών.

ε) Η συνεργασία με αντίστοιχους συντονιστικούς ή ερευνητικούς φορείς σε οργανισμούς και υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλους διεθνείς οργανισμούς, η μεταξύ τους ανταλλαγή πληροφοριών και η ενεργός συμμετοχή στις συναντήσεις που αυτοί οργανώνουν, με στόχο την εναρμόνιση της εθνικής πολιτικής προς εκείνη των κοινοτικών και διεθνών φορέων.

στ) Η σύνταξη εκθέσεων για την κατάσταση του προβλήματος σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και για την πορεία των σχετικών εθνικών ερευνών και η κατάρτιση στατιστικών πινάκων με ανάλυση και αξιολόγηση αυτών και η υποβολή τους στο Υπουργείο Υγείας μαζί με προτάσεις για τη λήψη αναγκαίων μέτρων.

Στον τομέα της πρόληψης, ο ΟΚΑΝΑ, σε συνεργασία με την τοπική αυτοδιοίκηση, έχει αναπτύξει ένα εκτεταμένο δίκτυο Κέντρων Πρόληψης σε όλη την Ελλάδα, ενώ παράλληλα, αναπτύσσει ποικίλα προγράμματα στον τομέα της θεραπείας και της κοινωνικής επανένταξης που καλύπτουν τις διαφορετικές ανάγκες των εξαρτημένων ατόμων.

1.8.4 Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ)²⁵.

Το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ) είναι το μεγαλύτερο δίκτυο υπηρεσιών απεξάρτησης και κοινωνικής επανένταξης στη χώρα μας. Βρίσκεται δίπλα στους χρήστες ουσιών και τις οικογένειές τους από την ίδρυση της ΙΘΑΚΗΣ, της πρώτης ελληνικής Θεραπευτικής Κοινότητας, το 1983. Όλες οι υπηρεσίες του παρέχονται δωρεάν και χωρίς λίστες αναμονής: στο δρόμο, στα σωφρονιστικά καταστήματα, σε μονάδες σε όλη την Ελλάδα. Το ΚΕΘΕΑ απευθύνεται, επίσης, σε όσους αντιμετωπίζουν πρόβλημα με άλλες μορφές εξάρτησης, όπως το αλκοόλ, ο τζόγος και το διαδίκτυο.

Το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του ΚΕΘΕΑ (Νόμος περί εξαρτησιογόνων ουσιών 4139/2013), διασφαλίζει τη διοικητική του αυτονομία, τη δυνατότητα να επιτελεί το έργο του χωρίς πολιτικές εξαρτήσεις και τη συμμετοχικότητα στον τρόπο λήψης των αποφάσεων. Το ΚΕΘΕΑ είναι αυτοδιοικούμενο Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου. Ανώτατο θεσμικό του όργανο είναι η Γενική του Συνέλευση, όπου συμμετέχουν περισσότερα από 900 άτομα από όλη τη χώρα: οι εργαζόμενοι, τα μέλη των θεραπευτικών προγραμμάτων στη φάση της κοινωνικής επανένταξης, οι Σύλλογοι Οικογένειας (Δ.Σ.) των προγραμμάτων του ΚΕΘΕΑ και τα επίτιμα (τέως μέλη) του αιρετού Δ.Σ. του ΚΕΘΕΑ.

Τα προγράμματα του ΚΕΘΕΑ αντιμετωπίζουν ολοκληρωμένα την εξάρτηση και τα προβλήματα που τη συνοδεύουν, παρέχοντας συμβουλευτική και θεραπεία απεξάρτησης, υποστήριξη της οικογένειας, φροντίδα για θέματα υγείας και νομικές εκκρεμότητες, εκπαίδευση και κατάρτιση, επανένταξη στην κοινωνία και τον

²⁵ <http://www.kethea.gr/el-gr/%CF%84%CE%B9%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%BF%CE%BA%CE%B5%CE%B8%CE%B5%CE%B1.aspx>

κόσμο της εργασίας. Κατά τη διάρκεια της θεραπείας δεν χορηγούνται υποκατάστατα ή φάρμακα. Στόχος είναι η πλήρης και σταθερή αποχή από τις ουσίες και η ισότιμη επανένταξη του ατόμου στην κοινωνία.

Το ΚΕΘΕΑ εφαρμόζει, επίσης, προγράμματα πρόληψης και αγωγής υγείας σε εκπαιδευτικές κοινότητες όλων των βαθμίδων, ομάδες υψηλού κινδύνου για χρήση ουσιών και τις τοπικές κοινωνίες. Αποτελεί δραστήριο οργανισμό εκπαίδευσης και έρευνας στον τομέα των εξαρτήσεων με προγράμματα και δραστηριότητες που αποσκοπούν στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου, στην προώθηση της επιστημονικής γνώσης και στη διαρκή βελτίωση των υπηρεσιών που παρέχονται στα εξαρτημένα άτομα και τις οικογένειές τους.

1.9 Δυσκολίες κατά τη διεξαγωγή της έρευνας.

Κατά τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας παρουσιάστηκαν κάποιες δυσκολίες για την ολοκλήρωσή της. Επισημαίνεται ότι, υπήρξε μεγάλη δυσκολία ως προς την ανεύρεση των περιπτώσεων, δεδομένου ότι υπήρξαν, συνολικά έξι (6) αρνητικές απαντήσεις, σχετικά με τη συμμετοχή στην έρευνα. Επιπλέον, ο πληθυσμός των πρώην κρατουμένων συγκεντρώθηκε από έναν μόνο φορέα κοινωνικής επανένταξης τον «Ονήσιμο», λόγω της δυσκολίας ανεύρεσης του πληθυσμού της έρευνας μέσα στο περιορισμένο χρονικό διάστημα εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας. Ο πληθυσμός που αφορούσε τα άτομα, τα οποία στελεχώνουν τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, υπέστη μείωση στα έξι (6) άτομα, από τα δέκα (10) όπως είχε οριστεί αρχικά, λόγω της δυσκολίας εύρεσης του πληθυσμού. Δεν πραγματοποιήθηκε καμία συνέντευξη από το ΚΕΘΕΑ.

Ο πληθυσμός των γυναικών πρώην κρατουμένων συγκεντρώθηκε σε τρεις (3) περιπτώσεις από τις δέκα (10), γεγονός που μας κάνει επιφυλακτικούς ως προς την επάρκεια υλικού για ανάλυση της παραμέτρου του φύλου. Άρα, τα οποία πορίσματα συμπεριλήφθηκαν, είναι απολύτως ενδεικτικά. Άλλωστε, λόγω της ποιοτικής φύσης της έρευνας, η ρήτρα της γενίκευσης δεν πραγματοποιείται.

Υπήρξε μία επιπλέον δυσκολία στις συνεντεύξεις των πρώην εγκλείστων, σχετικά με την κατανόηση των ερωτήσεων. Υπήρξε παραλλαγή των ερωτήσεων ώστε

να είναι κατανοητές από τις, υπό μελέτη, περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό αυτού είναι και η επεξήγηση του όρου «κοινωνική επανένταξη» σε τρεις (3) εκ των δέκα (10) περιπτώσεων, διότι δεν γνώριζαν τη σημασία του. Η ερώτηση ήταν η εξής: «Υπήρχε κάποιο πρόγραμμα μέσα στη φυλακή, το οποίο πιστεύετε ότι θα σας βοηθούσε στην επανένταξή σας στην κοινωνία;». Κατά την επεξήγηση της έννοιας της κοινωνικής επανένταξης, η ερευνήτρια διατύπωσε την ερώτηση ως εξής: «Υπήρχε κάποιο πρόγραμμα μέσα στη φυλακή που πιστεύετε ότι θα βοηθούσε να επιστρέψετε πιο γρήγορα στην κοινωνία μετά τη φυλακή;».

Τέλος, για να τηρηθεί η ανωνυμία των περιπτώσεων, των πρώην κρατουμένων, δεν αναφέρθηκαν προσωπικά τους στοιχεία. Αυτό αποτελεί ένα μειονέκτημα σε ενδεχόμενη επεξήγηση κάποιων εκ των απαντήσεών τους, διότι δε δόθηκε η δυνατότητα να υπάρξει επιπλέον επικοινωνία μαζί τους.

Β Κεφάλαιο: Τα πορίσματα της έρευνας.

1. Οι φορείς κοινωνικής επανένταξης.

Τα αποτελέσματα της έρευνας αποτελούν μία εικόνα της κοινωνικής επανένταξης, καθώς και της κατάστασης, που επικρατεί μετά την αποφυλάκιση των κρατουμένων στην Ελλάδα της κρίσης, μέσα από την οπτική των ερωτώμενων. Τα παρακάτω αποτελέσματα αποτελούν μόνο μια ενδεικτική εικόνα της κοινωνικής επανένταξης στην Ελλάδα της κρίσης.

1.1 Το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων.

Οι φορείς που εξετάστηκαν, κατά τη διεξαγωγή της παρούσας έρευνας ήταν Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ., ο Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος» και ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ). Οι πληροφορίες συγκεντρώθηκαν από άτομα, διαφορετικής ειδικότητας, τα οποία στελεχώνουν τους παραπάνω φορείς κοινωνικής επανένταξης, διαφορετικής ειδικότητας και θέση. Συγκεκριμένα διερευνήθηκαν, δύο (2) περιπτώσεις, οι οποίες κάλυπταν τις θέσεις διοικητικού προσωπικού και τα ερευνητικά υποκείμενα με τις εξής ειδικότητες:

- Ψυχολόγος με ειδικότητα ψυχολόγου και ψυχοθεραπευτή.
- Ψυχολόγος με ειδίκευση στην κλινική ψυχολογία.
- Δικηγόρος με ειδίκευση στην Εγκληματολογία.
- Κοινωνιολόγος με μεταπτυχιακές σπουδές στην Εγκληματολογία.

Η πρώτη περίπτωση (Φ¹) εξετάζει το ερευνητικό υποκείμενο, θηλυκού γένους, το οποίο παρείχε εθελοντική βοήθεια στον φορέα κατά τη διάρκεια ενός έτους. Στην πορεία επιτέλεσε μόνιμο προσωπικό κατά τη διάρκεια των 2 ετών. Συνολικά δραστηριοποιήθηκε στον φορέα κοινωνικής ένταξης 3 χρόνια. Η ειδικότητα της εν λόγω περίπτωσης, αφορά τη ψυχολογική υποστήριξη και ψυχοθεραπεία. Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι, η εν λόγω περίπτωση, δεν εργάζεται πλέον στον φορέα κοινωνικής επανένταξης.

Η δεύτερη περίπτωση (Φ²) αφορά μία γυναίκα. Η θέση της το φορέα είναι η ψυχολογική υποστήριξη των πρώην κρατουμένων, οι οποίοι επισκέπτονται τον

φορέα κοινωνικής επανένταξης. Η ειδικότητα της εν λόγω περίπτωσης είναι η κλινική ψυχολογία. Τα έτη υπηρεσίας στο φορέα υπολογίζονται στα 3 χρόνια, καθώς η συνεργασία της στον φορέα έχει καταγραφεί το έτος 2014.

Η τρίτη περίπτωση (Φ³) (άνδρας) αφορά έναν δικηγόρο, ο οποίος παρέχει συμβουλευτική υποστήριξη σε νομικά ζητήματα του φορέα, καθώς και νομική συμβουλευτική σε πρώην κρατούμενους. Η ειδικότητά του είναι Δικηγόρος με ειδίκευση στην Εγκληματολογία. Δραστηριοποιείται στον φορέα από το 2009, δηλαδή τα έτη υπηρεσίας του στον φορέα κοινωνικής επανένταξης καταγράφονται στα 8 έτη.

Η τέταρτη περίπτωση (Φ⁴), αφορά έναν άνδρα, ο οποίος εργάζεται στον φορέα κοινωνικής επανένταξης τα τελευταία 11 χρόνια, δηλαδή από το 2006. Η θέση που έχει στον φορέα καλύπτει τη θέση του διοικητικού προσωπικού και αποσκοπεί στην υποδοχή των πρώην κρατουμένων, καθώς και στη διευθέτηση της υλικής βοήθειας που τους παρέχεται όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

Στην πέμπτη περίπτωση (Φ⁵) παρουσιάζεται μία γυναίκα, η οποία στελεχώνει και εκείνη το διοικητικό προσωπικό του φορέα κοινωνικής επανένταξης. Κατέχει την ειδικότητα του κοινωνιολόγου με μεταπτυχιακές σπουδές στην Εγκληματολογία. Παρέχει υπηρεσίες στον φορέα κοινωνικής επανένταξης από το 2009, δηλαδή δραστηριοποιείται 9 χρόνια στον φορέα.

Στην έκτη, και τελευταία, περίπτωση (Φ⁶) παρουσιάζεται ένας άνδρας, ο οποίος παρέχει εθελοντικά τις υπηρεσίες του στον φορέα κοινωνικής επανένταξης. Δραστηριοποιείται στον φορέα τα τελευταία 15 χρόνια. Παρέχει βοήθεια σχετικά με τη στήριξη των πρώην κρατουμένων, καθώς και βοήθεια όπου χρειάζεται. Η περίπτωση αυτή εξετάστηκε, διότι το άτομο έφερε την ιδιότητα του πρώην κρατουμένου. Έχοντας περάσει τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης, θεώρησε ότι χρέος του είναι να συνεχίσει να βοηθά τον φορέα κοινωνικής επανένταξης, ο οποίος τον ενέτασσε επιτυχημένα στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

Αρχικά θα παρουσιαστεί το αντικείμενο των φορέων και εν συνεχεία, θα μελετηθούν ομαδοποιημένα τα πορίσματα των συνεντεύξεων. Αυτό θα γίνει ώστε να τηρηθεί όσο το δυνατόν καλύτερα η ανωνυμία των προσώπων, οι οποίοι θέλησαν να συμβάλλουν στην εκπόνηση της παρούσας έρευνας. Επιπλέον, δε θα αναφερθεί η

θέση που έχουν τα άτομα αυτά στον εκάστοτε φορέα καθώς και η επωνυμία των φορέων, προς επίτευξη της ανωνυμίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

1.2 Το προφίλ και τα χαρακτηριστικά των φορέων κοινωνικής επανένταξης κατά τα στελέχη που εργάζονται σε αυτούς.

1.2.1 Η Επάνοδος Ν.Π.Ι.Δ.

Η Επάνοδος αποτελεί Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και εποπτεύεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Έχει την απαραίτητη νομική μορφή, ώστε να διαχειρίζεται προγράμματα κοινωνικής επανένταξης και να παίρνει πρωτοβουλίες, αλλά συνεργάζεται πολύ στενά με το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Βασικός σκοπός αυτής της συνεργασίας είναι η διασφάλιση της ομαλής ένταξης των πρώην εγκλειστών στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Για την επίτευξη αυτού, η Επάνοδος, προσπαθεί να πετύχει τη σύνδεση ανάμεσα στα καταστήματα κράτησης και τους αποφυλακισμένους. *«Δηλαδή λειτουργεί και σαν γέφυρα η Επάνοδος, γι' αυτό και έχει και αυτή την ιδιαίτερη μορφή».*

Το αντικείμενο του φορέα συνίσταται στην παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, ώστε να στηριχθεί κάθε προσπάθεια του πρώην εγκλειστού στην ομαλή κοινωνική και επαγγελματική του επανένταξη. Σκοπός κυρίως, είναι η επαγγελματική κατάρτιση των πρώην κρατουμένων, η αποκατάσταση, οικονομική συμπαράσταση, καθώς και η προετοιμασία τους και η προώθησή τους στην κοινωνική επανένταξη, με ότι αυτό συνεπάγεται. Η Επάνοδος προσπαθεί να ενθαρρύνει, να ενισχύσει και να αξιοποιήσει κάθε δράση και πρωτοβουλία και ιδιωτικών φορέων, μη κυβερνητικών ή εθελοντικών οργανώσεων. Συνεργάζεται, λοιπόν, και με άλλους φορείς, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στον τομέα της κοινωνικής επανένταξης, με στόχο την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού.

Πρόκειται για έναν, αποκλειστικά, φορέα κοινωνικής επανένταξης. Προσφέρει υπηρεσίες συμβουλευτικές, υποστηρικτικές και κοινωνικο – προνοιακές. *«Προσφέρει μόνο αυτές τις υπηρεσίες, δεν προσφέρει όμως, καθόλου υπηρεσίες που έχουν να κάνουν με το κομμάτι εξειδικευμένων, ας πούμε υπηρεσιών με άτομα που πάσχουν από κάποιο σοβαρό ψυχικό νόσημα ή για παράδειγμα είναι σε χρήση. Πάνω*

σε αυτές τις περιπτώσεις αυτό που κάνει είναι ότι παραπέμπει και συνεργάζεται στενά με το φορέα, ο οποίος ασχολείται αποκλειστικά με αυτές τις υπηρεσίες». Οι παροχές του φορέα προσφέρονται σε όλους τους πρώην κρατούμενους. Δεν υπάρχουν κάποιες προϋποθέσεις σχετικά με το διάστημα που έχει κρατηθεί στη φυλακή ο πρώην έγκλειστος ή το διάστημα το οποίο έχει παρέλθει από την αποφυλάκισή του. «Πρόκειται για την επιστημονική υποστήριξη των αποφυλακισμένων τυπικά. Στην πράξη οι παροχές που προσφέρουμε σε αυτούς που βγαίνουν από τη φυλακή, είτε έχουνε βγει μια μέσα πριν, από τη φυλακή, είτε έχουνε δύο χρόνια, δεν τους αποκλείουμε, όταν έρχονται και μετά από καιρό. Είναι ένα πλέγμα υπηρεσιών από διάφορους επιστήμονες... το αντικείμενο της είναι ο πληθυσμός αυτός».

Ο φορέας υποδέχεται, το χρόνο, γύρω στα 400-500 άτομα, τα οποία επισκέπτονται τον φορέα ώστε να βοηθηθούν στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης. Η αναλυτικότερη καταγραφή των ατόμων αυτών στα στατιστικά ανέρχεται στα 200 άτομα. «Γίνεται μια πρώτη υποδοχή στα στατιστικά, όμως τι αναρτά ο φορέας στο τέλος του έτους, στα πεπραγμένα του στοιχεία, κοινωνικοδημογραφικά, έτσι κάποιες πληροφορίες για το ποινικό τους παρελθόν, είναι πολύ μικρότερος ο αριθμός γιατί αυτοί οι άνθρωποι δεν επανέρχονται. Δεν υπάρχει καταγραφή πολύ αναλυτική για το προφίλ τους οπότε μπορείς να πεις ότι μια αναλυτική καταγραφή υπάρχει γύρω στα 200 άτομα, στα οποία έχουμε ηλικία και επαγγελματική κατάσταση και έχουμε και κάποιες πληροφορίες για την οικογένεια και την μόνη κατοικία και το ποινικό τους παρελθόν περισσότερες πληροφορίες».

1.2.2 Ο Σύλλογος Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος».

Το αντικείμενο του Συλλόγου Συμπαραστάσεως Κρατουμένων «Ονήσιμος» είναι η ψυχοκοινωνική στήριξη ατόμων, οι οποίοι έχουν περάσει από τη διαδικασία του εγκλεισμού. Παρέχει, κυρίως ψυχολογική υποστήριξη σε πρώην εγκλείστους, καθώς και στις οικογένειές τους. Σε έναν δεύτερο χρόνο παρέχει και υλική βοήθεια στους πρώην κρατούμενους δίνοντας τρόφιμα ή παρέχει οικονομική στήριξη εξοφλώντας κάποιους λογαριασμούς ή ενοίκια.

Ο «Ονήσιμος» είναι αποκλειστικά φορέας κοινωνικής επανένταξης. Ασχολείται με τη βοήθεια και τη στήριξη των πρώην κρατούμενων. Στηρίζει τους πρώην κρατούμενους σε διάφορα προβλήματα, τα οποία ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκισή τους, σε συνεργασία με το οικογενειακό τους περιβάλλον, το οποίο στηρίζει και βοηθά επίσης.

Τον «Ονήσιμο» επισκέπτονται, περίπου γύρω στα 230 άτομα, σε μηνιαία βάση. Η καταμέτρηση των επισκεπτών έχει πραγματοποιηθεί σε μηνιαία βάση, διότι είτε ένας πρώην κρατούμενος επισκέπτεται το φορέα πολλές φορές, είτε επειδή κάποιος τον επισκέπτεται μία φορά και μετά εξαφανίζεται. Παρατηρείται ότι δεν υπάρχει απόλυτη συνέπεια ανάμεσα στους πρώην κρατούμενους. *«Το πρόβλημα σε εμάς είναι ότι έρχονται οι ίδιοι και οι ίδιοι συνέχεια. Δηλαδή κάποιος έρχεται και ξανά έρχεται, ή μία φορά το μήνα ο ίδιος, και κάποιος έρχονται 5 φορές. Δεν είναι συνεπείς ότι έρχονται κάθε μήνα, δίνουν το παρόν. Άλλοι έρχονται πιο πολλές φορές, άλλοι έρχονται μία φορά και εξαφανίζονται. Γι' αυτό είναι δύσκολο να τους καταμετρήσουμε».*

1.2.3 Ο Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ).

Αντικείμενο του Οργανισμού Κατά των Ναρκωτικών (ΟΚΑΝΑ) είναι η θεραπεία, η αποκατάσταση και η κοινωνική επανένταξη, κατά βάση, ατόμων τα οποία αντιμετωπίζουν προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Παρέχει προγράμματα απεξάρτησης για άτομα που κάνουν χρήση. Επιπλέον απευθύνεται και σε άτομα που έχουν εμπειρία εγκλεισμού. *«Έρχονται αρκετά άτομα που έχουν εμπειρία εγκλεισμού ή άτομα που συνεχίζουν να έχουν κάποια εμπλοκή με το νόμο, π.χ. εκκρεμεί δικαστήριο».*

Στον ΟΚΑΝΑ κάθε χρόνο πραγματοποιούνται πολλές αιτήσεις συμμετοχής στο πρόγραμμα θεραπείας. Ο αριθμός των ατόμων που υποδέχεται ο φορέας ανέρχεται γύρω στα 100-120. *«Γενικά στον Οργανισμό, γίνονται πολλές κάθε χρόνο για ένταξη στο πρόγραμμα. Μόνο στη θεραπευτική μονάδα, κάθε χρόνο είχαμε περίπου 100-120 νέα άτομα».*

Η διαδικασία που ακολουθεί ο φορέας είναι ίδια για όλα τα άτομα, τα οποία απευθύνονται στον φορέα, είτε αφορούν πρώην κρατούμενους, είτε άτομα τα

οποία απλώς έχουν προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. *«Η διαδικασία που ακολουθείται είναι η ίδια σε όλα τα άτομα που έρχονται στη μονάδα. Αλλά κατά τη διάρκεια της συνεδρίας, στην περίπτωση που το άτομο έχει εμπειρία εγκλεισμού αναλύεται το θέμα αυτό περισσότερο».*

1.3 Η διαδικασία της προετοιμασίας της κοινωνικής επανένταξης.

Μετά την αποφυλάκιση, ο πρώην κρατούμενος, καλείται να βρεθεί σε ένα νέο περιβάλλον και να αντιμετωπίσει μία σειρά από εμπόδια και δυσκολίες, που ενδέχεται να προκύψουν από τον εγκλεισμό του. Για την, όσο το δυνατόν, ομαλότερη επανένταξη του ατόμου πίσω στην κοινωνία, ένας μεγάλος αριθμός αποφυλακισμένων επισκέπτεται τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, ώστε να λάβει την κατάλληλη βοήθεια και να απαντηθούν τα προσωπικά του αιτήματα. Η επικοινωνία με τους φορείς γίνεται τηλεφωνικά ή ο εκάστοτε αποφυλακισμένος επισκέπτεται τον φορέα που τον ενδιαφέρει. Σε κάποια καταστήματα κράτησης (όπως στον Κορυδαλλό), υπάρχει ένα πρόγραμμα το οποίο λέγεται «Ηλεκτρονική διασύνδεση των αποφυλακισμένων με την κοινωνία». Σκοπός αυτού του προγράμματος ήταν να δημιουργηθεί μία ηλεκτρονική πλατφόρμα, στην οποία θα μπορούν οι έγκλειστοι μέσα στα καταστήματα κράτησης, να ενημερώνονται για τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Παρατηρείται ότι ήδη μέσα από τη φυλακή ξεκινάει η προετοιμασία των φυλακισμένων για τη διαδικασία της κοινωνικής τους επανένταξης. *«Μέσα πια στο χώρο της φυλακής, το οποίο βλέπουμε ότι προετοιμάζει πάρα πολύ, προετοιμάζει το άτομο για την ζωή του ως πολίτης».* Πραγματοποιείται, έτσι, η ενημέρωση των εγκλείστων σχετικά με τις επιλογές που έχουν μετά την αποφυλάκισή τους. Παράλληλα, μέσα από την ηλεκτρονική πλατφόρμα, ενημερώνεται και ο εκάστοτε φορέας για το άτομο που θα τον επισκεφτεί ώστε να προετοιμάσει το πλαίσιο επανένταξής του.

Οι περισσότεροι αποφυλακισμένοι, μετά την αποφυλάκισή τους επισκέπτονται τους φορείς κοινωνικής επανένταξης ώστε να λάβουν την κατάλληλη βοήθεια, που ταιριάζει στον εκάστοτε ενδιαφερόμενο. Σε ένα πρώτο επίπεδο πραγματοποιείται υποδοχή συμβουλευτικής στον πρώην έγκλειστο, όπου παρέχεται

μία πρώτη πληροφόρηση για τις παροχές που δικαιούται το άτομο. Την υποδοχή και ενημέρωση πραγματοποιεί, ως επί τω πλείστον, κοινωνική λειτουργός. Στην πρώτη τους επίσκεψη είναι απαραίτητο να έχουν το αποφυλακιστήριό τους ή το πιστοποιητικό κράτησης. Συμπληρώνεται ένα κοινωνικό ιστορικό και γίνεται μία καταγραφή των άμεσων αναγκών του ατόμου. Εν συνεχεία, ορίζεται ένα ραντεβού ώστε να γίνει η εκκίνηση του «σχεδίου επανένταξης». Κατά τη συνάντηση με τον κοινωνικό λειτουργό, γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν τα βασικά προβλήματα του πρώην κρατούμενου ώστε να δοθεί η κατάλληλη βοήθεια. Το άτομο παραπέμπεται στο πλαίσιο του ίδιου φορέα με γνώμονα τις ιδιαίτερες ανάγκες του ή παραπέμπεται σε άλλους δημόσιους φορείς ή μη κυβερνητικές οργανώσεις, όπου μπορεί να λάβει κάποια εξειδικευμένη βοήθεια.

Μέσω εσωτερικής παραπομπής ο πρώην κρατούμενος παραπέμπεται σε νομικό σύμβουλο, σε περίπτωση που είναι απαραίτητο να λυθούν κάποια νομικά ζητήματα. Μόλις ολοκληρωθεί η συνάντηση με την κοινωνική λειτουργό, ορίζεται μία συνάντηση με τον νομικό σύμβουλο του φορέα. Ο νομικός σύμβουλος παρέχει συμβουλές στους πρώην κρατούμενους σχετικά με τα ζητήματα που πρέπει να επιλύσουν. *«Τα θέματα που έχουν οι κρατούμενοι δεν είναι μόνο νομικά, ποινικά, να μπουκ φουλακή, να βγουν από τη φυλακή. Μπορεί να έχουνε διαζύγια, κληρονομίες, να έχουν θέματα αστικά, να χρωστούν σε τράπεζες, σε εφορίες, να θέλουν να πάρουν άδειες για να πάνε να δούνε τους γονείς τους εκτός της περιοχής, της οποίας υποχρεούνται να μένουν όταν έχουν αναστολή της ποινής υπό όρο, δηλαδή να δίνουν το παρόν στην αστυνομία και να μένουν σε ένα συγκεκριμένο χώρο»*. Οι πρώην κρατούμενοι επισκέπτονται τον νομικό σύμβουλο όσες φορές χρειάζεται ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε υπόθεσης. Επιπλέον, ο νομικός σύμβουλος παρέχει μόνο συμβουλευτική υποστήριξη στους πρώην κρατούμενους. Δεν παρέχει εκπροσώπηση σε κάποιο δικαστήριο, αλλά μόνο συμβουλές σε εξωδικαστικά ζητήματα ή τους παραπέμπει στη νομική βοήθεια για θέματα δικαστικά.

Η κοινωνική λειτουργός, όταν κρίνει ότι αυτό είναι απαραίτητο παραπέμπει τον ενδιαφερόμενο σε ψυχολόγο. Παρέχεται στους αποφυλακισθέντες ψυχολογική υποστήριξη με σκοπό, σε συνεργασία πάντα με το άτομο, να οριοθετήσει τις κατευθύνσεις τις οποίες θέλει να ακολουθήσει στοχεύοντας στην κοινωνική του επανένταξη. *«Γενικά ακούμε κάθε αίτημα, γιατί είναι τόσο ξεχωριστό το κάθε άτομο, η ιστορία του και το αίτημά του»*. Επιπλέον, παρέχεται ψυχολογική υποστήριξη και στις

οικογένειες των πρώην φυλακισμένων. Σε περίπτωση που το άτομο έχει θέματα χρήσης ουσιών, κατευθύνεται σε άλλες δομές σχετικές με την απεξάρτηση, την οποία δεν παρέχει ο φορέας. Με την παραπομπή στον κατάλληλο φορέα γίνεται προσπάθεια σταθεροποίησης του ατόμου. Στη συνέχεια, το άτομο παρακολουθείται από παθολόγο, κοινωνικό λειτουργό, ψυχολόγο και ψυχίατρο, ανάλογα με το εκάστοτε περιστατικό. Το άτομο συμμετέχει σε προγράμματα απεξάρτησης με στόχο την ομαλή και σταδιακή κοινωνικοποίηση του, καθώς και την προώθησή του στην αγορά εργασίας. Σε κάποια προγράμματα προβλέπεται και η οικογενειακή ψυχοθεραπεία, όπου δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο υποστηρικτικό δίκτυο του εκάστοτε ατόμου.

Με την εκπλήρωση των βασικών αναγκών των ατόμων, υπάρχει η επιλογή της συνάντησης με σύμβουλο απασχόλησης, αν το επιθυμεί το άτομο. Ο σύμβουλος απασχόλησης δεν τους βρίσκει εργασία, αλλά βοηθάει τους πρώην κρατούμενους σε διάφορα ζητήματα, ώστε να ολοκληρωθεί με επιτυχία η ομαλή επαγγελματική επανένταξη. *«Δεν τους βρίσκει δουλειά... τους μαθαίνει πως να συντάσσουν το βιογραφικό τους, τους μαθαίνει πως να παρουσιάζουν τον εαυτό τους σε μία συνέντευξη για μια οποιαδήποτε δουλειά ακόμα και αποθήκη ή οτιδήποτε και τους μαθαίνει πως θα ψάξουν να βρουν δουλειά»*. Μέσα από διάφορα προγράμματα, το οποία υλοποιούνται κατά καιρούς παρέχεται η εκμάθηση δεξιοτήτων και εκπαιδευτικής κατάρτισης, που στοχεύουν στην όσο το δυνατόν, ομαλότερη επαγγελματική αποκατάσταση. Επιπλέον, κάποιοι φορείς συνεργάζονται και με ιδιωτικές εταιρείες, οι οποίες προσφέρουν θέσεις εργασίας σε αποφυλακισμένους. Βασική προϋπόθεση για τη συμμετοχή σε αυτά τα προγράμματα είναι η αυστηρή παρακολούθηση αυτών. Ο πρώην κρατούμενος δεσμεύεται σε όποιο πρόγραμμα, αποφασίσει να παρακολουθήσει, ώστε να έχει επιτυχία και το ίδιο το πρόγραμμα και να έρθει όλο και πιο κοντά στην κοινωνική επανένταξη που είναι ο επιδιωκόμενος στόχος. *«Η μόνη αυστηρή προϋπόθεση είναι όταν μπεις στο πρόγραμμα να είσαι τυπικός στην ουσία ή όταν δεν μπορείς να έρθεις στη μία απ' τις τόσες να πάρεις ένα τηλέφωνο να ενημερώσεις, να μην είναι σκορποχώρι, μία δεν έρχομαι, μία ήρθα πριν, μία μετά, όποτε θέλω μπαίνω, όποτε θέλω βγαίνω. Θέλουμε να είναι δεσμευμένος αυτός που θα έρθει και να είναι τυπικός στα ωράρια και να ακολουθεί τις οδηγίες του εκπαιδευτικού»*.

Πέρα από τη συμβουλευτικές υπηρεσίες, οι φορείς παρέχουν και κάποια υλική βοήθεια, κυρίως στα άτομα που παρουσιάζουν άμεση ανάγκη κατά την

αποφυλάκιση. Κατά περιόδους δίνεται ένα χρηματικό βοήθημα σε άτομα, τα οποία έχουν θέματα πλήρους απορίας και μεγάλης ανάγκης ιατρική περίθαλψη. *«Δίνεται βοήθεια σε εκείνους που έχουν ανάγκη να αγοράσουν φάρμακα ή δεν έχουν να φάνε, ας πούμε, ή δεν έχουν οικογένεια ή έχουν παιδιά και πρέπει κάπως να συντηρηθούν, αλλά αυτό γίνεται αποσπασματικά και έχει να κάνει με τις επιχορηγήσεις που μας δίνουν».* Επιπλέον, οι φορείς κοινωνικής επανένταξης παρέχουν στους αποφυλακισμένους τρόφιμα, συμβάλλουν σε τυχόν λογαριασμούς που δεν έχουν ξεχρεώσει ή σε κάποιο ενοίκιο. Στα άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα σχετικά με τη στέγαση, όσοι φορείς μπορούν παρέχουν κάποιες μέρες φιλοξενίας σε ξενώνες ή ξενοδοχεία με τα οποία συνεργάζονται. *«Ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να σου λύσει μία σειρά από προβλήματα, όπως είναι η σίτιση, ας πούμε, να σου πει κάποιος που δεν έχει να φάει, να του πει που είναι τα συσσίτια σ' όλη την Αθήνα και να πηγαίνει να τρώει που μπορεί να μείνει να του βρει μια θέση σε έναν ξενώνα ή να του δώσει μια βδομάδα σε ένα ξενοδοχείο που συνεργαζόμαστε».*

Παρατηρείται ότι, πολλά άτομα μετά την αποφυλάκισή τους επισκέπτονται τους φορείς κοινωνικής επανένταξης. Η προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης ξεκινάει μέσα στα καταστήματα κράτησης, με την ενημέρωση των εγκλείστων σχετικά με διάφορα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης, καθώς και για τις επιλογές που έχουν μετά την αποφυλάκισή τους. Κατά την επίσκεψή τους στους φορείς κοινωνικής επανένταξης κοινωνικής επανένταξης ακολουθείται μία διαδικασία, η οποία διαμορφώνεται ανάλογα με τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες του εκάστοτε ενδιαφερόμενου. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ορίζεται η βοήθεια που θα δοθεί στον πρώην κρατούμενο και δημιουργείται ένα σχέδιο επανένταξής του στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Επιπλέον, γνωστοποιείται αν ο ενδιαφερόμενος θα εξακολουθήσει να επισκέπτεται τον ίδιο φορέα ή αν θα παραπεμφθεί σε άλλες δομές, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Η βοήθεια που παρέχεται από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης αφορά, κυρίως, τη συμβουλευτική υποστήριξη των πρώην κρατουμένων, ενώ δίνεται και κάποια χρηματική βοήθεια στους ενδιαφερόμενους, ώστε να μπορέσουν να συντηρηθούν μέχρι να βρουν μία θέση εργασίας. Όπως φαίνεται από τα παραπάνω η προσπάθεια των φορέων κοινωνικής επανένταξης για την προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης πρώην κρατουμένων είναι πολύ μεγάλη και έχει στόχο την, όσο το δυνατόν, πιο ομαλή επάνοδό τους στην κοινωνία.

1.4 Η κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα της κρίσης.

Στην Ελλάδα της κρίσης η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης έχει επηρεαστεί, λόγω των μεταβολών που υφίσταται το κοινωνικό, οικονομικό και εργασιακό περιβάλλον. Παλαιότερα οι πρώην κρατούμενοι είχαν περισσότερες ευκαιρίες στην αγορά εργασίας. *«Βρίσκανε πολύ εύκολα δουλειά σε διανομή φυλλαδίων, μπορεί να παίρνανε ξέρω γω 20 ευρώ τη μέρα, αλλά γι' αυτούς ήταν ένα σημαντικό ποσό που τους βοηθούσε στο να μπορέσουν να ζήσουν αξιοπρεπώς, να νοικιάσουν ένα σπίτι μικρό μαζί με κάποιον άλλον, να μπορούν να φάνε, να βάλουνε ρούχα αξιοπρεπή... η κρίση είναι μεγάλο θέμα δεν μπορεί να βρει δουλειά κάποιος με πτυχία, με σπουδές, σκέψου πόσο δύσκολο είναι γι' αυτούς που δεν έχουν κοινωνικές δεξιότητες, δεν έχουν πτυχία, δεν έχουν προϋπηρεσία πολλοί από αυτούς».* Επιπλέον, δεν υπάρχει επαρκής χρηματοδότηση, όπως παλαιότερα.

Η κρίση έχει δημιουργήσει μία σειρά δυσκολιών, που εμποδίζουν την κοινωνική επανένταξη. *«Πάρα πολλοί πρώην κρατούμενοι έχουνε πάρα πολλές εκκρεμότητες με τις εφορίες και απίστευτα χρέη στις εφορίες από παρεπόμενες ποινές».* Πολύ βασικό είναι το ζήτημα της υπο στελέχωσης των φορέων κοινωνικής επανένταξης καθώς και της μείωσης παροχών στους ωφελούμενούς της. *«Σαφώς δεν υπάρχουνε δυνατότητες, χάνει ο άλλος τον καιρό του, ψυχολόγοι, επιστήμονες, να διαθέσουμε χρόνο εθελοντικά. Ναι μεν εδώ είχαμε τόσο κόσμο, εθελοντές εδώ μέσα, έχουν εξαφανιστεί όλοι γιατί συσσωρεύτηκαν προβλήματα, δεν μπορούν να παρέχουν ελεύθερο χρόνο από εθελοντές, δηλαδή, τη στιγμή που πεινάει ο ίδιος, αρχίζουν να μειώνονται τα έσοδα από την οικογένειά του, τι θα κοιτάξεις τα του σπιτιού σου ή τα των έξω;».* Στο θέμα της υπο στελέχωσης τίθεται και το ζήτημα της εμπιστοσύνης των πρώην κρατουμένων προς τα άτομα που στελεχώνουν τους φορείς. Λόγω των ελάχιστων μόνιμων θέσεων, είναι πολύ σημαντική η συνεισφορά των εθελοντών. Παρόλα αυτά η εθελοντική βοήθεια μειώνεται με την πάροδο του χρόνου λόγω του μειωμένου ελεύθερου χρόνου των προσφερόμενων. Με άλλα λόγια, αλλάζουν τα πρόσωπα αναφοράς με αποτέλεσμα να χάνεται η εμπιστοσύνη ανάμεσα των «θεραπευόμενων» με τους «θεραπευτές». *«Είναι μία πολύ δύσκολη ομάδα να την πείσεις, να την κερδίσεις, να σε εμπιστευθεί και να κινητοποιηθεί ώστε να αλλάξει και έναν τρόπο ζωής, γιατί σε κάποιους ανθρώπους που έρχονται στον φορέα έχει*

παρατηρηθεί ότι ήταν ο τρόπος ζωής τους αυτός μέσα στην παρανομία, οπότε είναι πολύ δύσκολο ξαφνικά να τους αλλάξεις και τον τρόπο ζωής».

Δε λείπουν, βέβαια και οι περιπτώσεις όπου επιτελείται η κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων. Βασική προϋπόθεση είναι η ισχυρή θέληση του ατόμου να επανενταχθεί στην κοινωνία, να αλλάξει τον μέχρι τώρα τρόπο ζωής του ώστε να ξεκινήσει έναν νέο με τις επιταγές της σύγχρονης ελεύθερης κοινωνίας. *«Θέλει πολύ δουλειά κι από τους ίδιους κι αν είναι έτοιμοι οι ίδιοι να δουλέψουν με τον εαυτό τους και αν είναι έτοιμοι να αλλάξουν, όπως σου είπα, και τον τρόπο ζωής τους, πως βλέπουν τον κόσμο και τι προτεραιότητες βάζουν στη ζωή τους».* Επιπλέον, παρουσιάζεται και μία θετική επίδραση της κρίσης στην Ελλάδα στον τομέα της κοινωνικής επανένταξης. Αρχικά υπήρχε φόβος σχετικά με τη φυλακή και τα άτομα που έχουν κρατηθεί, πλέον παρατηρείται μία πιο μετριοπαθής στάση για τους πρώην εγκλειστούς. *«Βλέπουμε ότι ο κόσμος είναι πιο ευαισθητοποιημένος γιατί είδε ότι η φυλάκιση δεν είναι τόσο μακριά όσο τη φανταζότανε, δηλαδή πρότινος ήταν ένας άλλος κόσμος τώρα με το τι έχουν κρατηθεί άνθρωποι για μικρές τελικά οφειλές και για οικονομικούς καθαρά λόγους, αυτό έκανε τον κόσμο αρχικά να τρομάζει και σε ένα δεύτερο χρόνο να ευαισθητοποιηθεί».* *«Πας εύκολα στη φυλακή, δεν είναι μόνο δηλαδή για άλλα πράγματα να πας φυλακή, εύκολα πας φυλακή πρέπει να είσαι πολύ προσεγμένος και κάθε σου ενέργεια να συζητιέται με δικηγόρο».*

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω, η περίοδος της κρίσης στην Ελλάδα έχει επηρεάσει σημαντικά την κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων. Οι μεταβολές που υφίσταται το κοινωνικό, οικονομικό και εργασιακό περιβάλλον, δεν έχουν επηρεάσει μόνο τους πρώην κρατούμενους, αλλά και τη λειτουργία των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Το ζήτημα της υποστελέχωσης των φορέων κοινωνικής επανένταξης, καθώς και η ελλιπής χρηματοδότηση και υποστήριξη από την Πολιτεία είναι τα πιο βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι φορείς. Τα πρόσωπα που προσφέρουν υπηρεσίες συμβουλευτικής υποστήριξης αλλάζουν, κι έτσι κλονίζεται η εμπιστοσύνη των πρώην εγκλειστών με τα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Έτσι, λοιπόν, όταν το άτομο δε βρει την κατάλληλη υποστήριξη, δε θα μπορέσει να δεσμευτεί και να καταβάλει προσπάθεια στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης, με αποτέλεσμα σιγά σιγά να αποξενωθεί και αργά ή γρήγορα να καταλήξει πίσω στη φυλακή. Από την άλλη πλευρά δε λείπουν και οι περιπτώσεις, όπου παρά τις αντίξοες αυτές συνθήκες επιτελείται η κοινωνική

επανένταξη. Πολύ σημαντική είναι η ισχυρή θέληση του ατόμου να εγκαταλείψει τον γνώριμο τρόπο ζωής του και να υιοθετήσει ένα νέο, μακριά από τη παραβατική συμπεριφορά. Επιπλέον, παρατηρείται και μία ευαισθητοποίηση του κόσμου για τους πρώην κρατούμενους. Λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα άτομα που ζουν στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, παρατηρούν ότι η φυλακή δεν είναι ένας άλλος κόσμος, αλλά ένα μέρος όπου εύκολα μπορεί να καταλήξει κάποιος.

1.5 Προβλήματα κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.

Μετά την αποφυλάκιση ενδέχεται να προκύψουν διάφορα προβλήματα. Βγαίνοντας από το κατάστημα κράτησης, το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με μία νέα πραγματικότητα. *«Όταν είναι κοντά στην αποφυλάκιση είναι πολύ χαρούμενοι και πιστεύουν ότι δε θα ξανά εμπλακούν, ουσιαστικά καταρρέει πολύ γρήγορα διότι με το που βγουν έξω έρχονται αντιμέτωποι με μία πολύ σκληρή πραγματικότητα... καταρρέει μία εικόνα που είχανε ιδανική για το πως θα είναι το έξω αλλά λόγω και της κατάστασης γνωρίζουν ότι είναι πολύ δύσκολα έξω»*. Το βασικότερό τους πρόβλημα είναι ότι οι πρώην κρατούμενοι δεν είναι προετοιμασμένοι στο να αντέξουν το εχθρικό κλίμα το οποίο ενδέχεται να αντιμετωπίσουν. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια τα άτομα δεν είναι έτοιμα να διαχειριστούν την κατάσταση, την οποία θα αντιμετωπίσουν. Αυτό σε συνδυασμό με την άρνησή τους να επισκεφτούν κάποιον σύμβουλο ή κάποιον ψυχολόγο ενδέχεται να οδηγήσει στην υποτροπή, δηλαδή να επανέλθουν σε μία κατάσταση που θεωρούν ότι είναι πιο ασφαλής για τους ίδιους *«Δεν είναι όλοι έτοιμοι να επανενταχθούν, δεν έχει ωριμάσει μέσα τους, δε θέλουν κάποιοι, μπορεί και να μην επιθυμούν, δε σημαίνει ότι θέλουν όλοι»*.

Ένα ακόμα πρόβλημα, το οποίο προκύπτει κατά την αποφυλάκιση, είναι ο ιδρυματισμός. Το άτομο βγαίνοντας από την φυλακή καλείται να υιοθετήσει έναν νέο τρόπο ζωής, ώστε να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του ελεύθερου κοινωνικού περιβάλλοντος, ένα περιβάλλον διαφορετικό από εκείνο στο οποίο είναι προσαρμοσμένο και έχει αναπτύξει την παραβατική του συμπεριφορά. *«Υπάρχει δυσκολία στην αποκατάσταση κλονισμένων σχέσεων με 'σημαίνοντες άλλους' και στη δημιουργία νέου δικτύου γνωριμιών μέσω συμμετοχής σε κοινωνικές δραστηριότητες»*.

Οι δεσμοί με το υποστηρικτικό δίκτυο του εκάστοτε πρώην κρατούμενου έχει υποστεί ρήξη. Το άτομο έχει αποκοπεί από το οικογενειακό, φιλικό και κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο καλείται να επανενταχθεί. *«Βγαίνει ένας άνθρωπος από τη φυλακή μετά από λίγα ή πολλά χρόνια, έχει χάσει ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της προσωπικότητάς του... όλος ο νους του είναι προσανατολισμένος σε έναν άλλον τρόπο ζωής καθημερινά α' αυτόν που ήταν έξω ή θα έπρεπε να ήταν έξω... έχει χάσει την οικογένειά του, έχει χάσει τη δουλειά του, αν έχει μια επιχείρηση, συνεχίζει και φορτώνεται με χρέη, η οικογένειά του μπορεί να έχει διαλυθεί... αποκόπτεται από το περιβάλλον, εκτός από το οικογενειακό και το φιλικό και το επαγγελματικό».*

Τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει κάποιος, βγαίνοντας από το κατάστημα κράτησης είναι η δυσκολία στην εξασφάλιση ασφαλούς και επαρκούς κατοικίας, διατροφής και ενδυμασίας. Αν δεν λυθούν αυτά τα βασικά προβλήματα, τα οποία αφορούν την επιβίωση του πρώην εγκλείστου στην κοινωνία, δεν μπορεί να ξεκινήσει η διαδικασία της κοινωνικής του επανένταξης. *«Μία εικόνα που μπορείς να έχεις στον φορέα είναι να έχει αποφυλακιστεί κάποιος, έρχεται με τη βαλίτσα του κάθεται στην πόρτα 'δεν έχω που να μείνω'. Δεν υπάρχει δομή να στεγάσει αυτόν τον άνθρωπο. Οι ξενώνες δεν δέχονται ανθρώπους που έχουν ποινικό μητρώο άρα τι μπορώ να κάνω εγώ με αυτόν τον άνθρωπο που δεν έχει που να μείνει. Άρα πως να ξεκινήσω το σχέδιο επανένταξης αν δεν έχω λύσει το βασικό το που θα κοιμάται αυτός ο άνθρωπος, που θα τρώει, που θα πλένεται, τα βασικά. Αν δεν έχω λύσει αυτά δεν μπορεί να τον δει ο σύμβουλος απασχόλησης για να βρει δουλειά, άρα βλέπεις ότι είναι μία αλυσίδα, στην οποία λόγω των οικονομικών συνθηκών είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί αλλά προσπαθούμε έστω και με μικρές παρεμβάσεις και με άλλους φορείς με κάποιες παραπάνω δραστηριότητες να μπορέσουν, όπως η στέγαση, μία υποστήριξη, να λύσουμε το πρόβλημα ώστε να επιτευχθεί τελικά η κοινωνική επανένταξη».*

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπίσει κάποιος μετά την αποφυλάκισή του, είναι η δυσκολία εύρεσης εργασίας. Η οικονομική κρίση, η έλλειψη δεξιοτήτων των πρώην κρατουμένων, καθώς και οι νέες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας είναι λίγοι από τους λόγους που καθιστούν την εύρεση εργασίας μία δύσκολη υπόθεση. *«Έχουν αποκοπεί από τις εξελίξεις που υπάρχουν μέσα στα εργασιακά και από τις νέες τεχνολογίες... Εγώ ξέρω ανθρώπους που βγήκανε από τη φυλακή μετά από 19 χρόνια, μετά από 20 χρόνια, είχαμε δραχμή όταν μπήκαν στη φυλακή και βγαίνουνε και βλέπουν έναν κόσμο που είναι όλοι με τα κινητά, η στάση*

σου λέει πότε θα έρθει το λεωφορείο, όλοι κινούνται γύρω από το ιντερνέτ, στη δουλειά σου λένε ξέρεις να χειρίζεσαι φύλλα excel, φύλλα word, οπότε έχουνε και αυτό το θέμα ότι είναι πολύ δύσκολη η επανένταξή τους ή ότι βγαίνουν σε μια Ελλάδα διαλυμένη, σε μια Ελλάδα της κρίσης». Το άτομο επιθυμεί να επανενταχθεί στην κοινωνία με την εύρεση κάποιας εργασίας. Η δυσκολία όμως εύρεσης της φαίνεται να οδηγεί στον κοινωνικό του αποκλεισμό. «Δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Το άτομο είναι αποκλεισμένο από την εργασία, που η εργασία είναι αυτή που θα τον ενέτασσε ξανά στη ζωή και στην αγορά... δηλαδή σιγά σιγά σε αποδιώχνει το σύστημα των ανθρώπων. Κλείνεις στον εαυτό σου και επιδεινώνεται η κατάστασή σου».

Στις περισσότερες περιπτώσεις παρατηρείται ότι το άτομο δεν γνωρίζει το πρόβλημά του, οπότε δεν μπορεί να δημιουργήσει το αίτημά του, ώστε να λύσει το βασικό του πρόβλημα και να επανενταχθεί στην κοινωνία. «Οι ίδιοι δεν έχουνε καθόλου ξεκάθαρο ποιο είναι το βασικό τους αίτημα και ποια προβλήματα πρέπει να αντιμετωπίσουν πρώτα, ώστε τελικά να βρούνε εργασία. Δηλαδή μπορεί να έρθει στον φορέα και να σου πει ότι έχω ανάγκη για δουλειά, ο ίδιος όμως έχει πολύ σοβαρό θέμα εξάρτησης δεν βλέπει το πρόβλημά του και το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι να βρει δουλειά». Επιπλέον, πολλά είναι τα άτομα, τα οποία λόγω της συνεχόμενης παραβατικής τους συμπεριφοράς, φαίνεται ότι δεν έχουν καταφέρει να ενταχθούν στην κοινωνία, οπότε δεν μπορούμε να μιλάμε για επανένταξη, αλλά για ένταξη στην κοινωνία. «Δεν μιλάμε για επανένταξη, αλλά για ένταξη στην κοινωνία. Δηλαδή, είναι άνθρωποι από πολύ βεβαρημένα περιβάλλοντα, όπου υπάρχει ψυχοπαθολογία, όπου υπήρχε φτώχεια, όπου υπήρχε χρήση, όλα αυτά. Οπότε αυτά είναι όλα προβλήματα όπου το άτομο, επειδή ακριβώς τα έχει συσσωρεύσει στη ζωή του για πολλά χρόνια, τα κουβαλάει και βέβαια με την οικονομική κρίση όλα επιδεινώνονται».

Το άτομο, το οποίο έχει κρατηθεί και έχει αποκοπεί από το οικείο του περιβάλλον, φέρει ένα στίγμα πάνω του. Το κοινωνικό στίγμα του «εγκληματία», του «φυλακισμένου», περιορίζει δραστικά τις ευκαιρίες για επαγγελματική αποκατάσταση. Ως απόρροια αυτού έρχεται η υποτροπή του πρώην εγκλείστου, η οποία λειτουργεί ως φυσική απάντηση στον εξοστρακισμό του ατόμου. Παρόλα αυτά το στίγμα δεν αποτελεί ισχυρό λόγο στην μη επιτυχή επαγγελματική αποκατάσταση. Στην αγορά εργασίας οι θέσεις είναι ελάχιστες για τους πρώην κρατούμενους κυρίως λόγω της έλλειψης δεξιοτήτων, προσαρμοσμένων στη σύγχρονη κοινωνία. «Το στίγμα είναι το νούμερο ένα, φυσικά, πρόβλημα που έχει κάποιος βγαίνοντας. Δεν μπορεί να

βρει δουλειά εύκολα, όχι τόσο γιατί είναι στιγματισμένος, ως αποφυλακισμένος, γιατί όταν πας για δουλειά, αυτός είναι ένας μύθος, όταν πας για δουλειά δεν σου ζητάει κανένας ποινικό μητρώο να δει, κι αν στο ζητήσει είναι παράνομο, τέλος πάντων, παρά μόνο αν έχεις να πας σε δημόσιο φορέα, που πια νομίζω ότι αυτοί οι άνθρωποι είναι εκτός έτσι κι αλλιώς λόγω των προσόντων τους».

Συνοψίζοντας, κατά την αποφυλάκισή τους, οι πρώην έγκλειστοι, έρχονται αντιμέτωποι με μία νέα πραγματικότητα. Στις περισσότερες περιπτώσεις η προετοιμασία που έχουν λάβει από τα καταστήματα κράτησης δεν είναι αρκετή ώστε να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που ενδέχεται να προκύψουν. Σ' αυτό συμβάλλει και η άρνηση του ατόμου να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα. Επίσης, το άτομο πολλές φορές δεν έχει καταστήσει σαφές, το ίδιο, το αίτημά του, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει πολλά εμπόδια χωρίς να γνωρίζει πως και με ποια μέσα θα τα ξεπεράσει. Προτιμά να μείνει στο οικείο περιβάλλον του από το να υιοθετήσει ένα νέο τρόπο ζωής, άγνωστο προς εκείνον. Επιπλέον, λόγω της ρήξης των σχέσεων με το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του αποξενώνεται, με αποτέλεσμα να επιδεινωθεί η κατάστασή του. Ενδέχεται να προκύψουν ζητήματα εξασφάλισης ασφαλούς και επαρκούς κατοικίας, διατροφής και ενδυμασίας, τα οποία είναι πολύ σημαντικό να λυθούν ώστε να ξεκινήσει η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης. Την κατάσταση αυτή επιδεινώνει και η μεγάλη ανεργία που επικρατεί. Οι πρώην κρατούμενοι δυσκολεύονται να βρουν μία μόνιμη απασχόληση λόγω της ανεργίας, αλλά και λόγω της έλλειψης δεξιοτήτων. Το κοινωνικό στίγμα είναι ένας ακόμα παράγοντας, εξαιτίας του οποίου οι πρώην έγκλειστοι δυσκολεύονται να βρουν εργασία και κατ' επέκταση να επανενταχθούν ομαλά στην κοινωνία. Αν το άτομο δεν κατορθώσει να επανενταχθεί στην κοινωνία, παρουσιάζονται άλλες ευκαιρίες από το οικείο περιβάλλον του, που μπορεί να οδηγήσουν στην υποτροπή του.

1.6 Οι προσδοκίες των ερωτώμενων.

Έχοντας προχωρήσει σε ανάλυση της οπτικής των φορέων, η ερευνήτρια καταλήγει ότι οι βασικότερες προσδοκίες των συνεντευξιαζόμενων αφορούν το πλαίσιο του φορέα κοινωνικής επανένταξης στον οποίο δραστηριοποιούνται. Δηλαδή ως

σημαντικότερο τέθηκε το ζήτημα της κατάλληλης στελέχωσης των φορέων. Πρέπει να υπάρχει η κατάλληλη δομή στους φορείς κοινωνικής επανένταξης και α παρέχονται αδιαλείπτως υπηρεσίες συμβουλευτικής. Στόχος είναι να επιτελείται το σημαντικό έργο της κοινωνικής επανένταξης χωρίς να αλλάζουν τα πρόσωπα αναφοράς, τα οποία το πλαισιώνουν. Το αίτημα λοιπόν, που παρουσιάζεται είναι η στελέχωση των φορέων κοινωνικής επανένταξης με μόνιμο προσωπικό. *«Ο ωφελούμενος έρχεται πάρα πολύ διστακτικός, θέλει να τον κερδίσεις και θέλει να σε εμπιστευθεί, αν λοιπόν αλλάξει το πρόσωπο αναφοράς δε θα σε εμπιστευθεί, δε θα εμπιστευθεί και τη ζωή του στα χέρια σου για να την αλλάξεις. Για μένα είναι το βασικό, δηλαδή να στελεχωθεί ο φορέας από ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και συμβούλους απασχόλησης και βέβαια διοικητικό προσωπικό».*

Για την ομαλότερη κοινωνική επανένταξη των πρώην εγκλείστων είναι θεμιτή η ενημέρωση και η προετοιμασία τους μέσα στα καταστήματα κράτησης. Πρέπει να υπάρχει συνεχόμενη ενημέρωση των πρώην κρατούμενων για τις εξελίξεις που υπάρχουν στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Η προετοιμασία για τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης, πρέπει να πραγματοποιείται μέσα στα καταστήματα κράτησης με την οργάνωση διαφόρων προγραμμάτων που έχουν ως στόχο την επαγγελματική τους κατάρτιση. Είναι πολύ σημαντικό, οι πρώην κρατούμενοι, να δημιουργούν μία βάση, να είναι προετοιμασμένοι για την κατάσταση, την οποία θα συναντήσουν κατά την επανένταξή τους στην κοινωνία, σε συνεργασία με το υποστηρικτικό δίκτυο του εκάστοτε ατόμου. *«Ουσιαστικά να ξεκινήσει επιτέλους, η επανένταξη μέσα από τη φυλακή... γίνεται μια παρουσίαση των νομικών προβλημάτων που θα αντιμετωπίσουν όταν βγουν ώστε να αρχίσουν σιγά σιγά όσοι είναι κοντά στην αποφυλάκιση, να αρχίσουν να το δουλεύουν να το συζητάνε με τις οικογένειές τους να κάνουν τις ενέργειες που πρέπει να κάνουν έξω, να πηγαίνει δηλαδή η μαμά του, ο σύζυγός του ή η σύζυγός, ο οποιοσδήποτε φίλος να του μαζεύει κάποια χαρτιά, να κλείνει κάποιες εκκρεμότητες, ώστε όταν βγει να είναι λίγο πιο εύκολο, όλο αυτό το δύσκολο κομμάτι που έτσι κι αλλιώς θα περάσουνε».*

Επιπλέον, βασικός γνώμονας για την ομαλή κοινωνική επανένταξη είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων των κρατουμένων, ώστε να σέβεται ο ίδιος τον εαυτό του και τους υπόλοιπους κοινωνούς. Έτσι δεν αποκλείεται το άτομο από την κοινωνία και έχει περισσότερες ώστε να επανενταχθεί, όσο το δυνατόν ομαλότερα, πίσω σε αυτήν. *«Να δίνονται ευκαιρίες για μια νέα ζωή, τόσο σε πρώην εξαρτημένα άτομα, όσο*

και σε πρώην έγκλειστα. Άλλωστε το γεγονός ότι κάποιος έχει διαπράξει ένα έγκλημα, έχει βρεθεί στη φυλακή ή κάνει χρήση ουσιών δε σημαίνει ότι παύει ως άνθρωπος να έχει δικαιώματα, τα οποία όλοι μας οφείλουμε και πρέπει να τα σεβόμαστε».

Πολύ σημαντικό για την επιτυχή κοινωνική επανένταξη είναι και η διεξαγωγή ερευνών, οι οποίες να έχουν ως στόχο τη διερεύνηση της επιτέλεσης της κοινωνικής επανένταξης ή του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και της υποτροπής. *«Γιατί μέσα από μία έρευνα μπορείς να χαράξεις και πολιτικές και να πεις εγώ θα αναθεωρήσω τις υπηρεσίες μου γιατί είδα μέσα από την έρευνα ότι πρέπει οι υπηρεσίες να έχουνε αυτή την προσέγγιση ή να έχω λύσει αυτά τα προβλήματα. Και βέβαια δεν μπορεί να λειτουργήσει ένας τέτοιος τομέας από τα καταστήματα κράτησης ξεκομμένος. Θέλει συνεργασία και επικοινωνία με τα καταστήματα κράτησης με τις αρμόδιες υπηρεσίες και γραμματείες βέβαια».* Επίσης, είναι πολύ σημαντικό να διερευνηθεί η μελέτη και η καταστολή της νεανικής παραβατικότητας, διότι αποτελεί την πρόληψη της, εν γένει, εγκληματικότητα. *«Εγώ η προσδοκία μου είναι να είμαστε δυνατοί για να συνεχίσουμε να μπορούμε να προσφέρουμε και να κάνουμε και κάποια πράγματα για τη νεανική παραβατικότητα γιατί αυτή είναι η πρόληψη, θεωρώ».*

Παρόλα τα προβλήματα και της κατάστασης που επικρατεί στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, τα παραδείγματα της κοινωνικής επανένταξης είναι πολλά. Εν συνεχεία, θα παρατεθούν κάποια από τα παραδείγματα, που παρουσίασαν στην ερευνητρία οι ερωτώμενοι:

1^ο Παράδειγμα: *«έχουνε το παράδειγμα ατόμου που ήτανε πολλά χρόνια εκτός της ενεργούς, να το πω, ζωής. Μάλιστα κάποια στιγμή ήταν τόσο πολύ εκτός... ήταν πολυπότροπος ο άνθρωπος αυτός, ήτανε πάρα πολλά χρόνια στην χρήση, είχε εγκαταλείψει το σχολείο, είχε πάρα πολλές ελλείψεις και κάποια στιγμή λοιπόν σε όλα αυτά τα χρόνια που ήτανε στο μπες – βγες, τέλος πάντων, στις φυλακές, φαίνεται τον αναζήτησαν από τη στρατονομία για να κάνει τη στρατιωτική του θητεία και επειδή δεν τον βρήκαν, διαγράφηκε από τα μητρώα, οπότε όταν βγήκε πια και ήθελε να βγάλει ταυτότητα ξανά, διαπιστώσαμε ότι δεν υπήρχε στα μητρώα δεν μπορούσε να βγάλει ταυτότητα, σαν να μην υπήρχε καν... αυτό κάπως τον ενεργοποίησε, ότι δεν μπορούσε να βγάλει ταυτότητα κάποιο του έκανε συνειρμό με την ταυτότητά του ως ατόμου γενικότερα, με το υπαρξιακό του κομμάτι και έβαλε μπρος, βάλαμε κι εμείς μετά δικηγόρο να το λύσει όλο αυτό το θέμα, να επανεγραφεί κ.λπ... ακολούθησε πιστά ένα*

πρόγραμμα απεξάρτησης... και αυτή τη στιγμή εργάζεται, ζει πολύ μακριά και από τη χρήση αλλά και από όλο το περιβάλλον της χρήσης και όλο το παθολογικό κομμάτι της οικογενείας του... Δηλαδή, έγινε ένας άνθρωπος πολύ, πολύ του κόσμου τελικά».

Στο παρόν παράδειγμα, το οποίο αποτελεί παράδειγμα επιτυχημένης κοινωνικής επανένταξης εξετάζεται η περίπτωση ενός πολυπότρου δράστη. Ο δράστης αυτός προερχόταν από ένα βεβαρημένο περιβάλλον, το οποίο είναι πολύ πιθανό να οδήγησε στην εξέλιξη της παραβατικής του συμπεριφοράς. Παρατηρείται ότι ο δράστης είναι αποκλεισμένος από το ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον και λόγω της διαγραφής του από τα μητρώα, φαίνεται να περνάει σε μία νέα φάση αποκλεισμού, τον αποκλεισμό από την ίδια τη ζωή. Αυτό το γεγονός, φαίνεται, να τον σόκαρε και έδωσε τέλος στην παράνομη ζωή που έκανε και ξεκίνησε έναν νέο τρόπο ζωής, διαφορετικό από αυτόν που γνώριζε και μέσα στον οποίο δρούσε όλα τα χρόνια της ζωής του. Όπως έχει αναφερθεί πιο πάνω, παρατηρείται πόσο σημαντική είναι η συναίνεση του ατόμου και η θέλησή του να αλλάξει τον τρόπο ζωής του, στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.

2^ο Παράδειγμα : *«Είχε έρθει ένας κύριος στην μονάδα με σοβαρό πρόβλημα εξάρτησης. Ήταν χρήστης πάρα πολλά χρόνια και είχε και εμπειρία εγκλεισμού, καθώς είχε κατηγορηθεί για κλοπές. Στη διάρκεια της θεραπείας, έκανε αρκετές φορές υποτροπή, αλλά μέσα του ήθελε να πολύ να ξεφύγει από αυτό και να ζήσει από την αρχή. Αυτή τη στιγμή, έχει φύγει από τη μονάδα και έχει προχωρήσει στο πρόγραμμα επανένταξης του οργανισμού. Δεν κάνει πλέον χρήση αλλά συνεχίζει να έρχεται σε κάθε ομαδική συνεδρία. Με αυτό το παράδειγμα, θα ήθελα να επισημάνω πως σημαντικό ρόλο παίζει και η δύναμη ψυχής που έχει ένας άνθρωπος. Η απεξάρτηση δεν είναι καθόλου εύκολη διαδικασία αλλά με θέληση και πίστη στον εαυτό, όλα είναι πιθανά».*

Στο δεύτερο αυτό παράδειγμα παρουσιάζεται ένας, επίσης πολυπότρου δράστης, χρήστης εξαρτησιογόνων ουσιών, καθώς με περιπτώσεις κλοπής στην παραβατική του συμπεριφορά. Παρατηρείται και σε αυτό το παράδειγμα πόσο σημαντικό είναι να έχει αποφασίσει το ίδιο το άτομο να αλλάξει τον τρόπο ζωής του και να ξεφύγει από αυτή την κατάσταση. Για την ομαλότερη κοινωνική επανένταξη, καθώς και για την επιτυχία ενός προγράμματος απεξάρτησης είναι να υπάρχει η συναίνεση του ατόμου και η ισχυρή του θέληση να επιτύχει το πρόγραμμα απεξάρτησης, ώστε να ολοκληρωθεί η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης.

Συνοψίζοντας, παρατηρείται ότι κύριο αίτημα των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης είναι η στελέχωση των φορέων με μόνιμο προσωπικό. Με τις κατάλληλες δομές και τα κατάλληλα πρόσωπα αναφοράς μπορεί να πραγματοποιηθεί η κοινωνική επανένταξη σε μεγάλο βαθμό. Για την ομαλότερη κοινωνική επανένταξη πρέπει να υπάρχει ενημέρωση των πρώην κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης, τόσο για τις επιλογές που έχουν οι ίδιοι κατά την αποφυλάκισή τους, όσο και για τις εξελίξεις στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Για την επίτευξη αυτού πρέπει να οργανώνονται διάφορα προγράμματα μέσα στη φυλακή που να έχουν ως στόχο την επαγγελματική κατάρτιση των πρώην εγκλείστων. Επίσης, μετά την αποφυλάκισή τους, οι πρώην εγκλείστοι πρέπει να συμμετέχουν σε προγράμματα υποστήριξης μαζί με τις οικογένειές τους, ώστε να δυναμώσουν οι δεσμοί των πρώην κρατουμένων με το υποστηρικτικό τους δίκτυο. Πολύ σημαντική είναι και η διεξαγωγή ερευνών με στόχο τη διερεύνηση της κοινωνικής επανένταξης, του κοινωνικού αποκλεισμού και της υποτροπής, ώστε να εξετάζονται οι παράγοντες που οδηγούν το άτομο μέσα στην κοινωνία, έξω από αυτή ή πίσω στη φυλακή. Τέλος, μέσα από τα παραδείγματα κοινωνικής επανένταξης, παρατηρείται πόσο σημαντική είναι η θέληση του ατόμου στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης. Πρέπει πρώτα απ' όλα το άτομο να έχει δημιουργήσει ένα αίτημα και σιγά σιγά να εξελίσσεται προς αυτό και να οδηγηθεί πίσω στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον από το οποίο είχε αποκλειστεί.

2. Οι πρώην κρατούμενοι.

2.1 Το προφίλ των ερωτώμενων.

1. Η περίπτωση Α.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 45 ετών, διαζευγμένο με δύο παιδιά. Έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και έχει σπουδάσει μηχανικός αυτοκινήτων. Η ποινή φυλάκισης του ορίστηκε στα 3 χρόνια για μεταφορά λαθρομεταναστών (Απ. 4.1 – 4.2: *«Δικάστηκα ότι θα μετέφερνα 28 άτομα μέσα σε ένα ταξί. Για λαθρομετανάστες»*). Εξέτισε την ποινή του στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης (Φυλακές Διαβατών) και έχει 3 χρόνια εκτός φυλακής. Πριν από τη φυλάκιση εργαζόταν (Απ. 1.1 – 1.3: *«Εντάξει, δούλευα κανονικά (παύση), δεν είχα πολλά πολλά δε... Από τότε που χώρισα ήμουν σα νεκρός. Ε, στη φυλακή μέσα, εκεί έπεσα στα σωστά άτομα, ο αρχιφύλακας ειδικά ήτανε καλός»*).

2. Η περίπτωση Β.

Πρόκειται για μία γυναίκα, 32 ετών, άγαμη. Είναι απόφοιτος Γυμνασίου και έχει διακόψει την εκπαίδευσή της στην 1^η τάξη Επαγγελματικού Λυκείου (ΕΠΑΛ), με κατεύθυνση στην πληροφορική. Πρόκειται για πολύ υπότροπο δράστη, χρήστη ναρκωτικών, τα οποία την οδήγησαν για 5,5 μήνες στη φυλακή. Εξέτισε την ποινή της στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα στη Θήβα και αποφυλακίστηκε πριν από 1 χρόνο. Εργαζόταν πριν από τη φυλάκισή της, αλλά εγκατέλειψε τη δουλειά της λόγω της εξάρτησής της (Απ. 1.1 – 1.3: *«Πριν τη φυλακή (παύση) με τα ναρκωτικά έχω μπλέξει. Τον τελευταίο καιρό είχα πέσει με τα μούτρα, πιο παλιά δούλευα, κάτι... ασχολιόμουν με κάτι. Τώρα ξανάπεσα, μία σταμάτα (παύση) δηλαδή, δεν ήμουν σταθερή, ή πάνω ή κάτω»*).

3. Η περίπτωση Γ.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 65 ετών, διαζευγμένο ο οποίος έχει δύο παιδιά. Είναι απόφοιτος Γυμνασίου. Η ποινή φυλάκισής του αφορούσε χρέη που είχε το υποκείμενο στην εφορία και ορίστηκε σε 9 μήνες συνολικά. Ειδικότερα εξέτισε 2 μήνες στο Κατάστημα Κράτησης Γρεβενών, 2 μήνες στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Δομοκού και 5 μήνες στις Κλειστές Φυλακές Χανίων. Έχουν παρέλθει 7

μήνες από την απόλυσή του από τη φυλακή. Πριν από τη φυλάκιση διοικούσε μία επιχείρηση, έχασε τη δουλειά του και οδηγήθηκε στη φυλακή. Σήμερα δεν εργάζεται και περιμένει να βγει στη σύνταξη (Απ. 1.4 – 1.7: *«έκανα μια επιχείρηση με τυριά και εμπόριο και με βάλανε μπροστά και πήρα όλες τις επιταγές επάνω μου μαζί με τ' άλλα. Εντάξει περισσότερο με κυνήγησε η εφορία (παύση). Έκανα διακανονισμό να τα πληρώσω, δεν μπορούσα, τώρα ήμουν άνεργος»*).

4. Η περίπτωση Δ.

Πρόκειται για μία γυναίκα, 31 ετών, άγαμη, μητέρα ενός παιδιού 9,5 ετών. Είναι απόφοιτος Γυμνασίου. Η ποινή της ορίστηκε σε 9 μήνες για κλοπές. Εξέτισε την ποινή της στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα στη Θήβα και στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Πριν από τη φυλάκιση δεν εργαζόταν, ζούσε με το παιδί της και έκλεβε ώστε να συντηρούνται και οι δύο (Απ. 5.1 – 5.4: *«δεν είχα κάνει γάμο, συζούσα με κάποιον, έχω ένα παιδί 9,5 χρονών. Χώρισα μόλις έμαθα ότι ήμουν έγκυος, το μεγάλωσα μόνη μου, δεν έβγαине, αναγκάστηκα, έκλεβα, έκανα, με πιάσανε. Είχα κανονικά το σπίτι μου, το παιδί πήγαινε παιδικό σταθμό, αλλά δεν του έλειπε κάτι. Ε μέχρι που με πιάσανε»*).

5. Η περίπτωση Σ.

Πρόκειται για μία γυναίκα, 31 ετών, άγαμη με 1 παιδί 3,5 ετών και απόφοιτο Δημοτικού. Έχει κρατηθεί τρεις φορές συνολικά. Την πρώτη φορά 18 μήνες, τη δεύτερη 6 μήνες και την τρίτη φορά 1 μήνα. Πρόκειται για χρήστη, πολύ υπότροπο, εξαρτησιογόνων ουσιών. Εξέτισε την ποινή της στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα στη Θήβα και στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Πριν από τη φυλάκιση δεν εργαζόταν (Απ. 1.1 – 1.2: *«Κοίτα εγώ είμαι χρήστρια 16 χρόνια κοντά, έχω κάνει τρεις φυλακές (παύση) έχω ένα παιδάκι ανήλικο, το 'χει η αδερφή μου»*).

6. Η περίπτωση Τ.

Πρόκειται για έναν άνδρα 49 ετών, άγαμο και απόφοιτο Γυμνασίου. Δεν εξακριβώθηκε η ποινή για την οποία καταδικάστηκε, καθώς και ούτε το συνολικό χρονικό διάστημα, το οποίο παρέμεινε στη φυλακή. Όπως αναφέρει ο ίδιος καταδικάστηκε *«για μια υπόθεση με χασίς, το 2003»*. Η ποινή του (*«την τελευταία φορά»*) ορίστηκε σε 4 μήνες, την οποία εξέτισε στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Πριν από τη φυλάκιση μοίραζε φυλλάδια ώστε να μπορεί να συντηρεί

τον εαυτό του (Απ. 1.1 – 1.3: *«Έχω μεγαλώσει από μικρός είμαι μόνος μου, η μητέρα μου πέθανε όταν ήμουνα 9, ο πατέρας μου με παράτησε στα 13 τη γιαγιά, πέθανε και η γιαγιά όταν ήμουνα 15 και από τα 15 μόνος μου»*).

7. Η περίπτωση Π.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 44 ετών, άγαμο και απόφοιτο Δημοτικού. Το υποκείμενο αυτής της περίπτωσης, ήταν διστακτικό αρχικά ως προς τη συμμετοχή του στην έρευνα, στη συνέχεια όμως δέχτηκε να απαντήσει σε κάποιες από τις ερωτήσεις της ερευνήτριας. Η ποινή φυλάκισής του ορίστηκε σε 4 χρόνια, την οποία εξέτισε στο Κατάστημα Κράτησης Τρίπολης, στο Κατάστημα Κράτησης Γρεβενών και στην Αγροτική Φυλακή της Τίρυνθας στο Ναύπλιο. Το υποκείμενο προτίμησε να μην αναφέρει το αδίκημα για το οποίο καταδικάστηκε (*«Ντρέπομαι να το πω, καλύτερα άστο»*). Πριν από τη φυλάκιση εργαζόταν, αλλά επίσης δε θέλησε να αποκαλύψει την δουλειά την οποία έκανε.

8. Η περίπτωση Μ.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 38 ετών και άγαμο. Είναι απόφοιτος Γυμνασίου και απόφοιτος Τεχνικής Σχολής του ΟΑΕΔ. Η ποινή του ορίστηκε σε 5,5 μήνες για συμμετοχή σε ληστεία αυτοκινήτου. Εξέτισε την ποινή του στο Κατάστημα Κράτησης Χαλκίδας. Πριν από τη φυλάκιση εργαζόταν στο δήμο της περιοχής όπου έμενε. Αυτή τη στιγμή συνεχίζει να φέρει την ιδιότητα του δημοσίου υπαλλήλου, καθώς βρίσκεται σε αργία μέχρι να ολοκληρωθεί η εκδίκαση της υπόθεσής του (Απ. 1.1 – 1.4: *«Δουλεύω στο Δήμο... Είμαι 7 χρόνια στο Δήμο, είμαι μόνιμος. Τώρα δε δουλεύω είμαι σε αργία μέχρι να ξεκαθαρίσει η υπόθεση (παύση) η μάνα μου έχει πεθάνει, ο πατέρας μου ζει αλλά έχει ξαναπαντρευτεί, έχει κάνει άλλους δύο γάμους μετά τη μαμά μου, δεν έχουμε επαφές»*).

9. Η περίπτωση Ν.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 54 ετών, είναι διαζευγμένος και δεν έχει παιδιά. Είναι απόφοιτος Δημοτικού. Η ποινή του ορίστηκε σε 26 χρόνια, όπως αναφέρει ο ίδιος: *«26 σύνολο, τα 26 δεν είναι μήνες»*. Το υποκείμενο προτίμησε να μην αποκαλύψει τον λόγο για τον οποίο βρέθηκε στη φυλακή, ωστόσο αργότερα ανέφερε ότι οδηγήθηκε στη φυλακή λόγω απάτης. Εξέτισε την ποινή του στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Κέρκυρας, στο Κατάστημα Κράτησης Λάρισας, στο Κατάστημα Κράτησης

Χαλκίδας, καθώς και στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Πριν από τη φυλάκιση συντηρούσε μία επιχείρηση, στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποίησε την απάτη (*«Πριν τη φυλάκιση, ε δούλευα υδραυλικά και συγχρόνως είχαμε και την παρανομία»*).

10. Η περίπτωση Κ.

Πρόκειται για έναν άνδρα, 65 ετών, έγγαμο και έχει δύο παιδιά από τον προηγούμενο γάμο του. Είναι απόφοιτος Γυμνασίου και κατέχει πιστοποιητικό γλωσσομάθειας στην Αγγλική γλώσσα. Η ποινή του ορίστηκε σε 4 χρόνια φυλάκιση λόγω απάτης με ακάλυπτες επιταγές. Εξέτισε την ποινή του στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, στο Κατάστημα Κράτησης Αχαΐας, στο Κατάστημα Κράτησης Χαλκίδας, καθώς και στην Αγροτική Φυλακή Κασσαβέτειας. Για αρκετά χρόνια εργαζόταν σε ξενοδοχειακές μονάδες, ενώ για ένα μικρό χρονικό διάστημα εργαζόταν σε μία μεγάλη εταιρία. Τα τελευταία 15 χρόνια προσφέρει εθελοντικά τις υπηρεσίες του σε έναν φορέα κοινωνικής επανένταξης (*«Είμαι γύρω στα 15 χρόνια εδώ, έχω δει πράγματα και βλέπω ότι δεν είμαι μόνο εγώ, είναι πάρα πολύς κόσμος είτε το στυλ το δικό μου, είτε άνθρωποι χειρότεροι από μένα ή καλύτεροι από μένα»*).

2.2 Κοινωνική επανένταξη.

2.2.1 Το υποστηρικτικό δίκτυο.

1. Η περίπτωση Α.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Α, μετά την αποφυλάκισή του μένει στο εξοχικό σπίτι του αδερφού του, ο οποίος του το έχει παραχωρήσει. Οι σχέσεις με τον αδερφό του δεν είναι καλές, ενώ επισημαίνει πως δεν έχει πολλούς φίλους να τον στηρίξουν σε αυτή τη φάση της ζωής του (*«Άντε δύο φιλαράκια έχω, βγαίνουμε»*). Μετά την αποφυλάκιση επισκέφτηκε τα δύο παιδιά του, τα οποία δεν γνώριζαν ότι βρισκόταν στη φυλακή, ώστε να επανασυνδεθεί μαζί τους και να τους εξηγήσει τους λόγους, που τον οδήγησαν στη φυλακή. Όπως αναφέρει: *«πήγα στα παιδιά μου,, το πρώτο πράγμα που έκανα. Και σιγά σιγά να βρω και τους φίλους, γνωστούς. Να μάθουν γιατί μπήκα μέσα και πως μπήκα εκεί μέσα... μάθανε την αλήθεια που ήμουν. Γιατί*

τους είχαν πει ότι ήμουν Γερμανία και δούλευα, κάνοντας τη ζωή μου... ε μετά κάθε μέρα τηλέφωνο, γιατί μπορούσαν μετά να με πάρουν τηλέφωνο, οπότε μετά μιλάγαμε».

2. Η περίπτωση Β.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Β μετά την αποφυλάκισή της πήγε να μείνει με τη μητέρα της, η οποία τη συντηρεί και τη βοηθάει κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξής της. Οι σχέσεις με την υπόλοιπη οικογένειά της είναι καλές, ενώ όταν ρωτήθηκε για τις σχέσεις της με το φιλικό περιβάλλον ανέφερε: *«Δεν έχω φίλους, γνωστούς έχω κι αυτά συγκεκριμένα άτομα»*. Μετά την αποφυλάκισή της έκανε χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών (*«πήγα στους φίλους μου, ξέρεις»*), ενώ το οικογενειακό της περιβάλλον τη βοήθησε, ώστε να προσπαθήσει να επανενταχθεί στην κοινωνία.

3. Η περίπτωση Γ.

Ο ερωτώμενος της περίπτωσης Γ, φιλοξενείται από την αδερφή του, ενώ δέχεται βοήθεια και από τα δύο παιδιά του. *«Σε μια γκαρσονιέρα της αδερφής μου... με βοηθάνε και οι κόρες μου»*. Οι σχέσεις του με τα παιδιά του και με την πρώην γυναίκα του είναι αρκετά καλές, παρόλο που όπως αναφέρει, ο λόγος που μπήκε στη φυλακή ήταν και ο λόγος που οδήγησε στο διαζύγιο του. *«Καλές είναι και με τη γυναίκα... και ο λόγος που χωρίσαμε ήταν ότι έπεσα έξω με την επιχείρηση, οικονομικά ας πούμε, είχα κυνηγήματα τότε. Το 2001, σα λέω, 2002. Ε κι απ' αυτά χωρίσαμε, όχι ότι είχα εγώ άλλη γυναίκα και τέτοια πράγματα»*). *«Χρωστούσα επιταγές και απείλησαν στο σπίτι, τα παιδιά ήταν μικρά, ήταν αυτή η κατάσταση, απ' αυτό χώρισα, δεν έχω χωρίσει για τίποτα άλλο»*. Αναφορικά με το φιλικό του περιβάλλον τονίζει: *«Δεν έχω φίλους, έτσι να χω κάνει και κανένα να ναι ευκατάστατος και να με βοηθάει, απλώς έτσι, τίποτα»*. Μετά την αποφυλάκισή του επέστρεψε στην Αθήνα από τα Χανιά και επισκέφτηκε αμέσως το οικογενειακό του περιβάλλον.

4. Η περίπτωση Δ.

Η περίπτωση Δ δεν είχε ποτέ καλές σχέσεις με την οικογένειά της. *«Ε καλά από παλιά ήταν χάλια»*. Επίσης, έχει αποξενωθεί από τους φίλους της. *«Εντάξει όταν έχεις λεφτά όλοι φίλοι σου είναι, αν δεν έχεις, κανείς»*. Μετά την αποφυλάκισή της, η πρώτη της

ενέργεια ήταν να επισκεφτεί το παιδί της. Για εκείνη, το οικογενειακό περιβάλλον είναι καθοριστικό για την ομαλή κοινωνική επανένταξη, καθώς και για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, που ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση. *«Αν έχει οικογένεια, δηλαδή τους γονείς ή αν έχει την οικογένειά του εντάξει... Πιστεύω ότι αν έχει άτομα, την οικογένειά του ή τη σύζυγο είτε, πως να στο πω τώρα, είτε τους γονείς δε θα έχει τόσο, τόσο μεγάλο πρόβλημα όσο αυτοί που δεν έχουνε τίποτα».*

5. Η περίπτωση Σ.

Το άτομο της περίπτωσης Σ φιλοξενείται, μετά την αποφυλάκιση, από την μητέρα της. Οι σχέσεις με την οικογένειά της είναι καλές και ιδιαίτερα με την μητέρα της. *«Δεν είναι τόσο χάλια με την μάνα μου καλά τα πάω, και με τους άλλους καλά τα πάω».* Αναφορικά με το φιλικό περιβάλλον, αναφέρει ότι τα άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα χρήσης δεν έχουν φίλους, έχουν μόνο γνωστούς που επιδεινώνουν την κατάσταση του χρήστη. *«Δεν έχω φίλους. Δεν υπάρχουν φίλοι στη δικιά μας περίπτωση. Γνωστοί υπάρχουνε που δεν τους κάνω παρέα πλέον γιατί είναι στη χρήση κι εγώ θέλω να κάνω κάτι τώρα».* Σχετικά με το παιδί της, έχει αναλάβει την ανατροφή του η αδερφή της, μέχρι η ίδια να μπορέσει να επανενταχθεί στην κοινωνία.

6. Η περίπτωση Τ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Τ δεν έχει μεγαλώσει μέσα σε ένα οικογενειακό περιβάλλον. *«Δεν έχω κανέναν, έχει πεθάνει ο αδερφός μου».* Έχει μία φίλη, η οποία τον συντηρεί και τον στηρίζει μετά την αποφυλάκισή του. *«Τώρα αυτή τη στιγμή με φιλοξενεί μια φίλη... αυτή τη στιγμή το μόνο άτομο που κάνω παρέα είναι η κοπελιά που με φιλοξενεί».*

7. Η περίπτωση Π.

Ο ερωτώμενος της περίπτωσης Π, μετά την αποφυλάκισή του φιλοξενείται από την οικογένειά του. Έχει άριστες σχέσεις με το οικογενειακό και φιλικό του περιβάλλον. Έχει ένα ιδιαίτερο δεσμό με την οικογένειά του, η οποία τον στηρίζει, αλλά και εκείνος στηρίζει την οικογένειά του. *«Να τρέξω για μένα, για την οικογένειά μου και τώρα από την τελευταία φορά που είχα έρθει συνέχεια τρέχω με τον αδερφό μου, τον μεγάλο γιατί έχει και τον καρκίνο και ο μικρός έχει και ένα κινητικό πρόβλημα».*

Παρατηρείται ότι, το οικογενειακό του περιβάλλον, διέπουν ισχυροί δεσμοί. *«Ο άλλος μακάρι ο Θεός να δώσει να γλυτώσει αλλά έχει φτάσει στα 54 κιλά και όσο πάει και κατεβαίνει, από τον καρκίνο... Μακάρι να είχα μια δουλειά και να τον βοηθούσα, γιατί δε ξέρω που άμα χάσω τον αδερφό μου δε ξέρω τι θα, δε ξέρω τι θα κάνω. Μπορεί να φύγω κι εγώ μαζί του, δηλαδή έτσι πως το καταλαβαίνεις είμαστε πολύ δεμένοι».*

8. Η περίπτωση Μ.

Η περίπτωση Μ δεν έχει οικογενειακό περιβάλλον, ενώ αναφέρει ότι οι σχέσεις του με το φιλικό του περιβάλλον είναι πολύ καλές. Μετά την αποφυλάκισή του επισκέφτηκε τον πνευματικό του ιερέα, ο οποίος αυτή τη στιγμή τον φιλοξενεί, τον στηρίζει και τον συντηρεί. *«Τώρα μένω στον γέροντά μου... με συντηρεί ο γέροντάς μου».*

9. Η περίπτωση Ν.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Ν φιλοξενείται από τη μητέρα του, μετά την αποφυλάκισή του. Οι σχέσεις με το οικογενειακό του περιβάλλον είναι πολύ καλές, ενώ αντίθετα, δεν έχει άτομα, τα οποία απαρτίζουν το φιλικό του περιβάλλον. *«Αυτούς που έκανα, τους παράτησα».* Η οικογένειά του τον βοήθησε και τον στήριξε κατά τη διαδικασία της αποφυλάκισής του. *«Εκτός από το οικογενειακό περιβάλλον, όχι. Δεν με βοήθησε κάτι άλλο».*

10. Η περίπτωση Κ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Κ ζει με τη σύζυγό του, ενώ επισκέπτεται συχνά τα δύο παιδιά του, που έχει από τον προηγούμενο γάμο του. Πριν από τη φυλάκιση, οι σχέσεις του με το οικογενειακό περιβάλλον δεν ήταν καλές λόγω του χωρισμού του με την πρώτη γυναίκα του. Η φυλάκισή του επηρέασε αρνητικά τις σχέσεις με την οικογένειά του και επιδείνωσε την κατάσταση. Μετά την αποφυλάκισή του, οι σχέσεις του με το οικογενειακό του περιβάλλον εξομαλύνθηκαν. *«Κοιτάτε να σας πω, επειδή χώρισα, τα δυο παιδιά υπάρχουνε. Οπωσδήποτε αυτό επηρέασε τις σχέσεις μου, είχε επηρεάσει πριν τη φυλακή αλλά προσπαθώ να διατηρώ σχέσεις τώρα και με τα παιδιά μου και με την γυναίκα μου, την οποία βοηθάω πολλές φορές».*

Όπως φαίνεται παραπάνω, οι τρεις (3) από τις δέκα (10) περιπτώσεις δεν ζουν μέσα σε ένα οικογενειακό περιβάλλον. Έχουν μεγαλώσει μόνοι τους και στηρίζουν οι ίδιοι τις προσπάθειές τους. Παρόλα αυτά υιοθετούν την άποψη ότι είναι πολύ σημαντική η στήριξη και η αποδοχή, ενός πρώην έγκλειστου, από το οικογενειακό του περιβάλλον. Στις υπόλοιπες επτά (7) περιπτώσεις επισημάνθηκε, πόσο καθοριστικός είναι ο ρόλος του υποστηρικτικού δικτύου στην ομαλή επανένταξη στην κοινωνία. Παρατηρήθηκε ότι ο εγκλεισμός σε κάποιο κατάστημα κράτησης επηρέασε αρνητικά τις σχέσεις των πρώην κρατουμένων με τις οικογένειές τους και το φιλικό περιβάλλον, στις δύο (2) από τις δέκα (10) περιπτώσεις. Επιπλέον, τα άτομα, που είχαν ισχυρούς δεσμούς με το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον τους, εξακολουθούν να έχουν καλές σχέσεις και μετά την αποφυλάκιση τους, ενώ φαίνεται ότι λαμβάνουν αρκετή στήριξη από τις οικογένειές τους κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Π, όπου η βοήθεια και η στήριξη που λαμβάνει από την οικογένειά του φαίνεται να τον ενεργοποιεί, ώστε να στηρίζει και αυτός με τη σειρά του την οικογένειά του, γεγονός που θα τον οδηγήσει στην, όσο το δυνατόν, ομαλότερη επανένταξή του στην κοινωνία.

2.2.2 Η επαγγελματική επανένταξη.

1. Η περίπτωση Α.

Η περίπτωση Α εργαζόταν πριν από τη φυλάκιση. Αυτή τη στιγμή δεν εργάζεται. Συντηρεί τον εαυτό του, είτε μαζεύοντας καλώδια, κερδίζοντας έτσι μία ελάχιστη αμοιβή για την επιβίωσή του, είτε κάνοντας άλλες εργασίες, που δεν προσφέρουν ευκαιρίες για μία μόνιμη απασχόληση. *«Εντάξει ψάχνω για κάνα καθάρισμα οικοπέδου, κάνα βάψιμο»*. Δυσκολεύεται να βρει μία μόνιμη απασχόληση, λόγω του εγκλεισμού του στη φυλακή. Όπως αναφέρει ο ίδιος: *«Ναι γιατί όταν βρήκα δουλειά, ζητάγανε άτομα, πήγα και μετά από μία βδομάδα με καλέσανε και μου είπανε δεν μπορούμε να σε πάρουμε γιατί έχεις κάνει φυλακή»*.

2. Η περίπτωση Β.

Η περίπτωση Β εργαζόταν πολύ πριν τη φυλάκιση. Αυτή τη στιγμή δεν εργάζεται, τη συντηρεί η μητέρα της και δεν ψάχνει για κάποια θέση εργασίας. *«Τώρα ο λόγος που δεν εργάζομαι, γιατί είχα προϋπηρεσία κάτι τέτοιο, είναι ότι επειδή είμαι οροθετική, κόλλησα με βελόνες. Στη δουλειά που εργαζόμουν πριν δεν μπορώ να εργαστώ».* Παρατηρείται ότι το άτομο, αποκλείει τον εαυτό του από την αγορά εργασίας και παραδίνεται στην κατάσταση στην οποία ζει.

3. Η περίπτωση Γ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Γ δεν εργάζεται μετά τη φυλάκισή του. Δεν ψάχνει πλέον για κάποια θέση εργασίας, λόγω κάποιων προβλημάτων που είχε με την υγεία του. Τον συντηρεί και τον βοηθάει η οικογένειά του μέχρι να βγει η σύνταξή του. *«Όχι, δεν εργάζομαι, περιμένω τη σύνταξη. Στις αρχές του άλλου χρόνου θα βγει, τον Ιούνιο περιμένω και μετά πάω για σύνταξη».*

4. Η περίπτωση Δ.

Η περίπτωση Δ δεν εργαζόταν πριν από τη φυλάκιση, συντηρούσε τον εαυτό της και το παιδί της, μέσω κερδών που απέφερε η παραβατική συμπεριφορά. Αυτή τη στιγμή φιλοξενείται, διότι δεν έχει σπίτι. Μετά την αποφυλάκιση βρήκε δουλειά, από την οποία παραιτήθηκε διότι δεν πληρωνόταν αρκετά για τις ώρες δουλειά που προσέφερε και πραγματοποιήθηκε και μείωση μισθού που την ανάγκασε να παραιτηθεί. *«Είχα μόλις βγει από τη φυλακή είχα βρει δουλειά, δούλευα αλλά είμαι τώρα δύο μήνες που δε δουλεύω, δεν μπορούσε να πληρώσει δεν... πολλές οι ώρες δουλειάς, αλλά μου μείωνε, δεν μπορώ να σου μειώσω ωράρια, δηλαδή λιγότερα λεφτά».* Αυτή τη στιγμή προσπαθεί να βρει δουλειά, αλλά δεν μπορεί (*«Δυσκολεύομαι να βρω»*).

5. Η περίπτωση Σ.

Η περίπτωση Σ δεν εργάζεται μετά την αποφυλάκισή της. Αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με την εξάρτησή της από τα ναρκωτικά. Βασικό της αίτημα είναι να καταφέρει να απεξαρτηθεί ώστε να καταφέρει να βρει μία θέση εργασίας. Δεν είχε ποτέ μία θέση εργασίας, λόγω της εξάρτησής της. *«Κοίτα εγώ δεν έψαξα ποτέ για δουλειά, επειδή ήμουν στη χρήση, αυτό δεν μπορώ να το ξέρω».*

6. Η περίπτωση Τ.

Η περίπτωση Τ εργάζεται μετά την αποφυλάκιση σε διανομή φυλλαδίων. Δεν είναι ικανοποιημένος από τη δουλειά του και θέλει να βρει μια καλύτερη θέση εργασίας. Συντηρεί τον εαυτό του μέσα από την εργασία του. *«Μέσω της δουλειάς που έχω, ας πούμε δουλειάς, 10 ευρώ για 5 ώρες δίνουμε. Απ' το τίποτα καλά είναι και αυτό».* Μετά την αποφυλάκιση βρήκε αμέσως δουλειά, διότι δεν είχε άλλη επιλογή, ώστε να επιβιώσει. *«Με βοήθησε ότι δεν γίνεται αλλιώς, δεν έχω συγγενείς, δεν έχω κανέναν. Ένας πατέρας υπάρχει, που τον είδα πριν από 3-4 χρόνια περίπου και δεν έδωσε σημασία».*

7. Η περίπτωση Π.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Π δεν εργάζεται μετά την αποφυλάκιση του. Προσπαθεί να βρει κάποια καλή δουλειά. Μέχρι στιγμής ασχολείται με μικρές εργασίες ώστε να μπορεί να βγάζει ένα μικρό αντίτιμο. *«Τώρα προσωρινά βγαίνω έξω και μαζεύω παλιοσίδερα, χαρτόνια, αλουμίνια και τα πάω στην ανακύκλωση και κάνω κανά χαρτζιλίκι».*

8. Η περίπτωση Μ.

Η περίπτωση Μ εργαζόταν πριν από τη φυλάκιση. Μετά την αποφυλάκιση του είναι έτοιμος να επιστρέψει στη δουλειά του, στην οποία βρίσκεται σε αργία, λόγω του εγκλεισμού του. Έχει ενημερώσει στη δουλειά του ότι έχει αποφυλακιστεί και επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτή. *«Ήταν να πάω στη δουλειά μου, να ενημερώσω τη δουλειά μου ότι βγήκα και μετά για να μπορώ να επανενταχθώ πάλι στη δουλειά μου».* Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η επαγγελματική επανένταξη δεν είναι τόσο δύσκολη όταν το άτομο δουλεύει πριν από τη φυλάκισή του. Το άτομο μετά την αποφυλάκισή του δεν έχει πολλές επιλογές. *«Όταν βγαίνεις από τη φυλακή τους βρίσκεις τους ρυθμούς σου, θες δε θες γιατί άμα δεν έχεις να κάνεις κάτι πρέπει να βρεις να κάνεις, έτσι; Λοιπόν εγώ είχα μία δουλειά, οπότε έπρεπε να πάω, να ξαναπάω στη δουλειά μου. Δεν ήθελα να κάτσω».*

9. Η περίπτωση Ν.

Η περίπτωση Ν δεν εργάζεται μετά την αποφυλάκιση του. *«Δεν εργάζομαι αυτό είναι το κακό. Άμα εργαζόμουν δε θα ήμουν εδώ».* Δυσκολεύεται πολύ να βρει μία μόνιμη

δουλειά και προσπαθεί να συντηρήσει τον εαυτό του κάνοντας διάφορες εργασίες, κερδίζοντας ένα μικρό χρηματικό ποσό. *«Δύσκολο, να πάω ξέρω γω δύο τρία μεροκάματα. Κι αυτά αν βρεθούν».*

10. Η περίπτωση Κ.

Η περίπτωση Κ μετά την αποφυλάκισή του εργάζεται σε μία ξενοδοχειακή μονάδα και παράλληλα προσφέρει εθελοντικά τις υπηρεσίες του σε έναν φορέα κοινωνικής επανένταξης. Για τον ερωτώμενο, η εργασία είναι πολύ σημαντική και αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ομαλή κοινωνική επανένταξη. *«Είναι πολύ σημαντικό πράγμα να δουλεύεις από πολύ μικρός, μαθαίνεις να δουλεύεις. Το σημαντικό πράγμα που είναι στη ζωή είναι να μην είσαι τεμπέλης, αυτό πρέπει να το βλέπουνε... η δουλειά μου προσέφερε τη δυνατότητα να αντεπεξέλθω στις πιο μεγάλες δυσκολίες».*

Όπως φαίνεται παραπάνω, οι τρεις (3) εκ των δέκα (10) περιπτώσεων έχει κατορθώσει να επανενταχθεί επαγγελματικά. Οι επτά (7) περιπτώσεις, οι οποίες δεν έχουν επανενταχθεί στην αγορά εργασίας. Αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα, τα οποία δυσκολεύουν τη διαδικασία επανένταξης. Δύο περιπτώσεις δεν έχουν μπει στη διαδικασία της επανένταξης στην αγορά εργασίας, λόγω της εξάρτησης τους από τα ναρκωτικά. Επιπλέον, τρεις (3) εκ των επτά (7) περιπτώσεων που δεν εργάζονται, προσπαθούν να αναλαμβάνουν μικρές εργασίες ώστε να κερδίζουν ένα μικρό χρηματικό ποσό, που βοηθάει στην επιβίωσή τους.

2.3 Η προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης μέσα από τη φυλακή.

1. Η περίπτωση Α.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Α, κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στο κατάστημα κράτησης εργαζόταν στη βιβλιοθήκη. Μέσα στη φυλακή δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα σχετικό με την ομαλή επανένταξη των κρατουμένων στην

κοινωνία ή δεν γνώριζε ο ίδιος αν υπήρχε. *«Πρόγραμμα δεν υπήρχε, απλώς δούλευα στη βιβλιοθήκη. Μπήκα εκεί πέρα κι έτσι αποφυλακίστηκα πιο γρήγορα»*. Ο ίδιος δε θα ακολουθούσε κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης ούτε μέσα στη φυλακή, ούτε έξω από αυτή. Πιστεύει ότι τέτοιου είδους προγράμματα, και κυρίως εκείνα που βοηθούν στην ομαλή κοινωνική επανένταξη μπορεί και να βοηθούν τους πρώην κρατούμενους. Το ενδιαφέρον του είναι επικεντρωμένο στην εύρεση εργασίας. Μέσα στη φυλακή δεν υπήρχε ενημέρωση σχετικά με κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης. Η μόνη ενημέρωση που έγινε ήταν για τον φορέα στον οποίο απευθύνθηκε μετά την αποφυλάκισή του. *«Δεν είχε συζητηθεί κάτι. Μόνο ότι υπάρχει αυτός ο φορέας. Με το που θα βγεις να έρθεις εδώ πέρα. Μόνο για αυτό είχαν πει»*.

2. Η περίπτωση Β.

Η περίπτωση Β αρχικά αναφέρει ότι μέσα στο κατάστημα κράτησης όπου εξέτιε την ποινή της δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης. Εν συνεχεία, όμως, επισημαίνει ότι εκείνη δε θέλησε να συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα. Παρόλα αυτά τονίζει ότι τα προγράμματα αυτά βοηθούν στον έγκλειστο, προσφέροντάς του ψυχολογική υποστήριξη. *«Βοηθάνε. Σε θέμα ψυχολογικό μάλιστα βοηθάνε»*. Μέσα στη φυλακή ενημερώθηκε για διάφορα προγράμματα απεξάρτησης και ανέφερε ότι στα άτομα που είναι χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, γίνεται ενημέρωση σχετικά με προγράμματα απεξάρτησης, σε διάφορους φορείς, ώστε να τα παρακολουθήσουν μετά την αποφυλάκισή τους. Η ίδια, μάλιστα, συμμετέχει τώρα σε ένα από αυτά. Αναφορικά με την εκπαιδευτική της κατάρτιση φαίνεται ότι δεν την ενδιαφέρει, αυτή τη στιγμή, να ακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα εκπαιδευτικής κατάρτισης.

3. Η περίπτωση Γ.

Η περίπτωση Γ αναφέρει ότι μέσα στο κατάστημα κράτησης υπήρχαν κοινωνικοί λειτουργοί, οι οποίοι δίνουν τις πρώτες κατευθύνσεις στους εγκλείστους. Ο ερωτώμενος δε συμμετείχε στις συνεδρίες με τους κοινωνικούς λειτουργούς του ιδρύματος, διότι είχε καταδικαστεί για χρέη και όχι επειδή έκανε κάποιο έγκλημα. *«Είχε μέσα κοινωνική λειτουργό, ας πούμε, 2-3 κοινωνικούς λειτουργούς κι αυτοί ρώτησαν ας πούμε τα πράγματα. Εντάξει εγώ ήμουν για οικονομικά μέσα, δεν ήμουν για τίποτα άλλο, ας πούμε, εγκληματολογικά και τέτοια»*. Ο ίδιος θεωρεί ότι τέτοιου είδους προγράμματα βοηθούν τα άτομα εκείνα που θέλουν να αλλάξουν και ν

υιοθετήσουν ένα νέο τρόπο ζωής. *«Μερικούς κρατούμενους τους βοηθάνε... Ε πιστεύω ότι μερικοί έχουν μετανιώσει και αλλάξανε χαρακτήρα».* Υπήρχε ενημέρωση ότι παρέχεται σχολείο στους κρατούμενους μέσα στη φυλακή, αλλά και ότι υπήρχε εκκλησία και προγράμματα απεξάρτησης για χρήστες ναρκωτικών ουσιών. *«Έχει πάνω σχολείο, εκκλησία, ξέρω γω, έχει αυτά τα προγράμματα που πάνε κάθε μέρα μερικοί. Σχολείο και τέτοια κάνουν, έχει για αποτοξίνωση μερικούς που είναι ναρκομανείς κάνουν και σ' αυτούς μαθήματα κάποια μέρα της εβδομάδας. Αυτά εγώ δεν είμαι ναρκομανής, δε ξέρω».*

4. Η περίπτωση Δ.

Η περίπτωση Δ αναφέρει ότι δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα μέσα στη φυλακή που να προετοιμάζει τον κρατούμενο για την επάνοδό του στην κοινωνία. Η ίδια δεν γνώριζε την έννοια της κοινωνικής επανένταξης, το οποίο δίνει την εικόνα ότι δεν υπάρχει επαρκής ενημέρωση μέσα στα καταστήματα κράτησης σχετικά με τη ζωή μετά τη φυλακή. Αναφορικά με την εκπαιδευτική κατάρτιση, είναι αδιάφορη ως προς την ίδια. Δεν πιστεύει ότι η εκπαίδευση μπορεί να προσφέρει μία θέση εργασίας, άρα ο θεσμός περνάει σε δεύτερη μοίρα. Το σημαντικό είναι να βρει μια θέση εργασίας αλλά η εκπαιδευτική κατάρτιση δεν μπορεί να την οδηγήσει στην επαγγελματική της επανένταξη. Δεν έχει τα βασικά για την επιβίωση της, δε θα ασχοληθεί με το να επενδύσει στο μορφωτικό της επίπεδο. *«Όχι προτιμώ να δουλέψω, δε θα με βοηθήσει σε κάτι ένα χαρτί. Αν ήταν ένα πρόγραμμα υπολογιστών, γιατί ούτως ή άλλως δε ξέρω από υπολογιστές, από τέτοια, αλλά το να κάτσω να ασχοληθώ τη στιγμή, ας πούμε, με εκπαίδευση, δεν έχω καν που να μείνω, δηλαδή δεν έχω που να πάω, δεν έχω κινητό. Χειμωνιάζει δεν έχω ρούχα. Δεν θα με ενδιέφερε ατό, αυτή τη στιγμή όχι ότι δε θα ήθελα, εννοείται. Τώρα πλέον δε με αφορά αυτό».* Η ενημέρωση μέσα στη φυλακή σχετικά με τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης αφορά τη λειτουργία του Σχολείου μέσα στο περιβάλλον της φυλακής. Το εν λόγω άτομο δε συμμετείχε στο σχολείο, διότι δεν κατάφερε να εγγραφεί. *«Το μόνο που είχε, είχε σχολείο στη φυλακή... Ε όχι δεν πήγαινα, ήτανε για το Λύκειο, είχα πάει σε στιγμή που δεν είχε εγγραφή, δηλαδή πάει κανονικά όπως είμαστε εμείς. Εγώ που μπήκα μέσα Φεβρουάριο, Μάρτη ήμουν στη Θήβα, δεν είχε δηλαδή να γραφτείς, μετά πήγαινε πάλι από Σεπτέμβρη. Ε είχα κάνει αίτηση αλλά δεν έβγαινε ότι θα πήγαινα για να ασχοληθώ».*

5. Η περίπτωση Σ.

Μέσα στη φυλακή η περίπτωση Σ δεν έλαβε κάποια ενημέρωση σχετικά με τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης μέσα στο κατάστημα κράτησης. Υπήρξε σχετική ενημέρωση για τα προγράμματα απεξάρτησης, στα οποία μπορεί να συμμετάσχει μετά την αποφυλάκισή της. *«Το μόνο που πήγα ήταν στο 18 και Άνω»*. Σχετικά με την εκπαιδευτική κατάρτιση δεν υπήρχε σχετική ενημέρωση μέσα στη φυλακή. Παρόλα αυτά θεωρεί ότι τέτοιου είδους προγράμματα βοηθάνε πολύ για την ομαλή κοινωνική επανένταξη του ατόμου.

6. Η περίπτωση Τ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Τ αναφέρει ότι δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα μέσα στη φυλακή ή ο ίδιος δε συμμετείχε σε κάποιο διότι δεν το χρειάζεται. Σε αυτό συνέβαλε και το μικρό χρονικό διάστημα που έμεινε μέσα στη φυλακή. *«Δεν έκανα πρόγραμμα, κανένα πρόγραμμα. Όχι για 4 μήνες τώρα τι να κάνω;!»*. Τα προγράμματα αυτά βοηθούν στην κοινωνική επανένταξη όταν ο φυλακισμένος είναι σε νεαρή ηλικία. *«Βοηθάνε άμα είσαι σε κάποια καλή ηλικία. Εγώ τώρα κοντεύω τα 50. Εγώ τώρα επειδή έχω αυτή τη δουλειά είναι 5 ώρες και να περπατάς μέσα στον ήλιο 5 ώρες, μετά είσαι χώμα εντελώς. Δεν έχεις κουράγιο για τίποτα. Κι εγώ το μόνο που κάνω είναι να γυρίσω σπίτι μήπως φτιάξω κανά φαγητό»*. Επιπλέον, ανέφερε ότι δεν υπάρχει ενημέρωση μέσα στα καταστήματα κράτησης σχετικά με προγράμματα κοινωνικής επανένταξης.

7. Η περίπτωση Π.

Η περίπτωση Π μέσα στο κατάστημα κράτησης δεν υπάρχουν προγράμματα κοινωνικής επανένταξης ή κάποιο πρόγραμμα που θα μπορούσε να βοηθήσει τον ίδιο να επανενταχθεί στην κοινωνία. Ανέφερε ότι ήταν πολύ βοηθητική και χρήσιμη η παραμονή του στις αγροτικές φυλακές. *«Μέσα στις φυλακές, όχι δεν υπάρχουνε τέτοια πράγματα, πολύ χλωμό. Δε ξέρω τι θα με βοηθούσε. Αυτό που θα με βοηθούσε θα ήταν μία δουλειά. Έστω και με δύο κατοστάρικα το μήνα. Ήταν βοηθητικό η απασχόληση στην αγροτική. Ήταν βοηθητικό στο φουλ που λέμε»*. Επίσης, αναφέρει ότι δεν υπάρχει ενημέρωση μέσα στη φυλακή.

8. Η περίπτωση Μ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Μ υποστηρίζει ότι δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης μέσα στο κατάστημα κράτησης. Ο ίδιος δούλευε στο μαγειρείο και δεν ασχολήθηκε με τον τομέα της κοινωνικής επανένταξης. *«Δούλευα στη φυλακή, ήμουν στο μαγειρείο»*. Ο εν λόγω ερωτώμενος θεωρεί ότι δεν χρειάζεται να ασχοληθεί με κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης ή εκπαιδευτικής κατάρτισης, διότι έχει δουλειά και πρέπει να επιστρέψει σε αυτή. Τα προγράμματα που υπάρχουν βοηθούν σε σημαντικό βαθμό μέσα στη φυλακή, μετά τη φυλακή δεν έχει σημασία να συμμετάσχει κάποιος σε κάποιο από αυτά, ειδικά αν έχει δουλειά στην οποία μπορεί να επιστρέψει. Μέσα στο κατάστημα κράτησης δεν υπήρχε ενημέρωση σχετικά με την κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη.

9. Η περίπτωση Ν.

Η περίπτωση Ν υποστηρίζει ότι στα μεγάλα καταστήματα κράτησης υπάρχουν κάποια προγράμματα κοινωνικής επανένταξης. *«Στις μεγάλες φυλακές υπάρχουν, δηλαδή άμα είσαι Κορυδαλλό, άμα είσαι καμιά Λάρισα, καμιά Πάτρα σ' αυτές ναι. Στις υπόλοιπες δεν υπάρχει τίποτα»*. Ο εν λόγω ερωτώμενος δεν ενδιαφέρεται για την εκπαιδευτική του κατάρτιση, διότι αντιμετωπίζει δυσκολίες με την προσαρμογή του στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, οπότε δεν μπορεί να ασχοληθεί με αυτή. Μέσα στη φυλακή δεν υπήρχε ενημέρωση σχετικά με τα προγράμματα της κοινωνικής επανένταξης που υπάρχουν μέσα και έξω από τα καταστήματα κράτησης. Τα προγράμματα αυτά βοηθούν πάρα πολύ, αλλά μόνο με τη συναίνεση και τη θέληση του ατόμου να υιοθετήσει ένα νέο τρόπο ζωής. Επιπλέον, επισημαίνει ότι το κράτος δε χρηματοδοτεί πλέον τα προγράμματα που βοηθούν τους αποφυλακισθέντες. *«Κοίτα σε μερικούς βοηθάει, δηλαδή μερικοί που θέλουνε να συνεχίσουνε ξέρω γω το σχολείο τους κι αυτό, ναι βοηθάει. Όπως και τα προγράμματα, τα κομπιούτερ που υπήρχανε παλιά ξέρω γω αυτά, τα κόψανε όλα αυτά. Ιδίως στις μικρές φυλακές δεν υπάρχουνε αυτά. Μόνο στις μεγάλες φυλακές, ιδίως Κορυδαλλό δηλαδή, μόνο στον Κορυδαλλό μπορείς να βρεις κάτι τέτοιο. Αλλά βοηθάνε ναι, βοηθάνε ναι πολύ»*.

10. Η περίπτωση Κ.

Η περίπτωση Κ υποστηρίζει ότι δεν υπήρχε κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης μέσα στη φυλακή. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάποια προετοιμασία για

τα άτομα που θα αποφυλακιστούν, σε αντίθεση με τα καταστήματα κράτησης στο εξωτερικό όπου προετοιμάζουν και στηρίζουν τους αποφυλακισθέντες. *«Δούλενα με ξένους και έβλεπα στα ξένα κράτη καλύτερη μεταχείριση στους κρατούμενους ώστε να γίνει επανένταξη στην κοινωνία αργότερα. Δηλαδή, εργαζόμενοι μέσα ή να παίρνουν κάποια κέρδη για να προσαρμοστείς εργασιακά».* Για την ομαλή κοινωνική επανένταξη είναι πολύ βασικό να ενισχύεται η θέληση του ατόμου να επανενταχθεί στην κοινωνία. *«Σας είπα στην αρχή πρέπει να χεις μάθει από μικρός να δουλεύεις, μην περιμένεις, δηλαδή μέσα σε μια κακιά στιγμή στη ζωή σου να προσπαθείς στη φυλακή να φτιάξεις τον εαυτό σου, ναι μεν φτιάχνονται αλλά με μεγάλη προσπάθεια».* Τα άτομα, τα οποία καταφέρνουν να επανενταχθούν είναι πολύ λίγα, κυρίως λόγω της κρίσης που υπάρχει στην Ελλάδα. *«Είναι πολύ μικρή, είναι πάρα πολύ μικρή (η κοινωνική επανένταξη)... Υπάρχουνε πολλά κενά, όσοι ζούνε μόνοι τους με αυτή την τεράστια κρίση που περνάμε έχουνε τεράστια προβλήματα. Και θα υπάρχουν ακόμα χειρότερα γιατί είμαστε στην αρχή ακόμα».* Ο εν λόγω ερωτώμενος είχε ενημερωθεί μέσα στη φυλακή για τον φορέα κοινωνικής επανένταξης, ο οποίος τον βοήθησε να επανενταχθεί στην κοινωνία και του παρείχε ένα μικρό οικονομικό βοήθημα. *«Είχα μάθει για τον φορέα, ο οποίος μου έδωσε τη δυνατότητα να εκφράζομαι εθελοντικά στην αρχή με μία βοήθεια που είχα. Αυτό με ωφέλησε πάρα πολύ αφού στάθηκα για λίγο στα πόδια μου για ένα δύο χρόνια έψαχνα για δουλειά για ξενοδοχεία. Πράγμα που με βοήθησε πάρα πολύ».*

Συνοψίζοντας, μέσα στα καταστήματα κράτησης δεν υπάρχουν προγράμματα τα οποία βοηθούν τα άτομα να επανενταχθούν ομαλά στην κοινωνία. Η εκπαιδευτική κατάρτιση ενισχύεται μέσα στο περιβάλλον της φυλακής, λόγω του σχολείου που υπάρχει. Παρόλα αυτά οι παραπάνω περιπτώσεις δεν ασχολούνται με το ζήτημα της εκπαίδευσης, το θεωρούν πολυτέλεια. Το άτομο μετά την αποφυλάκισή του πρέπει να βρει εργασία, ώστε να καταφέρει να επιβιώσει και να μην ξαναβρεθεί στη φυλακή, δεν μπορεί να ασχοληθεί με την εκπαιδευτική του κατάρτιση. Οι υπό μελέτη περιπτώσεις υποστηρίζουν ότι αν υπήρχαν προγράμματα κοινωνικής επανένταξης θα βοηθούσαν πάρα πολύ, αλλά πάντα σε συνδυασμό με την ισχυρή θέληση του ατόμου να υιοθετήσει ένα νέο τρόπο ζωής. Μέσα στα καταστήματα κράτησης δεν υπήρχε ενημέρωση για κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής επανένταξης, ενώ υπήρχε ενημέρωση για τους φορείς κοινωνικής επανένταξης στους

οποίους μπορούν να απευθυνθούν οι έγκλειστοι μετά την αποφυλάκισή τους. Οι τέσσερις (4) από τις δέκα (10) περιπτώσεις εργάζονταν μέσα στη φυλακή. Σε πολλές περιπτώσεις παρουσιάστηκε ότι οι πρώην κρατούμενοι δε θέλησαν να συμμετάσχουν σε κάποιες από τις ενέργειες της φυλακής που προετοιμάζουν το άτομο για την κοινωνική του επανένταξη. Επιπλέον, τα άτομα δεν ενημερώνονται για την κατάσταση που επικρατεί στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

2.4 Προβλήματα κατά την κοινωνική επανένταξη.

1. Η περίπτωση Α.

Η περίπτωση Α δεν έχει επανενταχθεί στην αγορά εργασίας, λόγω έλλειψης βασικών προσόντων που απαιτούνται ώστε να καταφέρει να διεκδικήσει μία θέση εργασίας. Όταν του πρόσφεραν δουλειά δεν είχε μεταφορικό μέσο, το οποίο ήταν απαραίτητο για την θέση εργασίας. *«Δυσκολίες από μεταφορικό μέσο. Δηλαδή, βρήκα δουλειά αλλά θέλει μηχανάκι και μηχανή εγώ δεν έχω. Και σε κούριερ και σε σουβλατζίδικο. Πρέπει να έχει δικό του μεταφορικό μέσο»*. Επιπλέον, πιστεύει ότι φέρει την ταυτότητα του εγκληματία και αισθάνεται την ανάγκη να αιτιολογήσει το λόγο για τον οποίο καταδικάστηκε. *«Θα τον δείχνουν όλοι με το δάχτυλο, ώσπου να μάθουν την αλήθεια, γιατί μπήκε μέσα... με έδειχναν με το δάχτυλο, τώρα όχι»*.

2. Η περίπτωση Β.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Β υποστηρίζει ότι κάθε περίπτωση αποφυλακισμένου είναι διαφορετική. Το κάθε άτομο αντιμετωπίζει διαφορετικά προβλήματα ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του. Η ίδια αντιμετωπίζει πρόβλημα με την εξάρτησή της από τα ναρκωτικά, φοβάται ότι θα υποτροπιάσει, ενώ βρίσκεται στη διαδικασία της απεξάρτησης. *«Θέματα δικά του, δικά του προβλήματα. Εγώ ότι ξανάπεσα στα ναρκωτικά. Φοβόμουν την υποτροπή. Να πάρω δόση»*. Το μόνο εμπόδιο που συναντάει στη διαδικασία της απεξάρτησης και της επανένταξής της είναι ο ίδιος της ο εαυτός. Επίσης, αναφέρει ότι δεν είναι δύσκολη η εύρεση εργασίας. *«Κάποιος που θέλει να βρει δουλειά βρίσκει πιστεύω, άμα θέλει να βρει»*. Παρατηρείται ότι η ισχυρή θέληση του ατόμου να ξεφύγει από μία κατάσταση μπορεί να τον βοηθήσει να κάνει τα πάντα. Η εύρεση εργασίας συναρτάται με τη θέληση του ατόμου να ξεφύγει από τον τρόπο ζωής που έχει

σχηματίσει ώστε να υιοθετήσει έναν νέο τρόπο ζωής όπως προσταίζουν οι επιταγές του ελεύθερου κοινωνικού περιβάλλοντος.

3. Η περίπτωση Γ.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Γ αφορούν την επαγγελματική του επανένταξη. Δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας, λόγω της υψηλής ανεργίας. Οι πρώην κρατούμενοι δυσκολεύονται παραπάνω να βρουν κάποια θέση εργασίας γιατί φέρουν την ταυτότητα του εγκληματία. Ακόμα και αν βρουν δουλειά η αμοιβή είναι πολύ μικρή. Η ηλικία του ατόμου της περίπτωσης Γ (65 ετών), δυσχεραίνει ακόμα περισσότερο την επαγγελματική του επανένταξη. Ο ίδιος απλώς θέλει να βρει μία απασχόληση μέχρι να βγει η σύνταξή του. *«Ε πολύ δύσκολα και ειδικά, ειδικά αν είσαι μέσα μεγάλος σε ηλικία... γιατί υπάρχει ανεργία, είναι και το πρόβλημα και πολλοί επειδή είναι αποφυλακισμένοι δεν τους παίρνουνε σε δουλειά... οι δουλειές είναι ελάχιστες, για ένα μικρό μεροκάματο... Η ανεργία υπάρχει αλλά άμα είσαι πιο νέος κάτι μπορεί να βρεις... αυτό το πρόβλημα είχε ήμουν να άνεργος... Εντάξει το κώλωμά μου, τι να κάνω μέχρι να βγω στη σύνταξη».*

4. Η περίπτωση Δ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Δ αντιμετωπίζει προβλήματα με την εύρεση εργασίας. Παρόλα αυτά πιστεύει ότι μπορείς να βρεις μία θέση εργασίας, αλλά ο μισθός που προσφέρεται στις ελεύθερες θέσεις εργασίες είναι ελάχιστος και οι ώρες εργασίας πολλές. Επιπλέον, αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με την στέγαση και την επιβίωση, καθώς δεν έχει και υποστηρικτικό δίκτυο ώστε να τη στηρίξει και να τη βοηθήσει. *«Δεν είχα που να μείνω, δεν έχω τίποτα... Να σου πω κάτι και εκτός από αυτό δε βοηθάει και κανείς έτσι, όταν σου λέω κανείς στα απ' έξω θέματα, τι να πω;!».*

5. Η περίπτωση Σ.

Κατά την άποψη της περίπτωσης Σ, τα άτομα που έχουν εμπειρία εγκλεισμού δυσκολεύονται πολύ να βρουν δουλειά. *«Και εκείνος το ίδιο, τον κυνηγάει το παρελθόν του».* Η ίδια δεν γνωρίζει την κατάσταση που επικρατεί στην αγορά εργασίας στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον, διότι δεν έχει εργαστεί ξανά. Μετά την αποφυλάκιση της πήγε να γραφτεί σε σχολείο ώστε να ολοκληρώσει την εκπαίδευσή της, αλλά τα παράτησε, διότι πίστευε ότι την *«κοίταζαν με μισό μάτι».*

«Και σχολείο που πήγα πάλι με κοιτάγανε περίεργα και πάλι το πρεζάκι που πάει λέγανε». Επιπλέον, δυσκολεύεται να διεκδικήσει την επιμέλεια του παιδιού της λόγω της εξάρτησής της. «Κάποια στιγμή θέλω να πάρω να διεκδικήσω την κόρη μου... δε με λέει μαμά ακούει τα μικρά τα άλλα και λέει μαμά την αδερφή μου και η αδερφή μου την έμαθε να τη λέει μαμά... έχει την επιμέλεια η αδερφή μου. Ποτέ δεν έχει πάει κοινωνική λειτουργός, έχει προσωρινή επιμέλεια».

6. Η περίπτωση Τ.

Η περίπτωση Τ αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με τη στέγαση, διότι δεν έχει δικό του σπίτι και φιλοξενείται. *«Πρώτα απ' όλα δεν είχα στέγη και λεφτά, καθόλου τίποτα». Υποστηρίζει πως κάποιος που αποφυλακίζεται τώρα με την κρίση θα αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα λόγω της μεγάλης ανεργίας που υπάρχει και των ελάχιστων θέσεων εργασίας. «Μεγάλα όπως έψαχνα εγώ και βρήκα αυτή τη δουλειά, που μοιράζω φυλλάδια».*

7. Η περίπτωση Π.

Η περίπτωση Π αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με την εικόνα που έχει στην κοινωνία. Πιστεύει ότι λόγω του εγκλεισμού του δεν μπορεί να βρει δουλειά. *«Πολλά προβλήματα. Γιατί το πως θα σε κοιτάζουν οι άλλοι, γιατί θα σε ρωτήσουν τι κάνεις έξω κι αυτά όλα». Αυτή η άποψη ενισχύεται και από τη αντιμετώπιση που έχει στο κοινωνικό του περιβάλλον. «Μέχρι στιγμής μέσα από την πολυκατοικία που μένουμε, μια οικογένεια μας έχει σε απόσταση, όλοι οι υπόλοιποι μας φέρονται πολύ καλά, δόξα το Θεό». Επίσης, δυσκολεύεται να επανενταχθεί στην κοινωνία, επειδή δεν υπάρχει κάποια βοήθεια για τους αποφυλακισθέντες στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. «Εδώ έξω δεν έχω δει ακόμα, βοήθεια, δηλαδή αν με βοηθούσαν θα βοηθούσα κι εγώ όσο μπορούσα όσο έχω τη δύναμη θα βοηθούσα πάντως».*

8. Η περίπτωση Μ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Μ αναφέρει ότι τώρα με την κρίση η κοινωνική και η επαγγελματική επανένταξη είναι πολύ δύσκολη. Οι θέσεις εργασίες είναι ελάχιστες. *«Με την κρίση είναι δύσκολα τα πράγματα, είναι πολύ δύσκολα. Αυτό πρέπει το γνωρίζετε και εσείς. Δουλείες δυστυχώς... όσοι έχουνε είναι ευχής έργον».*

Ένα άτομο το οποίο αποφυλακίζεται μέσα στην κρίση αντιμετωπίζει πολλά προβλήματα, κυρίως την ανεργία και είναι πολύ εύκολο να οδηγηθεί πίσω στη φυλακή. *«Αν δεν έχει βρει είναι σοβαρά τα προβλήματα, γιατί είναι στη μέση η ανεργία. Ένας που δεν μπορεί να συντηρηθεί είναι στο δρόμο, θα κοιμάται στα παγκάκια έτσι; Λοιπόν τα προβλήματα είναι πολύ σοβαρά. Στη φυλακή έχει και να φάει και να κοιμηθεί. Δεν θα είναι έξω ούτε στο κρύο ούτε στη βροχή. Ενώ άμα βγει από τη φυλακή και δεν έχει κάτι, τα πράγματα δυσκολεύουνε, έτσι δεν είναι;».* Το εν λόγω άτομο αντιμετώπισε δυσκολίες ως προς την επιστροφή του στην εργασία του, αλλά είχε τη στήριξη του πνευματικού του ιερέα μέχρι να επιστρέψει στη δουλειά του. *«Εγώ δεν αντιμετώπισα κανένα πρόβλημα γιατί ήτανε ο γέροντας μου δίπλα μου, ήτανε κοντά μου. Το μόνο που αντιμετώπισα πρόβλημα ήτανε με τη δουλειά που δε με δεχτήκανε. Αυτό ήταν το μόνο πρόβλημα που δεν έχω χρήματα. Να ναι καλά όμως ο γέροντας μου και με συντηρεί, μ' αυτό, δηλαδή αυτό που θα μαγειρέψει αυτό θα μου δώσει και μένανε κι όλα. Δεν έχω πρόβλημα».*

9. Η περίπτωση Ν.

Η περίπτωση Ν αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με την επαγγελματική επανένταξή του. Η ανεργία που υπάρχει δυσκολεύει τα άτομα που αποφυλακίζονται τώρα, και πολλές φορές άτομα μπορεί να οδηγηθούν πάλι στη φυλακή. *«Μόνο την επιβίωση. Απ' τη στιγμή που δεν έχει δουλειά δε μπορεί να επιβιώσει και άμα δεν αντέξεις θα πέσεις αλλού... δεν είχα κανένα άλλο πρόβλημα. Η ανεργία είναι, με δυσκολεύει».* Επίσης, δεν μπορεί να λάβει κάποιο επίδομα, διότι δεν έχει κλείσει τα βιβλία της επιχείρησης που είχε πριν από τη φυλάκιση. *«Έ ναι βρίσκεις προβλήματα. Εγώ, ξέρω γω, είχα κάποιο μαγαζί με πήγανε για απάτη στο μαγαζί, τώρα αυτές τις μέρες δεν έχω κλείσει βιβλία εγώ στο μαγαζί και θεωρούμαι σαν επιχειρηματίας αυτή τη στιγμή και δεν μπορώ να πάρω ούτε αλληλεγγύης, ούτε τίποτα από αυτά τα πράγματα, ενώ δε δουλεύει το μαγαζί, φαίνεται ότι δε δουλεύει το μαγαζί, ότι έχει κλείσει... δεν μπορώ να κλείσω βιβλία γιατί δεν έχω χαρτιά από το μαγαζί. Και δεν μπορώ να βρω άκρη. Και δεν μπορώ να κάνω καταγγελία γιατί εγώ το ξεκίνησα, δικό μου ήτανε... Το μόνο που μπορώ να αποδείξω ότι είχα το μαγαζί είναι η έναρξη που είχα κάνει στην εφορία, μόνο αυτό, αλλά έχουνε φύγει τα χαρτιά... Τώρα δε ξέρω και με το λογαριασμό έχω πρόβλημα εγώ, δεν μπορώ να ανοίξω λογαριασμό, λόγω της απάτης που χρωστάω σε τράπεζες και τέτοια».*

10. Η περίπτωση Κ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Κ υποστηρίζει ότι το βασικότερο πρόβλημα που θα συναντήσει κάποιος κατά την αποφυλάκισή του είναι ότι δεν υπάρχει προσφορά εργασίας στην Ελλάδα, λόγω της μεγάλης ανεργίας που επικρατεί. «Εγώ δεν πιστεύω ότι υπάρχει προσφορά εργασίας στην Ελλάδα, δεν υπάρχει. Δεν υπάρχουν επαγγέλματα στην οικοδομή. Αφού δεν υπάρχει ανοικοδόμηση, έχουνε σταματήσει τα πάντα... Χώρα διερχομένων η Ελλάδα. Ότι και να κάνω πάει στα χαμένα, πρέπει να είναι μεγάλο το κίνημα της αισιοδοξίας, δηλαδή να σηκωθούμε όλοι και να πάμε. Οι αβόλευτοι ψάχνουν; Τι ψάχνουν; Τι να ψάξεις; Δεν υπάρχει μέλλον στην Ελλάδα... Αφού το κράτος δεν βοηθάει». Το άτομο για να καταφέρει να επανενταχθεί στην κοινωνία πρέπει να έχει κάποια βοήθεια και να έχει ισχυρή θέληση να αλλάξει τον τρόπο ζωής του. «Σε πρώτη φάση κι αν βρει κάποιος να τον βοηθήσουνε. Τώρα άνθρωποι οι οποίοι έρχονται εδώ πέρα τι κάνουνε, πως ζούνε δε ξέρω, είτε με τα ναρκωτικά είτε θα ξαναμπούνε στη φυλακή να ασχοληθούνε με εργασίες δε ξέρω. Με τα ναρκωτικά δε ξέρω πως ζουν. Δύσκολα δεν υπάρχει η πολιτική βούληση να βοηθήσουν ανθρώπους που βγαίνουν από τη φυλακή είναι ημίμετρα τα οποία χάνονται, βαριούνται. Το εργασιακό είναι να έχεις μάθει να δουλεύεις, μην είσαι τεμπέλης». Ο ίδιος αντιμετώπισε πολλά προβλήματα λόγω της ταυτότητας του εγκληματία που του προστέθηκε μετά τη φυλάκιση. «Το στίγμα, δηλαδή, δεν μπορούμε να πούμε ότι 4 χρόνια δεν άφησε υπολείμματα μέσα μου αλλά προσπάθησα να τα διώξω. Δεν είχα καμία επαφή με φυλακισμένους ή με φυλακή καθόλου. Δεν αντάλλαξα τηλέφωνα κι αυτά. Δηλαδή, μια καινούργια ζωή, εντελώς καινούργια ζωή. Σας είπα η ηλικία παίζει σημαντικό ρόλο, όσο πιο μεγάλος τόσο το καλύτερο για σένα αν έχεις μάθει να μπεινοβγαίνεις στη φυλακή θα επιστρέψεις πάλι, το παραβατικό σου έργο... Έβγαινες έξω μπορεί να σε πλησιάζανε έξω στα τμήματα συγγενείς και να σου βάζανε ναρκωτικά, γυμνός, ξεγυμνώσου άνοιξε το στόμα σου, αυτό είχε αποτέλεσμα τον εξευτελισμό του εαυτού μου». Μία ακόμα δυσκολία που συνάντησε κατά την αποφυλάκισή του ήταν ο φόβος του. «Ο φόβος, έχεις κάποιο φόβο... Φοβούνται οι άνθρωποι... Σε φοβίζει πάντα η κοινωνία και γενικότερα και η προσωπική σου αποκατάσταση, είτε επαγγελματική, γιατί ο άνθρωπος βρίσκει τον εαυτό του, την προσωπικότητά του μέσα από τις εργασίες. Πάντα το μικρό χρήμα στην τσέπη σου, σου προσφέρει μία προσωπικότητα. Σε φόβιζε που είχες και το στίγμα της φυλακής και τον χαρακτηρισμό του ποινικού μητρώου. Γιατί πολλές εταιρείες το ζητάνε... πρέπει να

έχεις βάση για να κυνηγήσεις μια δουλειά. Στην Ελλάδα που ζούμε, ζούμε για μικρά πράγματα. Πρέπει να ψαχνόμαστε για μικρά πράγματα που είναι ουσιαστικά».

Παρατηρείται ότι μετά την αποφυλάκισή τους, οι πρώην κρατούμενοι, αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία και τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε ατόμου. Από τις δέκα (10) περιπτώσεις, οι δύο (2) αντιμετωπίζουν θέματα εξάρτησης από τα ναρκωτικά και φοβούνται να μην υποτροπιάσουν. Μία (1) περίπτωση δεν έχει εργαστεί ξανά, οπότε δεν μιλάμε για επαγγελματική επανένταξη, αλλά για ένταξη στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η ύπαρξη του στίγματος δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την επαγγελματική τους επανένταξη. Τα άτομα που έχουν καταφέρει να βρουν μία δουλειά δεν είναι ευχαριστημένα, λόγω του χαμηλού μισθού που προσφέρεται. Μετά την αποφυλάκιση οι πρώην κρατούμενοι αντιμετωπίζουν προβλήματα στέγασης, διατροφής και ενδυμασίας και σε συνδυασμό με το ελλιπές υποστηρικτικό δίκτυο η κατάστασή τους επιδεινώνεται. Όλα τα παραπάνω οδηγούν το άτομο στο να ψάξει να βρει άλλους τρόπους, ώστε να επιβιώσει με αποτέλεσμα αυτό να οδηγήσει στην υποτροπή του.

2.5 Οι προσδοκίες των πρώην κρατουμένων.

1. Η περίπτωση Α.

Η περίπτωση Α έχει ως μεγαλύτερη προσδοκία να επανενταχθεί στην αγορά εργασίας. Το αίτημά του για μία θέση εργασίας είναι ξεκάθαρο και δηλώνει έτοιμος να παλέψει ώστε να το επιτύχει. *«Δουλειά το κυριότερο. Το κυριότερο είναι να βρω δουλειά. Δίψα έχω για δουλειά, δουλειά θέλω να».*

2. Η περίπτωση Β.

Η περίπτωση Β είναι πολυπότροφος και βρίσκεται στη χρήση πολλά χρόνια. Πιστεύει ότι θα υποτροπιάσει για ακόμα μία φορά. Είναι οροθετική και αυτό είναι ένα βασικό στοιχείο για το οποίο δεν έχει καμία προσδοκία για το μέλλον και αφήνεται παραδομένη σε αυτή την κατάσταση. Όπως αναφέρει, η ίδια είναι το

μοναδικό εμπόδιο για την απεξάρτηση της, οπότε δείχνει ότι ξέρει πως θα υποτροπιάσει ξανά. *«Έχω πάψει να κάνω σχέδια. Ελπίζω τα σχέδιά μου... Δεν έχω σχέδια. Έχω πάψει να κάνω, δε ξέρω. Κάπου έχω κουραστεί, κάπου δε θέλω, δεν το ξέρω. Δεν κατηγορώ ποτέ τους άλλους, εγώ φταίω».*

3. Η περίπτωση Γ.

Το κυριότερο αίτημα της περίπτωσης Γ είναι να βρει έναν τρόπο να συντηρεί τον εαυτό του μέχρι να βγει η σύνταξή του. Με τη σύνταξη θα μπορεί να έχει ένα σταθερό μηνιαίο εισόδημα ώστε να μπορεί να ζήσει και να μπορεί να συντηρεί μόνος του τον εαυτό του. *«Προς το παρόν τίποτα, απλώς περιμένω να βγει η σύνταξη, να ζήσω έτσι».*

4. Η περίπτωση Δ.

Η βασική προσδοκία της περίπτωσης Δ είναι να καταφέρει να βρει μία καλή θέση εργασίας, ώστε να μπορεί να ζήσει και εν συνεχεία να καταφέρει να διεκδικήσει το παιδί της. *«Να βρω δουλειά, να μπορώ να ζήσω».*

5. Η περίπτωση Σ.

Τα σχέδια της περίπτωσης Σ είναι να καταφέρει να ακολουθήσει ένα πρόγραμμα απεξάρτησης, να ξεφύγει από την χρήση, να πάρει τη ζωή στα χέρια της. Σε ένα δεύτερο επίπεδο επιθυμεί να ανακτήσει τις δυνάμεις της και να διεκδικήσει το παιδί της, ώστε να μπορεί να της παρέχει μία καλή ζωή. Δηλώνει αποφασισμένη να ξεφύγει από την χρήση. *«Θέλω να πάω στο κλειστό πρόγραμμα του 18 και Άνω, δε θα παίρνω τίποτα. Ήδη έχω καθαρίσει, δύο βδομάδες... Ξεκίνησα στερητικά και μου την έφερε μου την έστειλε ο Θεός την μάνα μου, την πρώτη μέρα του στερητικού... Πήγα πριν με τη μαμά, πήγαμε στο 18. Πήγα τους είπα είμαι καθαρή 2,5 βδομάδες, πίνω μόνο κανά τσιγάρο που και που. Δεν μου είπαν τίποτα όλα καλά εντάξει, προς το παρόν όλα καλά... Ακόμα δεν έχω δυνάμεις... Τώρα ο στόχος μου είναι να πάρω την μικρή... Την αφήνουν να κάθεται λίγο μαζί μου, μόνη μου. Να την πάρω να την πάω στις κούνιες».*

6. Η περίπτωση Τ.

Η περίπτωση Τ θέλει να βρει μία καλύτερη θέση εργασίας, ώστε να μπορεί να συντηρεί τον εαυτό του και να πάει σε ένα δικό του σπίτι. Έχει φιλοδοξίες για τον εαυτό του και κάνει σχέδια για το μέλλον. *«Μήπως βρω και μια καλύτερη δουλειά κι*

ένα σπίτι να είμαι κύριος του εαυτού μου, να μη στηρίζομαι σε άλλους. Εγώ θέλω κάτι καλύτερο απ' ότι έχω, να πάω κάπου καλύτερα. Από τη στιγμή που τα έκοψα όλα και δεν πίνω τίποτα και είμαι νορμάλ, ούτε αλκοόλ δεν πίνω, μόνο αναψυκτικά και χυμούς. Το μόνο που δεν μπορώ να κόψω είναι το τσιγάρο και καπνίζω 25 με 30 τσιγάρα τη μέρα. Και τους καφέδες, που πίνω 5».

7. Η περίπτωση Π.

Η περίπτωση Π αρχικά αναφέρει ότι είναι αισιόδοξος για το μέλλον. Στη συνέχεια δηλώνει ότι είναι απελπισμένος με την κατάσταση που επικρατεί στην κοινωνία, λόγω των προβλημάτων που αντιμετωπίζει και η οικογένειά του. Επιθυμεί να βρει μία εργασία ώστε να μπορεί να συντηρεί τον εαυτό του, αλλά και να στηρίζει την οικογένειά του. «Αισιόδοξα. Αυτό εξαρτάται απ' το περίγυρο που λένε. Πήγα στον δήμο που ανήκουμε και λέει δε δικαιούστε τίποτα, γιατί η μαμά σας θα πάρει σύνταξη. Και φαίνεται ότι με φιλοξενεί. Αλλά και με μία δουλειά και έστω με δύο κατοστάρικα το μήνα εγώ θα πήγαινα δε θα με... και 150 που λένε. Τώρα μέχρι στιγμής πηγαίνω στο Αττικό, στη ψυχιατροδικαστική, είναι μέσα στους όρους για να είμαι έξω. Αρχίζω και απελπίζομαι, δεν έχω ψάξει για δουλειά... Γι' αυτό σου λέω με έχει πιάσει απελπισία, που λέμε. Δε ξέρω τι να κάνω. Μπορείς να μου πεις τι άλλο μπορώ να κάνω; Σε θέμα εργασίας. Παραμελώ τον εαυτό μου και για να δώσω, για να μπορέσω για να στηρίζω και τα αδέρφια μου και την μάνα μου».

8. Η περίπτωση Μ.

Η περίπτωση Μ παρουσιάζει ένα άτομο αισιόδοξο για το μέλλον. Επιθυμεί να επιστρέψει σύντομα στη δουλειά του ώστε να συνεχίσει τη ζωή του από εκεί που την άφησε πριν από τη φυλάκιση. «Ότι αν πάνε όλα καλά με το δικαστήριο και αυτά θα ξαναπάω πάλι στη δουλειά μου, αυτά».

9. Η περίπτωση Ν.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Ν επιθυμεί στο μέλλον να βρει μία εργασία και να καταφέρει να κλείσει τα βιβλία της επιχείρησής του. Τώρα θέλει να ανοίξει ένα λογαριασμό στην τράπεζα και να καταφέρει σιγά σιγά να ξεχρεώσει τα χρέη του ώστε να ξεκινήσει και πάλι τη ζωή του. «Πρώτα να βρω μια δουλειά, μετά από εκεί και πέρα σιγά σιγά, όλα τ' άλλα βρίσκονται... Τώρα θα δω έχω ένα λογαριασμό ανοιχτό, έχω ένα λογαριασμό στην τράπεζα, αλλά δεν τον έχω

ενεργοποιήσει είναι από τους παλιούς λογαριασμούς του μαγαζιού και δεν τον έχω ενεργοποιήσει είναι από τους παλιούς λογαριασμούς του μαγαζιού και δεν τον έχω ενεργοποιήσει. Πρέπει να κάνω και διακανονισμό γιατί χρωστάω μια κάρτα εκεί. Θα δω τώρα αυτές τις μέρες».

10. Η περίπτωση Κ.

Το ερευνητικό υποκείμενο της περίπτωσης Κ επιθυμεί να μην ενοχλεί κανέναν και να περάσει ήρεμος το υπόλοιπο της ζωής του και να πάρει όλα τα θετικά στοιχεία που του προσέφερε η εμπειρία του εγκλεισμού του . Θέλει να συνεχίσει να προσφέρει τις υπηρεσίες του εθελοντικά στον φορέα κοινωνικής επανένταξης και να βοηθήσει όσους περισσότερους αποφυλακισθέντες μπορεί να επανενταχθούν στην κοινωνία. *«Οι προσδοκίες μου είναι μικρές, περισσότερο... Προσπαθώ να μην πειράζω τον διπλανό μου. Είναι το άλφα και το ωμέγα του ατόμου. Πιθανόν να βάλλεται και η εκκλησία από τους μη σωστούς ανθρώπους... Η φυλακή μου έκανε καλό που δεν το είπα πριν, η αλληλεγγύη για τον άλλον άνθρωπο. Ήμουν λίγο αλαζόνας σε μικρή ηλικία. Αυτό μου έδωσε η φυλακή το να σκέφτεσαι τον διπλανό σου. Εδώ ο κόσμος δεν ενδιαφέρεται για τον διπλανό του, μόνο για τον εαυτό του, μόνο με τα κινητά».*

Συνοψίζοντας, οι βασικές προσδοκίες των πρώην κρατουμένων είναι να καταφέρουν να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας, ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν. Παρατηρείται ότι οι υπό μελέτη περιπτώσεις, βλέπουν αισιόδοξα το μέλλον και είναι έτοιμα να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που θα προκύψουν. Από τις δέκα (10) περιπτώσεις, μία (1) περίπτωση δεν κάνει σχέδια για το μέλλον, εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι οροθετική και δεν πιστεύει ότι μπορεί να αλλάξει πλέον τη ζωή της. Όλες οι προσδοκίες τους συνοψίζονται στο αίτημα της επαγγελματικής επανένταξης, το οποίο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το βασικότερο στοιχείο για την επιτυχή κοινωνική επανένταξη είναι η ομαλή επανένταξη στην αγορά εργασίας.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν οι παράγοντες, που οδηγούν στην κοινωνική επανένταξη των πρώην κρατουμένων ή στον κοινωνικό τους αποκλεισμό, με τη βοήθεια προσωπικών συνεντεύξεων σε βάθος, πρώην κρατουμένων και των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Από τα στελέχη των φορέων της κοινωνικής επανένταξης μελετήθηκαν τα μέσα και οι όροι της προετοιμασίας της κοινωνικής επανένταξης, καθώς και η βοήθεια που παρέχεται στους πρώην κρατούμενους. Αναφορικά με τους πρώην κρατούμενους πραγματοποιήθηκε η ανάλυση της πορείας των αποφυλακισμένων, από την αποφυλάκισή τους μέχρι την τωρινή τους κατάσταση.

Η πορεία ζωής των αποφυλακισμένων μελετήθηκε μέσα από την παρουσίαση του βιογραφικού τους, την προετοιμασία τους για την είσοδο τους στην κοινωνία μέσα στα καταστήματα κράτησης και έξω από αυτά. Διερευνήθηκαν τα προβλήματα που ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκισή τους. Επιπλέον, εξετάστηκε η επαγγελματική επανένταξή των πρώην κρατουμένων και παρουσιάστηκαν οι προσδοκίες τους για το μέλλον μετά τη φυλακή.

Για τη μελέτη των φορέων κοινωνικής επανένταξης, διερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούν την κοινωνική επανένταξη στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα κατά την περίοδο της κρίσης. Μελετήθηκαν τα προβλήματα που ενδέχεται να προκύψουν κατά την αποφυλάκιση, όπως παρουσιάστηκαν από την οπτική των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Τέλος, παρουσιάστηκαν οι βασικές προσδοκίες των στελεχών αναφορικά με τον φορέα κοινωνικής επανένταξης, στον οποίο δραστηριοποιούνται, καθώς και παραδείγματα ατόμων, που κατάφεραν να επανενταχθούν στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

Οι περιπτώσεις των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης, παρουσίασαν την εικόνα που έχουν οι ίδιοι για την κατάσταση που επικρατεί στα καταστήματα κράτησης. Παρουσίασαν τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης, που αφορούν πρώην κρατούμενους και λειτουργούν μέσα στα καταστήματα κράτησης, καθώς και τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι φορείς κοινωνικής επανένταξης. Η βοήθεια που παρέχεται από τους φορείς, αφορά τη συμβουλευτική υποστήριξη των πρώην κρατουμένων, καθώς και τη δημιουργία αιτημάτων ώστε να

κατευθυνθούν προς τις επιλογές που τους παρέχονται, ανάλογα με το αίτημα του εκάστοτε ενδιαφερόμενου. Στο τελικό στάδιο της προετοιμασίας της διαδικασίας κοινωνικής επανένταξης, οι πρώην κρατούμενοι, έχοντας ξεπεράσει τα βασικά τους προβλήματα, συναντούν σύμβουλο απασχόλησης, ο οποίος με διάφορα μέσα δίνει τις κατευθύνσεις στους πρώην έγκλειστους, ώστε να επανενταχθούν, όσο το δυνατόν πιο ομαλά, στην αγορά εργασίας. Σε όλη τη διαδικασία κοινωνικής επανένταξης ενισχύονται οι δεσμοί του εκάστοτε ατόμου με το υποστηρικτικό του δίκτυο, μέσω διαφόρων προγραμμάτων που απευθύνονται στους πρώην κρατούμενους και στις οικογένειές τους.

Η κοινωνική επανένταξη κατά την περίοδο της κρίσης δυσχεραίνει το έργο των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Οι πρώην κρατούμενοι δεν ενημερώνονται για την κατάσταση που επικρατεί στην κοινωνία και όταν αποφυλακίζονται, βρίσκονται αντιμέτωποι με μία νέα πραγματικότητα γεμάτη εμπόδια και προκλήσεις. Η κρίση στην Ελλάδα έχει επηρεάσει και την υλική βοήθεια που παρέχουν οι φορείς κοινωνικής επανένταξης στους πρώην κρατούμενους. Δεν υπάρχουν κατάλληλες δομές, ούτε επαρκής χρηματοδότηση από το κράτος, για να στηριχθεί η προσπάθεια των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Σε αυτό συμβάλλει και το ζήτημα της υποστελέχωσης των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Δεν υπάρχει μόνιμο προσωπικό, με αποτέλεσμα να αλλάζουν τα πρόσωπα αναφοράς και να κλονίζεται η εμπιστοσύνη ανάμεσα στους πρώην κρατούμενους και στα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης.

Τα βασικότερα προβλήματα που δημιουργούνται μετά την αποφυλάκιση, σύμφωνα με τους φορείς κοινωνικής επανένταξης είναι η άρνηση, της πλειονότητας των πρώην κρατουμένων, να επανενταχθούν στην κοινωνία και η άγνοιά τους για την κατάσταση που επικρατεί έξω από τα καταστήματα κράτησης. Η προετοιμασία της κοινωνικής μέσα στα καταστήματα κράτησης δεν είναι αρκετή ώστε να βοηθήσει κατάλληλα το άτομο στην επανένταξή του στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Επιπλέον, το κοινωνικό στίγμα που αποδίδεται στους πρώην κρατούμενους δυσχεραίνει περισσότερο την κοινωνική επανένταξη.

Οι προσδοκίες των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης αφορούν, κυρίως, τις υπηρεσίες των φορέων. Πολύ σημαντική είναι η πρόσληψη μόνιμου προσωπικού, ώστε να λυθεί το ζήτημα της υποστελέχωσης των φορέων.

Αναφορικά με τους πρώην κρατούμενους, τα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης, επιθυμούν την ενημέρωση των εγκλείστων, μέσα στα καταστήματα κράτησης. Η ενημέρωση αυτή συνίσταται στην προετοιμασία των πρώην κρατουμένων για την κοινωνική τους επανένταξη. Τέλος, πολύ σημαντική είναι η διεξαγωγή ερευνών, με στόχο τη διερεύνηση των παραγόντων της κοινωνικής επανένταξης, του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς και της υποτροπής.

Σύμφωνα με τα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης, παρατηρείται, ότι η προετοιμασία της κοινωνικής επανένταξης ξεκινάει μέσα από τα καταστήματα κράτησης. Μετά την αποφυλάκισή των πρώην κρατουμένων, οι φορείς κοινωνικής επανένταξης οργανώνουν προγράμματα, τα οποία συνιστούν στην ομαλή κοινωνική επανένταξή τους. Επιπλέον, παρέχεται συμβουλευτική υποστήριξη στους πρώην κρατούμενους και τις οικογένειές τους. Παρόλα τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν, μετά την αποφυλάκιση, τα οποία δυσχεραίνουν την κοινωνική τους επανένταξη, παρουσιάζονται πολλά παραδείγματα πρώην κρατουμένων, που έχουν επανενταχθεί στην κοινωνία. Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν ότι το άτομο όταν έχει ισχυρή θέληση μπορεί να επιτύχει την επανένταξη στην κοινωνία, ξεπερνώντας τα προβλήματα που μπορεί να συναντήσει.

Σχετικά με τους πρώην κρατούμενους, πολύ σημαντική για την ομαλή κοινωνική τους επανένταξη, είναι η στήριξη των οικογενειών τους. Το υποστηρικτικό δίκτυο συμβάλλει σημαντικά στην επιτυχή επανένταξη στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον. Όπως φαίνεται, από τις υπό μελέτη περιπτώσεις, η υποστήριξη από το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον είναι καθοριστική για την ομαλή κοινωνική επανένταξη. Επίσης, τα άτομα που είχαν καλές σχέσεις με το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, πριν από τον εγκλεισμό τους, εξακολουθούν να έχουν το ίδιο καλές σχέσεις και μετά από την παραμονή τους στη φυλακή. Οι πρώην κρατούμενοι, οι οποίοι δεν έχουν οικογένεια δυσκολεύονται περισσότερο να επανενταχθούν στην κοινωνία.

Αναφορικά με την επαγγελματική επανένταξη των πρώην κρατουμένων, παρατηρήθηκε ότι, δύο (2) μόνο περιπτώσεις κατάφεραν να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας. Οι πρώην κρατούμενοι υποστηρίζουν ότι η επαγγελματική επανένταξη είναι απαραίτητη για την επιβίωσή τους και είναι το πρώτο ζήτημα το οποίο επιθυμούν να διευθετήσουν μετά την αποφυλάκισή τους.

Έτσι, η επανένταξη στην αγορά εργασίας καθίσταται ο βασικότερος παράγοντας για την ένταξη των πρώην κρατούμενων στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

Η προετοιμασία της διαδικασίας της κοινωνικής επανένταξης δε ξεκινάει μέσα από τη φυλακή. Δεν υπάρχει ενημέρωση για τις επιλογές που έχουν οι πρώην κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους. Σύμφωνα με τις απόψεις των πρώην κρατούμενων και των στελεχών των φορέων κοινωνικής επανένταξης, μέσα στα καταστήματα κράτησης, δεν πραγματοποιείται η προετοιμασία των εγκλείστων για την κατάσταση την οποία θα βρουν βγαίνοντας από τη φυλακή. Κύριο μέλημα των πρώην κρατούμενων, μετά την αποφυλάκισή τους, είναι η εύρεση εργασίας, η οποία θα τους βοηθήσει να επανενταχθούν στην κοινωνία. Τα προγράμματα εκπαιδευτικής κατάρτισης, που παρέχονται σε αυτούς μετά την αποφυλάκισή τους δεν είναι χρήσιμα, διότι δεν οδηγούν στην εύρεση θέσης εργασίας. Επιπλέον, όπως υποστηρίζουν και οι πρώην κρατούμενοι και τα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης, για την όσο το δυνατόν ομαλότερη κοινωνική επανένταξη, το πιο βασικό στοιχείο είναι η ισχυρή θέληση του ατόμου να αλλάξει τον οικείο τρόπο ζωής του και να υιοθετήσει ένα νέο, σύμφωνα με τις επιταγές του ελεύθερου κοινωνικού περιβάλλοντος.

Μετά την αποφυλάκισή τους οι πρώην κρατούμενοι βρίσκονται αντιμέτωποι με μία σειρά από εμπόδια που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό. Η μεγάλη ανεργία δυσχεραίνει την κοινωνική επανένταξη. Ακόμα και τα άτομα τα οποία έχουν μία θέση εργασίας δυσκολεύονται πάρα πολύ να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες που προκύπτουν. Οι ώρες εργασίας είναι πολλές και η χρηματική αμοιβή ελάχιστη. Οι πρώην κρατούμενοι δυσκολεύονται να βρουν μία θέση εργασίας, λόγω έλλειψης των κατάλληλων προσόντων. Οι περισσότερες από τις υπό μελέτη περιπτώσεις έχουν ελλιπή μόρφωση, καθώς καμία από τις περιπτώσεις δεν έχει τη δυνατότητα να ασχοληθεί με την εκπαιδευτική του κατάρτιση. Επίσης, υπάρχουν και τα άτομα τα οποία επαναπαύονται στην βοήθεια που τους παρέχουν οι φορείς κοινωνικής επανένταξης.

Όλα τα ερευνητικά υποκείμενα έχουν βιώσει το στίγμα της φυλάκισης. Η ταυτότητα του εγκληματία που τους έχει προστεθεί δυσχεραίνει τόσο την κοινωνικής επανένταξη, όσο και την επαγγελματική. Οι αποφυλακισθέντες αισθάνονται ότι τους μεταχειρίζονται διαφορετικά λόγω της παραμονής τους στη φυλακή. Πιστεύουν ότι

δε θα καταφέρουν να βρουν μία θέση εργασίας λόγω της παραμονή τους στη φυλακή. Επίσης, δυσκολεύονται να προσαρμοστούν στο κοινωνικό τους περιβάλλον λόγω του στίγματος. Μία (1) εκ των δέκα (10) περιπτώσεων έχασε τη δουλειά του επειδή είχε πάει στη φυλακή. Οι χρήστες ναρκωτικών ουσιών αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα προσαρμογής λόγω του στίγματος και της εξάρτησής τους, ενώ παρατηρήθηκε ότι άτομα τα οποία εμπλέκονταν σε κλοπές ή οικονομικές απάτες έχουν περισσότερες δυνατότητες να επανενταχθούν στην κοινωνία. Όλα τα παραπάνω δημιουργούν στους πρώην κρατούμενους ένα αίσθημα ανασφάλειας και ανησυχίας για την επιβίωσή τους. Οι πρώην κρατούμενοι που βρίσκονται σε νεαρή ηλικία ανησυχούν περισσότερο για το μέλλον τους, σε σχέση με τους μεγαλύτερους σε ηλικία, οι οποίοι βρίσκονται πιο κοντά στη σύνταξή τους και είναι πιο αισιόδοξοι για το μέλλον.

Παρατηρείται ότι το σημαντικότερο ζητούμενο των πρώην κρατουμένων είναι η εύρεση εργασίας. Η δυσκολία τους να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας δεν αποδίδεται, σε μεγάλο βαθμό, στο στιγματισμό τους, αλλά στην ανεργία που υπάρχει στην Ελλάδα. Οι πιθανότητές τους να βρουν μία θέση εργασίας είναι ελάχιστες. Πολλά άτομα, τα οποία δεν έχουν εμπειρία εγκλεισμού δυσκολεύονται να βρουν θέσεις εργασίας. Για τους πρώην κρατούμενους οι δυσκολίες είναι περισσότερες σε συνδυασμό με την ανεργία. Οπότε, οι περισσότεροι πρώην κρατούμενοι αποκλείονται από την αγορά εργασίας, επειδή δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας και όχι λόγω της ιδιότητάς τους ως εγκληματίες. Εν κατακλείδι, οι πρώην κρατούμενοι έρχονται αντιμέτωποι με μία σειρά αποκλεισμών, που την αποδίδουν είτε στην κρίση που υπάρχει στην Ελλάδα, είτε σε δικά τους λάθη, είτε στην παραμονή τους στη φυλακή.

Επίλογος

Η διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης πρώην κρατουμένων είναι μία πολύπλοκη, δύσκολη και μακρόχρονη διαδικασία. Όπως παρατηρήθηκε, καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης, ώστε αυτή η διαδικασία να γίνεται, όσο το δυνατόν, πιο ομαλά. Οργανώνοντας διάφορα προγράμματα, που έχουν ως στόχο την εκπαιδευτική και επαγγελματική κατάρτιση, προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον, στο οποίο οι πρώην κρατούμενοι θα προμηθευτούν τα απαραίτητα εφόδια ώστε να επανενταχθούν στο ελεύθερο κοινωνικό περιβάλλον.

Η προσπάθεια που καταβάλλεται είναι τεράστια, λόγω όμως των προβλημάτων που έχει δημιουργήσει η κρίση στην Ελλάδα η βοήθεια των φορέων κοινωνικής επανένταξης τείνει να λιγοστεύει. Οι πρώην κρατούμενοι που ζητούν βοήθεια από τους φορείς κοινωνικής επανένταξης είναι πολλοί. Αντίθετα, τα στελέχη των φορέων κοινωνικής επανένταξης δεν επαρκούν ώστε να ικανοποιηθεί κάθε αίτημα. Η έλλειψη μόνιμου προσωπικού, η ανυπαρξία δομών και η ελλιπής χρηματοδότηση από το κράτος είναι μερικά από τα ζητήματα που δυσχεραίνουν το έργο των φορέων κοινωνικής επανένταξης. Η διαδικασία κοινωνικής επανένταξης είναι μία μακρόχρονη διαδικασία, η οποία έχει πολλά στάδια, ώστε να φτάσει το άτομο στην επιτυχή κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη.

Καθοριστική για την ομαλή κοινωνική επανένταξη είναι η θέληση του ατόμου να επανενταχθεί. Οι πρώην κρατούμενοι αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα κατά την αποφυλάκισή τους. Βρίσκονται αντιμέτωποι με διάφορα εμπόδια, τα οποία δυσκολεύουν την κοινωνική επανένταξη. Μετά την αποφυλάκισή τους καλούνται να αλλάξουν τον τρόπο ζωής τους και να υιοθετήσουν τον τρόπο ζωής που προστάζουν οι επιταγές του ελεύθερου κοινωνικού περιβάλλοντος. Παρατηρήθηκε πως όταν το άτομο έχει ισχυρή θέληση να αλλάξει και να αφήσει πίσω του την παραβατική συμπεριφορά έχει περισσότερες πιθανότητες να επανενταχθεί στην κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Σε αυτό συμβάλλει και η υποστήριξη του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος του εκάστοτε πρώην κρατούμενου.

Ωστόσο, η έλλειψη υποστήριξης από το κράτος, η απουσία μετασφρονιστικής μέριμνας, η κατάσταση στην αγορά εργασίας, ο στιγματισμός των πρώην κρατουμένων και η εξάρτηση από ουσίες, εφόσον πρόκειται για χρήστες

εξαρτησιογόνων ουσιών, δημιουργούν μία σειρά από εμπόδια στη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης των πρώην κρατουμένων.

Η δυσκολία εύρεσης εργασίας, λόγω της μεγάλης ανεργίας που υπάρχει στην Ελλάδα και η αδυναμία κάλυψης των βασικών βιοτικών αναγκών δυσχεραίνουν περισσότερο τη διαδικασία της κοινωνικής επανένταξης. Ο πρώην κρατούμενος βρίσκεται ξαφνικά σε ένα νέο περιβάλλον στο οποίο δεν μπορεί να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Ειδικότερα, τα άτομα τα οποία δεν έχουν ένα υποστηρικτικό δίκτυο, το οποίο θα μπορούσε να τους βοηθήσει, αναζητούν άλλους τρόπους για να καλύψουν τις ανάγκες τους, με αποτέλεσμα μεγάλο ποσοστό πρώην κρατουμένων να οδηγείται στην υποτροπή.

Η ανεργία συνιστά συνιστά ένα σημαντικό παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού. Η ένταξη στην αγορά εργασίας αποτελεί μία από τις βασικές παραμέτρους για την κοινωνική επανένταξη του ατόμου. Οι πρώην κρατούμενοι δυσκολεύονται να βρουν εργασία, η οποία θα τους ενέτασσε ξανά στη ζωή και στην αγορά. Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος και το άτομο οδηγείται σε μία σειρά αποκλεισμών από την κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Οι πρώην κρατούμενοι καλούνται να επανενταχθούν στην αγορά εργασίας με δυσμενείς και άνισους όρους και έχουν να αντιμετωπίσουν μία σειρά από προβλήματα, όπως η έλλειψη ειδίκευσης και εργασιακής εμπειρίας, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η έλλειψη εμπιστοσύνης από τη μεριά των εργοδοτών. Τόσο η έλλειψη εξειδίκευσης, όσο και η απουσία κοινωνικού κεφαλαίου που απορρέει από την χαμηλή κοινωνική τους θέση, αποτελούν σοβαρά μειονεκτήματα ως προς τη μελλοντική επαγγελματική τους ένταξη (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 159).

Κατά τη διαδικασία της κοινωνικής και επαγγελματικής επανένταξης, το στίγμα της φυλάκισης μπορεί να οδηγήσει το άτομο σε μία νέα σειρά αποκλεισμών από την οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Ο πρώην κρατούμενος υιοθετεί την ιδιότητα του εγκληματία και αισθάνεται πως από εδώ και πέρα θα τον αντιμετωπίζουν ως τέτοιο. Στην πλειονότητα των υπό μελέτη περιπτώσεων παρατηρήθηκε, ότι τα ερευνητικά υποκείμενα είχαν δεχτεί χαρακτηρισμούς που τους απέδιδαν τον χαρακτηρισμό του «εγκληματία». Η φυλάκιση λειτουργεί ποικιλοτρόπως, ως ένας ανασταλτικός παράγοντας της επαγγελματικής πορείας των ατόμων, αλλά και της επαγγελματικής τους επανένταξης, εφόσον η κατάσταση στις

ελληνικές φυλακές κάθε άλλο παρά στην επαγγελματική επανένταξη των ατόμων έχει συμβάλλει (Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., 1998: 110).

Στην Ελλάδα απέχουμε πολύ από την επιθυμητή πραγματικότητα²⁶. Μόνο αν το κατάστημα κράτησης και ο σκοπός που πρεσβεύει, στραφούν προς την ελεύθερη κοινωνία και όχι προς τα μέσα, μπορεί κάτι να πετύχει. Οι μηχανισμοί επανένταξης του πρώην κρατούμενου πρέπει να λειτουργήσουν αμέσως μετά την απόλυσή του. Η αδυναμία λειτουργίας και η αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας λόγω της οικονομικής κρίσης δεν πρέπει να επηρεάσουν τις θεσμικές δομές που εγγυώνται τα κοινωνικά δικαιώματα²⁷. Η ευθύνη από κοινού των φορέων και εμπλεκομένων, η έμπρακτη αρωγή, η δημιουργία δικτύου υπηρεσιών, και, τέλος, ο σεβασμός στα βιώματα και τις εμπειρίες των αποφυλακιζομένων συγκροτούν το πλέγμα που μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα για τη μετασφρονιστική μέριμνα²⁸.

²⁶ Νικολόπουλος Γ., «Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανένταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση», σ.9.
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>. 9/2017.

²⁷ Πανούσης, Γ., «Η Κοινωνική Επανένταξη ως Αυτοτελές Δικαίωμα των Κρατουμένων», σσ. 29-30.
<http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/> 09/2017.

²⁸ Πανούσης, Γ., «Η Κοινωνική Επανένταξη ως Αυτοτελές Δικαίωμα των Κρατουμένων», σσ. 35-36.
<http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/> 06/2017.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.

- Αλεξιάδης Σ.,(1983), «Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος», Ποινικά 16, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Αλεξιάδης Σ., (1997), «Σωφρονιστική», 7^η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης Σ., (2001), «Σωφρονιστική», Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης Σ., (2006), «Ανακριτική», Στ^η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης Σ., (2011), «Εγκληματολογία», Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 7^η έκδοση, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.
- Αλεξίου Θ., (1999), «Περιθωριοποίηση και Ενσωμάτωση: η κοινωνική πολιτική ως μηχανισμός ελέγχου και κοινωνικής πειθάρχησης», 7^η έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.
- Αλοσκόφης Ο., (2010) «Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Αλοσκόφης Ο.,(2016), «Το Αλφαβητάρι του κρατούμενου: δικαιώματα και υποχρεώσεις», Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής.
- Αρχιμανδρίτου Μ., (2000), «Η Ανοιχτή Έκτιση της Ποινής: μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατουμένων», Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Albrecht H.J., (2002), «Εξελίξεις στο σύγχρονο σωφρονισμό: Φυλακή και εγκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες», επίμετρο στο Χάϊδου Α, «Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Βιδάλη Σ., (2008), Ζάγουρας Π., «Συμβουλευτική και Φυλακή», Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Becker Howard S., (2000), «Οι Περιθωριοποιημένοι», μτφρ. Κουτζόγλου Α., Μπουρλιάσκος Β., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

- Brian I., (2004), *«Το Προφίλ του εγκληματικού νου»*, μτφρ. Βάσιλα Α., Εκδόσεις Κοχλίας.
- Γαλανού Μ., (2011), *«Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων υπό κράτηση προσώπων»*, Εκδόσεις Σάκκουλας.
- Γιοβάνογλου Σ., (2006), *«Θεσμικά Προβλήματα της Κοινωνικής Επανένταξης των Αποφυλακιζόμενων»*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Goffman E., (1994), *«Άσυλα»*, Κομνηνός Ξ. (μτφρ), Εκδόσεις Ευρύαλος, Αθήνα.
- Δασκαλάκης Η., (1973), *«Η Λειτουργία της Ποινής: υπό το φως των δεδομένων της εγκληματολογίας»*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Δασκαλάκης Η., (1985), *«Η Εγκληματολογία της Κοινωνικής Αντίδρασης»*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Δασκαλάκης Η., (1985), *«Μεταχείριση Εγκληματία»*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Δημόπουλος Χ., (2009), *«Σωφρονιστικό Δίκαιο»*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Delmas – Marty M., (2005), *«Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής»*, μτφρ. Ζαραφωνίτου Χ., Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χ., (2004), *«Εμπειρική Εγκληματολογία»*, Β έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Θανοπούλου Μ., Φρονίμου Ε., Τσιλιμιγκάκη Β., (1997), *«Αποφυλακιζόμενες γυναίκες: το δικαίωμα στην επαγγελματική επανένταξη»*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.
- Θανοπούλου Μ., Μοσχοβού Β., (1998), *«Εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία αποφυλακισμένων και ανηλίκων παραβατών. Διερεύνηση μιας βασικής διάστασης των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης»*, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα.
- Ιωσηφίδης Θ., (2008), *«Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες»*, Α έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Κάλλας Γ., (2015), *«Θεωρία, Μεθοδολογία και ερευνητικές υποδομές στις κοινωνικές επιστήμες»*, Α έκδοση, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Κατσούλης Η. (επιστημονικά υπεύθυνος), επιμ. Καραντινός Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., (2005), *«Οι διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων*

πολιτικής», Επιμ. Έκδοσης Καραντίνος Δ., Μαράτου – Αλιμπράντη Λ., Φρονίμου Ε., τόμος Α, Έ έκδοση, ΕΚΚΕ, Αθήνα.

- Κουκουτσάκη Α., (2006), «*Εικόνες φυλακής*», Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Λαμπροπούλου Ε., (1994), «*Κοινωνικός Έλεγχος του Εγκλήματος*», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Λυδάκη Α., (2012) ,«*Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*», Α έκδοση 2001, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
- Μαγγανάς Α., Καρατζά Λ., (2002), «*Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς Α., (2004), «*Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μαγγανάς Α., Λάζος Γ., Σβουρδάκου Δ., (2008), «*Η Εγκληματολογία από τα Κάτω*», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μητροσύλη Μ., Φρονίμου Ε., (2008), «*Οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού. Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων*», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Μηλιώνη Φ.Α., (2016), «*Προγράμματα Επανένταξης Αποφυλακισμένων*», στο Γασπαρινάτου Μ. (επιμ.), «*Εγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη*», Α τόμος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Mason J., (2011), «*Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*», επιμ. Κυριαζή Ν., Πεδίο, Αθήνα.
- Νικολόπουλος Γ., (2000), «*Εγκληματολογικοί προβληματισμοί γύρω από την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού*», από το «*Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*», αφιέρωμα στον Η. Δασκαλάκη, επιμ. Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπάρλη Δ., Τσίγκανου Ι., Φρονίμου Ε, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Νικολόπουλος Γ., (2005), «*Το ζήτημα της επαγγελματικής επανένταξης των πρώην καταδίκων: Θεωρητικές επισημάνσεις, ερευνητικά πορίσματα και κοινωνικές δράσεις*», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τευχ. 118 Τ, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Πανούσης Γ., (2003), «*Φιλόπτωχος φυλακή;*», Ποινικός Λόγος, τεύχος 3, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

- Πετράκη Γ., (1998), «Κοινωνικός αποκλεισμός: παλαιές και νέες αναγνώσεις του κοινωνικού προβλήματος», στο συλλογικό τόμο «Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός», 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Αθήνα.
- Ρούκουνας Ε., (1995), «Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα.
- Σπινέλλη Κ.Δ., (2005), «Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις», 'Β έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Τσήτουρα Α., (1997), «Αντεγκληματική πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου», ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Υπεύθυνη έκδοσης Τσήτουρα Α., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
- Τσιπλητάρης Α., Μπαμπάλης Θ., (2006), «Δέκα παραδείγματα Μεθοδολογίας Επιστημονικής Έρευνας. Από τη θεωρία στην πράξη», Εκδόσεις Άτραπος, Αθήνα.
- Τσίγκανου Ι., (1998), «Παραβατικότητα και Πραγματικότητα: Η έννοια του κοινωνικού υποστρώματος ή διαφορετικά υπο – τάξης», στο συλλογικό τόμο «Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός», 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Αθήνα.
- Τσίγκανου Ι., (2002), «Οι Εγκληματολογικές Όψεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης Ι., (1984), «Ανακριτική, δικαιώματα του ανθρώπου και εγκληματογένεση», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης Ι., (1993), «Η Κοινωνική Αντίδραση στο Έγκλημα και τα Όριά της», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Φαρσεδάκης Ι., (2005), «Στοιχεία Εγκληματολογίας», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Foucault M., (1989), «Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής», Χατζηδήμου Κ. – Ράλλη Ι. (μτφρ.), Αθήνα : Ράππα.
- Foucault M., (1999), «Ο Μεγάλος Εγκλεισμός – το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές», Παντελάκης Σ. (μτφρ.), Μαύρη Λίστα, Αθήνα.

- Χάιδου Α., (2002), «*Το Σωφρονιστικό Σύστημα: Ζητήματα Θεωρίας και Πρακτικής*», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χάιδου Α., (2013), «*Εγκληματικότητα Ανηλίκων: αιτιολογικές προσεγγίσεις και κοινωνικός έλεγχος*», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χρυσόγονος Κ., (2006), «*Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*», 7^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.

- Bean P., (1976), «*Rehabilitation and Deviance*», Routledge and Kegan Paul, London and Boston.
- Bradley, (2001), «*Social Exclusion*», από το McLaughlin E., Muncie J., «*The Sage Dictionary of Criminology*», SAGE Publications Ltd, 1st published.
- Garland D., (2001), «*The culture of control. Crime and social order in contemporary society*», Oxford: Oxford University Press.
- Jewkes Y., Johnston H., (2006) «*Prison readings – a critical introduction to prisons and imprisonment*», Cullompton: Willan Publishing.
- Lea & Young, (2003), «*Relative Deprivation*», από McLaughlin E., Muncie J., Hughes G., «*Criminological perspectives: essential readings*», 2nd ed., London: Sage.
- Mathiesen T., (1994), «*Prison on trial: a critical assessment*», Sage, London.
- McLaughlin E., Muncie J., «*The Sage Dictionary of Criminology*», SAGE Publications Ltd, 1st published 2001, σ. 242.
- McLaughlin E., Muncie J., (2001), «*The Sage Dictionary of Criminology*», SAGE Publications Ltd, 1st published.
- McLaughlin E., Muncie J., Hughes G., (2003), «*Criminological perspectives: essential readings*», 2nd ed., London: Sage.
- Merriam S. B., (2002), «*Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*», San Francisco: Jossey – Bass.
- Morris N., Rothman D., (1995), «*The History of the Prison*», Oxford University Press.

- Murray Ch., (2003), «*The underclass*», από McLaughlin E., Muncie J., Hughes G., «*Criminological perspectives: essential readings*», 2nd ed., London: Sage.
- O' Brien P., (1995), «*The Prison on the continent*» στο Morris N., Rothman D., «*The History of the Prison*», Oxford University Press.
- Sung H.-E., Gideon L., (2010) «*Rethinking Corrections: Rehabilitation, Reentry and Reintegration*», Sage Publications, USA.
- Sykes G., (2006), «*The society of captives: a study of a maximum security prison*», Jewkes & Johnston.
- Young J., (1999), «*The Exclusive Society – Social Exclusion, crime and difference in late modernity*», Sage Publications, London.

Ηλεκτρονικές πηγές.

- Νικολόπουλος Γ., «*Ποινική Μεταχείριση και Κοινωνική Επανάταξη των Κρατουμένων: Μια προβληματική σχέση*»,
<http://criminology.panteion.gr/attachments/article/313/%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5.pdf>
- Πανούσης, Γ., «*Η Κοινωνική Επανάταξη ως Αυτοτελές Δικαίωμα των Κρατουμένων*»,
[http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/%CE%97-%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%95%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%9E%CE%97-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%A9%CE%9D-%CE%93-%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%97%CE%A3.pdf/946ed2cc-3449-4925-8c4f-9d3d754396ee.](http://epanodos.org.gr/documents/10199/22195/%CE%97-%CE%9A%CE%9F%CE%99%CE%9D%CE%A9%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%95%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%91%CE%9E%CE%97-%CE%A4%CE%A9%CE%9D-%CE%9A%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%A9%CE%9D-%CE%93-%CE%A0%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A5%CE%A3%CE%97%CE%A3.pdf/946ed2cc-3449-4925-8c4f-9d3d754396ee)
- Επάνodos Ν.Π.Ι.Δ, Κέντρο Επανάταξης Αποφυλακισμένων,
<http://epanodos.org.gr/el/web/guest/epanodos-n.p.i.d>

- Σύλλογος Συμπαράστασης Κρατουμένων «Ονήσιμος»
<http://www.onisimos.gr/>
- Οργανισμός Κατά των Ναρκωτικών
<http://www.okana.gr/2012-01-12-13-11-25/ti-einai-o-okana>
- Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων
<http://www.kethea.gr/el-gr>.
- Confederation of European Probation, *Organization*, <http://cep-probation.organization/>.
- European Offender Employment Forum, *Welcome to EOEF*,
<http://www.eoef.net/>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: «Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΠΡΩΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ».

Οδηγός συνέντευξης πρώην κρατουμένων

A. Προφίλ ερωτώμενου.

- Φύλο:.....
- Ηλικία:.....
- Οικογενειακή κατάσταση:.....
- Μορφωτικό επίπεδο:.....

B. Βιογραφικό.

- Πείτε μου κάποια πράγματα για εσάς.

.....

- Δουλεύατε πριν από τη φυλάκισή σας;

.....

- Πόσο καιρό ήσασταν στη φυλακή;

.....

- Σε ποιο κατάσταση κράτησης ήσασταν;

.....

- Για ποιο λόγο;

.....

Γ. Κοινωνική επανένταξη.

- Που μένετε τώρα;

.....

- Εργάζεστε;

.....

- Αν όχι, υπάρχει κάποιος λόγος; Έχετε κάποιες δυσκολίες;

.....

- Ποιες οι σχέσεις σας με την οικογένειά σας;

.....

- Ποιες οι σχέσεις σας με τους φίλους σας;

.....

- Πώς συντηρείτε τον εαυτό σας;

.....

- Υπήρχε κάποιο πρόγραμμα μέσα στη φυλακή, το οποίο πιστεύετε ότι θα σας βοηθούσε στην επανένταξή σας στην κοινωνία;

.....

- Σκέφτεστε να ακολουθήσετε κάποιο πρόγραμμα εκπαίδευσης;

.....

- Πιστεύετε ότι, τέτοιου είδους προγράμματα, μπορούν να βοηθήσουν; Σε ποιους τομείς πιστεύετε ότι μπορούν να σας βοηθήσουν;

.....

- Ενημερωθήκατε για αυτά τα προγράμματα μέσα στη φυλακή;

.....

Δ. Δυσκολίες – προβλήματα.

- Τι δυσκολίες/εμπόδια αντιμετωπίζει όποιος ψάχνει να βρει εργασία, τώρα με την κρίση;

.....

- Ένας άνθρωπος που αποφυλακίζεται τώρα, τι προβλήματα πιστεύετε ότι θα αντιμετωπίσει;

.....

- Εσείς, τι προβλήματα αντιμετωπίσατε, ή εξακολουθείτε να αντιμετωπίζετε;

.....

Ε. Εμπειρίες.

- Ποιες οι ενέργειες σας, μετά την αποφυλάκισή σας;

.....

- Τι σας βοήθησε;

.....

- Τι σας εμπόδισε;

.....

- Ποια είναι τα σχέδιά σας για το μέλλον;

.....

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: «Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΠΡΩΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ. ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ».

Οδηγός συνέντευξης φορέων κοινωνικής επανένταξης

A. Προφίλ και χαρακτηριστικά του φορέα.

- Επωνυμία φορέα:.....
- Αντικείμενο φορέα:.....
- Αποκλειστικά φορέας κοινωνικής επανένταξης;.....

B. Προφίλ και χαρακτηριστικά ερωτώμενου του φορέα.

- Φύλο ερωτώμενου:.....
- Θέση στο φορέα:.....
- Ειδικότητα:.....
- Έτη υπηρεσίας στο φορέα:.....

Γ. Δραστηριότητα του φορέα κοινωνικής επανένταξης.

- Πόσα άτομα, το χρόνο, έρχονται σε εσάς για βοήθεια;

.....

- Ποια είναι γενικά η διαδικασία που ακολουθείτε, όταν έρχονται σε εσάς για βοήθεια;

.....

- Υπάρχουν προγράμματα κοινωνικής επανένταξης;

.....

- Αν ναι, τι είδους;

.....

- Σε ποιους απευθύνονται;

.....

- Έρχονται σε εσάς, για βοήθεια, πρώην έγκλειστοι;

.....

- Τι είδους βοήθεια παρέχετε στους αποφυλακισθέντες;

.....

- Υπάρχουν κάποιες προϋποθέσεις, τις οποίες πρέπει να πληροί ένας πρώην κρατούμενος για να συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα;

.....

- Αν ναι, τι είδους;

.....

- Πώς αξιολογείτε τη βοήθεια που παρέχει ο φορέας;

.....

Δ. Στάσεις και αντιλήψεις ερωτώμενου.

- Πιστεύετε ότι επιτελείται η κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων;

.....

- Τι προβλήματα πιστεύετε ότι μπορεί να προκύψουν μετά την αποφυλάκιση;

.....

- Που πιστεύετε ότι οφείλονται αυτά τα προβλήματα;

.....

- Η κρίση στην Ελλάδα έχει επηρεάσει την κοινωνική επανένταξη πρώην κρατουμένων;

.....

- Τι προσδοκίες έχετε για το μέλλον;

.....

Ε. Εμπειρίες.

- Περιπτώσεις πριν την κρίση ή θετικές εμπειρίες(Παρουσίαση κάποιου σχετικού παραδείγματος).